

ПОДАТЦИ

DR РЕЉА В. НАТИЋ
СРЕСНИ ВЕТЕРИНАР

З. М. [signature]

ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ЦРКВЕ

ИЗ ПУТНИЧКОГ ЗАПИСНИКА

И. С. ЈАСТРЕБОВА.

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПARIЈИ

1879.

Друштво Српског Ученог Друштва

У МЕСТО ПРЕДГОВОРА

У Гласницима Српског Ученог Друштва штампани су до сад неколики моји прилози изучавању историје српске црве. Но како се у њима нашло, осим штампарских, и таквих погрешака, које су се подерале нехотице, наумим прибрати их у засебну књигу, и том приликом исправити — што се може са средствима која су ми на расположењу.

Тако прибране и још једном прегледане поменуте прилоге своје износим у овој књизи, надајуће се, да ће, колико толико, користити онима који изучавају историју српске црве.

1879 год.

И. С. ЈАСТРЕБОВ.

ГДЕ ЈЕ ШТО

СТРАНА

I	Превод фермана, којим је укинута српска патријаршија, и садржај других фермана, који су били издати одмах после укинућа патријаршије. . .	1—27
II	Садржај фермана, који могу послужити као подаци за биографију митрополита призренског Јанићија.	27—35
III	Стање дечанског манастира у течају предидућа три столећа, по турским изворима, налазењима се у истом манастиру	35—58
IV	Натписи и белешке	58—91
(V	Синан-паша и Кули-бег	91—143
VI	О православним српским старим и новим црквама у старој Зети, садашњем скадарском округу . . .	143—176
VII	Јепископија зетска	176—191
VIII	Садржај фермана, које је израдио себи католичко свештенство код порте о свом одношају према православно митрополиту херцеговачком и босанском.	191—205
IX	Велешка о имену Црие Горе	205—213
X	Препис хрисовуља на Цетињу о манастиру св. Николе на Брањини.	213—224

*српски
судбин*

I.

ПРЕВОД ФЕРМАНА

КОЈИМ ЈЕ УКИНУТА СРПСКА ПАТРИЈАРШИЈА И САДРЖАЈ ДРУГИХ
ФЕРМАНА КОЈИ СУ БИЛИ ИЗДАТИ ОДМА ПОСЛЕ УКИНУЋА
ПАТРИЈАРШИЈЕ.

Међу ферманима, који су се сачували у пећској патријаршији, није се на жалост нашло ни једног од оних, које су добијали србски патријарси од турске владе ради утврђења у званију патријара. Али су неки били до 1831. г. т. ј. кад је Хусеин-џапетан (Бошњак) покхарао Пећ. — Настојатељ пећске патријаршије Рафаило Тонић причао ми је, да је бивши у то време настојатељ о. Саватије, — (престрављен од Турака Бошњака, који су пролазили кроз Пећ, враћајући се с Косова после победе над царском војском, ухватили га као човека сумњива и држали неко време под затвором) — спалио много фермана, из којих неки су били велики и златом украшени са царским туграма. Овакву штету за историју србску, учинио је он још и због тога, што је управо полудио од оваког страха...

Али су се неки фермани сачували (12) и до сада, међу којима има и тачан препис¹⁾ берата даног митрополиту Гаврилу на званије митрополита призренског, баш у

¹ Копија је писана у Стамбулу на исти начин као и сви берати — црвеним или црним мастилом; само нема на врху берата нишана царског (тугре), премада је остављено место за ову ту(г)ру и казано је, да је овај нишан царски. —

време укинућа пећске патријаршије. Овај берат за нас је важан за то, што се до сад незна како је укинута пећска патријаршија, какве је узроке грчка патријаршија представила султану да достигне своју целъ и још због године, у којој је укинута, јер многи погрешно стављају број година. Овај берат послужиће за читав низ чланака о стварности или измишљености узрока, који су руководили патријара грчког као и то, ко је баш крив био такоме стању пећске патријаршије, које су Грци султану представили. — Овде износимо читаоцима препис овог берата у најтачнијем преводу с турског.

А.) Најтачнији „препис берата истоветног у свему са ориџиналом“, (издати од султана Мустафе III-ћег (1171—1187 г. т. ј. 1757—1774) о присајединењу пећске патријаршије к цариградској) гласи :

„Цариградско-грчки патријар, са синодом митрополита станујућих овде у мојој царској престолници, представили су моме дивану потврђену печатима молбу, оваквог садржаја :

„Како је већ нестало патријара над митрополитима, налазећима се у (патријаршији) области пећској, то неки у течају последњих двају година — сваки својим средствима — назначавајући кандидате на престо споменуте патријаршије, учинише од ње извор грамзивог прихода; а они, који су постајали патријарсима, стараху се само о својим интересима, скупљајући новце од подвласног им народа (раје) преко одређене им у бератима таксе. Други опет, узимали су у зајам од разних лица, колико су год више могли, дајући зајмодавцима признанице у име патријаршије и никоме не давајући ни једне акче, доводили су исту до сиротовања и пропасти. Неки - опет туђинци, направеше се патријарсима без икаква на то права, тек помоћу изјаве од понеког округа, па из користољубивих на-

мера, чинили су такође од своје стране насиља народу и, увећавајући дугове патријаршије, уваљивали су ову последњу у највећу сиротињу и немогућност плаћати натоварене јој дугове. Преко свега тога, такви људи, дочепавши се званија патријарха, будући међутим из простог, неизображеног сталежа, дакле ни најмање спремни за тај високи чин и при том, не припадајући к монашеском реду, постали су предвјесници латинства међу рајом (превославним хришћанима), код које се заиста већ и читовао покушај напустити православну веру. На ако не буду од сад предузете све потребне мере, за одомаћивање сталног мира и поредка међу тамошњим хришћанима, то ће још жалоснији постати њихов положај, који им и онако прети са коначном пропашћу, као што се то јасно види као божи дан.

„Па за то, да се махом спречи такво неповољно стање ствари т. ј. да се предостави закриље и заштита (обрана) хришћанима и да се утемељи добар поредак међу њима, пећски патријар К а л и н и к¹“, нишњи митропо-

¹ О овом патријару Калинику није сачувана никаква белешка, којом би се могао попунити казивање књиге у пећској патријаршији под именом „Обшти лист“, који је наштампао г. Милојевић у Гласнику XXXIV, 1872 год. — Само у Дечанском манастиру међу ферманима сваке сорте нашао сам, једну бујуруду (исправу, коју дају губернатори) у којој се спомиње како о Калинику, тако и о његовом предходнику — Василију Вркићу. Ова и с п р а в а од 1178 г. Септера 16 д. (1764 г. у Фебруару) подписана је Кахриман-пашом, којом он одговара на тужбе дечанског братства о том, што н о в и патријар Калиник тражи од њих новце само због тога што су они по властитој (собственој) вољи и жељи пређе давали нешто бившем патријарху В а с и л и ј у. У тој исправу пише он њима: „ако у новог патрије у берату стоји да ви дате, треба да дате; ако ли не, не дајте; али му се не замеравате.“ — Како се види, и овај је патријар Грк за време свог кратког пребивања на престолу отворено радио, да сбира паре од сваког, од ког је само могао, пре него што

лит — бивши пређе пећским патријархом — Гаврил¹⁾, скопљански митрополит Константин, босански митрополит Серафим, ужицки митрополит Митрофан, београдски митрополит Јеремија, самоковски митрополит Неофит и ђустендилски митрополит Гаврил — сви осам поименованих митрополита, дошавши сад овамо у моју царску престоницу, лично су поднели потврђену с печатима молбу, да се пећска патријаршија, заједно са својим митрополитима, присаједини к цариградско-грчкој патријаршији, те да у будуће непосредно цариградски патријар заједно са својим синодом из митрополита мени представља о пословима и особитим потребама њиховим (ми-

је извршио своје замислаје (по упутству цариградског патријарха) о коначном уништењу патријаршије и договорио се о томе са подвласним пећској патријаршији митрополитима Грцима...

¹ О овом је митрополиту Гаврилу 3-ћем, који је био патријаром 31-им, у „обштем листу“ казано: „тои враг и разорител нашої клими... ни јединого од архиереи в мирѣ неостави но некія с царскою властію и въ заточеніе посла. Такожде и од началѣиших мирскихъ наипаче в Босніи и всю климу и последняя приведе смущеніе и разореніе и престола под тежчаішии дугъ наведе. Бяше бо и завистанъ рода нашего хотя и надѣяся изкоренити сръбскіе архиереи поставилъ же Грековъ... и за тим, кад је на-ново постао патријаром по реду 34-им у истом листу о њему је казано: „Гаврил 3 од султана Сулејмана (мора бити — Османа 3-ћег). Сего ради вся время чрез лѣт пят бист великое паденіе и раздоръ во вси клими священним и мирским. Патријаршніи же в последнее запущеніе приде. Еше же реченому антипатријарху Гаврилу во царствующемъ градѣ сущу в началѣ лѣта 1758 в првом числѣ Марта патријархомъ вселенскимъ соборомъ осуждает ся Гаврил за отягчєніе епархији Белградскіи уж датіи Кирилѣ архидякону Іоаникіа Халкиданскаго чрез прежде бившаго его антицесара Паіса и од патријаршескии власти низложенъ и нишескую епархию досприа пак и за своје препитаніе.“

Овом приликом не могу да не кажем о погрешци у многим мјестима (у историји цркве старозавјетне и новозавјетне за учењу се младеж стр. 130, Београд 1865 г.; у „Православном обозрјенију“ за август 1868 г. у чланку: архијерископи и патријарси српски: у „Дечанским споменицама“ дечанског архимандрита

трополитским), о назначењима и оставкама њиховим, по уставу монашком (црквено-јерархијском). Уз то, да се у епископски билежник (протокол) упише овај услов: „нигад никоме више да се не даје (засебно) та патријаршија, ни на какву и ни на чију молбу.“

Из снисхођења према њиховом положају, издан је ферман украшен са свјетљејшим мојим знаком, о уништењу пећске патријаршије, која се има избрисати из билежника и присајединити к цариградско-грчкој патријаршији, ради закриља раје, што ће се и забиљежити у одређени за то билежник.

Почем је дакле споменута патријаршија, у след изданог височајшег фермана, сад присаједињена к цараградско-грчкој, то из 90 хиљада акче, одређеног прихода од пећске

Серафима) да се овај Гаврила потурчио. Очевидно је да се ова погрешка почела распрострањавати из небрежно састављених забиљежака нађених међу артијама епископа Г. Л. Мушицког и печатаних у „Гласнику“ VI, 1854 г., као прилог к историји србске јерархије, (види стр. 46) гди је казано: Гаврил, Грекъ, хромый, иже потурчился 1762 г. и наречен бысть Мехмедъ ефенди.“ — Као год да му је баш овог још и не достајало, те да постане два пут патријар на несрећу народа србског. Али није истина да је он „изневерно свету цркву“, ка ошто бајаги, предање казује. Таког предања овде се у Старој Србији није сачувало ни међу хришћанима, ни међу потурицама. Није могуће замислити, да се овакав крупан факт из историје Старе Србије овде могао заборавити, кад баш то није толико давно могло бити, већ само прије некаквих 110 година. Ниже следујући фермани свједоче, да је Гаврил бивши патријар пећски још много година после уништења пећске патријаршије био митрополитом нишњим. Дакле није истина да се потурчио: а и у обште треба казати, да није из патријарха пећских, ако су и били Грци, нико није изневерно свету цркву. И без тога давали су они доста узрока, да се хришћани турче, или промењују православље на латинство... О осталим митрополитима ја могу казати само то, што је казао и писатељ споменутих билежака да „епископи родом Греки по Србији (много бо сутъ) возставше идоша къ патријару Польскому Самуилу Мекнеду и объявша, что Сербина не хотятъ имѣти за патријарха да оная патријаршија со всѣмъ упразднится“, (Гласникъ VI, 1854 год. страна 46).

патријаршије, 65.940 акче, као сума одређена одавно на издржавање јаничара станујућих у Дербентихане (Дервенти?), Рогатици и Новом Горјану (Горажда?), спадајућих у новопазарску капетанију босанског санџака (области), мора се плаћати као и пре на ту исту цел. Осталих 24.060 акче, цариградско-грчка патријаршија, мора сваке године предавати у моју царску благајницу; а да не би узалуд пропадао мири-пешкеш (новци, које су плаћали епископи за фермане, којима се утврђују у своје чину и званију, благајници, под именом дара) од пећске патријаршије сад већ укинуте, изабран је по општој жељи народа (?) из шест тамошњих окружија — призренског, новобрдског, приштинског, пећског, вучитрнског и ђаковачког — показатељ овог височајшег фермана — достојни примјер за народ хришћански — монах Г а в р и л, који да сврши последње дане живота добрим (т. ј. да се потурчи¹) и назначен за митрополита означених окружија са преносом на призренску митрополију из истих окружија састављену и мирипешкеша, досадашње патријаршије.

Од сад се увида и само име уништење пећске патријаршије и ако би ма ко доцније захтео подигнути исту као засебну патријаршију, макар и са увећањем њеног имања и прихода, или из каквих год побуда, или са тајним намишљајем: то ради обране и закриља раје, нипошто не треба давати проласка молбама и представкама о томе, нити стављати на њима званичног упутства по надлежности за извршење, нити пак записивати их на странице билежника званичних. Шта више: кад би се случајно нашла молба о томе, макар и са мојим писменим обиљежјем на њој, на сваки начин одмах да се одузме натраг; а да

¹ Управо ову мисао има арабска изрека: „хугимет 'авакибуху биљ-хаир“, кад је Турци употребују уз имена свију знатнијих људи из хришћана.

ће канцеларија неизоставно и управо овако поступати у сличним приликама, овај закључак нека се запише у билежнику њеном и нека се обзнани народу по свима тамошњим местима.

Да се такав поредак у току тамошњих ствари, као законити — ако хоће Бог — установи, цариград.-грчки патријар у заједници синода из митрополита, најпонизније молио је, да се повери монаху Гаврилу митрополија из споменутих шест окружија састављена, зашто ће се предати у новцу 100 хиљада акче у моју царску благајницу, као мири-пешкеш, који је пренешен на исту митрополију и да се именованом митрополиту на ново изда берат сличан са бератима какве имају остали митрополити, који су подвласни цариградској патријаршији.

Из нађених билежака у билежнику моје царске благајнице, у одељку прихода од епископа, читовало се, да је пећска патријаршија давала по 100 хиљада акче годишње, као мири-пешкеш, из које се суме 65.940 акче одвајало под именом оцаклика, на издржавање војске у напред споменутим мјестима, а 24.060 акче, морао је у моју царску благајницу слати вишеименовани монах Калиник.

И тако, изданим ферманом писаним 6-ог Реби-уљ-ахра ове 1180-те године о томе, нека се то избрише из билежника, а да се изда берат, у који да се упишу и ови закључци: пећска је патријаршија укинута, избрисана из постојећих билежника и присаједињена к цариградско-грчком патријархату. Због тога из суме 90 хиљада акче, као прихода од пећске патријаршије, од сад ће 66.940 акче, одређених на издржавање јаничара у означеним мјестима, цариг.-грчка патријаршија дужна бити издавати на издржавање те војске, по смислу берата, на коју суму добијаће од исте војске признанице са узакоњеном билешком на другој страни њихових берата. А 24.060 акче одређених да цариградска

патријаршија плаћа своје дугове при извињању рачуна, они, који ће у будући бити патријарсима, дужни су то давати у моју државну благајницу свакад у почетку мјесеца Мухарема, као и калемије (канцеларијска такса од прихода са vlastитих имања по 10%) у одређеним за то местима, па у време свакогодишњих прегледања рачуна у канцеларији, да им се издају преписи (копије) истих рачуна, подписаних и потврђених печатом и тада да се уписује у нарочити билежник о наплати њиховој са благајницом.

Споменута сума од 100 хиљада акче, која се узима од епископа као мири-пешкеш, плаћена је споменутим монахом Гаврилом мојој царској благајници и издана му је нарочита признаница од канцеларије благајничке; а он је назначен за митрополита на шест окружија: призренским, новобрдским, приштинским, пећским, вучитрњским и ђаковачким, у след уништења самосталности пећске патријаршије изданим ферманом царским, с преносом 100 хиљада акче мири-пешкеша од бивше патријаршије на поименована окружија.

Ове 1180-те године 9-ог дана Реби-уљ-охра (т. ј. 13 септембра 1766 године) дајемо ми овај царски ферман и заповједамо: бити реченом монаху Гаврилу — да му се сврше последњи дани живота његовог добрим — митрополитом више споменутих градова — Призрена, Новог-брда, Приштине, Пећи, Вучитрна и Ђакова, са правом слободно вршити дужности митрополитске, према обичајима и законима од давних времена постојећим за рају (хришћане). У свима пак местима које су истој митрополији подвластне, хришћани (раја) — мали и велики, епископи и попови, монаси и монахиње са игуменима њиховим, морају га признавати као свог митрополита, не противити се његовим правима, не противречити његовим наредбама о стварима верозаконским и неослабљавати у послушности, већ да су му увек

понижни. Епископи, налазећи се у окружијама призренском, новобрдском, приштинском, пећском, вучитрнској и ђаковачком, морају по пропису верозаконских устава својих, признавати га као свога митрополита и обраћати му се са упутствима у верозаконским пословима, јер он има право мењати их и постављати, тако, да му нико сметати не може.¹

У мјестима подвластним овој митрополији, нико не сме без особитог налога мога отимати цркве и манастире, од старине у његовој власти налазеће се; нико не сме стављати препоне за понављање истих по пређашњем плану њиховом одобреном у закону; исто тако полицајни званичници не смеју чинити никаква насиља црквама и манастирима, позивајући се на то, да су тобож по смислу бујурулди (исправе губернаторове) дужни чинити истраге у њима, кад се тога ради требају особити мој ферман.

У послове, односеће се на венчања и разводе међу хришћанима оба пола, нико се не сме уплетати, осим овлашћених на то од митрополита лица.

Кад когод из светских, или из свештенослужитеља пред смрт остави ма какав посљедни завјештај на име патријара, митрополита или епископа, по њиховом верозаконском обреду: исти завештај мора имати силу закона, и сведоци од хришћана грчког верозакона, могу бити саслушани.

Ако когод из подвласних овоме митрополиту епископа, монаха, попова, калуђерица и игумана учини преступљење

¹ И ако је садржај оваквог фермана већ преведен са грчког језика на талијански, а са овог на српски и штампан у Гласнику књ. IX-ој и књ. XI-ој 1859. год., ипак не налазим сувишним превести га на ново, са свима условима налазећима се обично у свима ферманима који су митрополитима издавани; тим више, што у штампаном ферману у Гласнику није све тачно преведено, а неки опет термини, као: урџије, касабџије, парсије, заими и т. д. нису ни најмање протумачени. —

противу вероисповедног закона, а митрополит им одреди ту или другу казну, са обзиром на верозаконске установе: нико му не може бранити, нити му се у то ушлетати, него ће напротив радити да буду издржане одређене митрополитом или њиме овлашћеним лицима, оне казни, које попови заслужили буду благосиљањем незаконитих бракова, или пак таквих, који се не дозвољавају хришћанима без особитог дозволења митрополита, или без његовог знања.

Какве год да поникну тужбе на митрополита, или на његове опуномоћене, или на кога год из његових људи, а тичу се верозакона, исте тужбе не могу се извиђати у местима њиховог становања, него ће се достављати коме царском дивану на преглед од мојих везира и кади-аскера¹, јер те врсте парнице, подлеже прегледу мога дивана у мојој престолници налазећег се, због тога се и забрањује поместним властима примати их ради ислеђења.

Нико не може чинити никаквих сметња поповима, кад буду назначени у месту свога службовања; нити својим молбама изнуђавати од митрополита, да овог или оног калуђера постави за епископа; или га присиљавати да једног свештеника ослободи од његове свештеничке дужности, па на његово место да постави другог; или га принуђавати да за коју год цркву одређује свештеника другима по вољи.

Поместне власти, дужне су административним начином бити на руци изасланицима ради сбора свакогодишњег пореза од епископа, калуђера, свештеника и световних лица митрополитовим пуномоћницима, кад год они посао врше, или кад наплаћују старе дугове од истих лица.

¹ Врховни судија у пословима верозаконским; њих има свега двојица: један за Румелију, а други за Анадол. Они су чланови највишег турског верозаконског суда, кога је глава сам Шех-уљ-ислам.

Дакле сваки порез од хришћана, сваки добровољни дар (уписана милостиња), приход од панађура (о д с а б о р а код црквава), добитак од брачних дозвола и приход од манастира, који припадају митрополиту или патријаршији, по смислу давнашњих обичаја и по пропису берата, морају бити наплаћивани без сваке препреке. —

У мјестима подвластним митрополиту, по неки од свештеника и калуђера, који су се одрекли светског живота, дозвољавају себи скитати се из једног мјеста у друго и тиме причињавају многе распре и немире. Такве на захтевање митрополита, а према пропису верозаконских уставова њихових, увек казнити и забрањивати им скитање, враћајући их у манастире у којима су пређе живели, те да се више не скитају по својој вољи а против црквених правила. —

По некад свештеници и калуђери с дозволењем митрополита, одају по кућама хришћанским ради свршавања разних обреда: ни кадије (судије), ни наџби (њини помоћници), ни мутеселими (подгубернатори), ни капудалери (дворски камерјери), ни мутевелије (управитељи властите султанове непокретне имаовине), ни субаше, нити когод од полицајних званичника (ехли љрф¹), не могу им забрањивати да међу хришћанима врше све, што постојећа правила и поредак, у смислу давнашњег вероучења њиховог захтевају. У опште свуда у богохрањивој држави мојој, мора се увјек поклањати доволно пажње пословима, живеће у истој сиромашне раје, имајући пред очима њено унапређивање и поопштравање. —

У пословима о приходима, расходима и свакој имаовини црквеној, да се мњење оних, који у званију патријара буду, не узима као претежније, решавајуће, већ

¹ Обје ове речи замјењене су у Гласнику (књ. IX) са речју ур-е и је, која такође није истумачена.

обзирући се на постојеће верозаконске установе њихове, мњење синодалних митрополита у свима те врсте пословима, нека се као пуноважније сматра. Па како је синод увек одговоран за све дугове црквене, то се и печат цркве патријаршијске свагда поверава синодалним митрополитима, да они знају за новце, које су у зајам и са каматом (интересом) узете. А имајући по врх тога у виду и ту околност, што је синод од свију насилничких насртања обезбеђен, а има у рукама печате од свију манастира у мојој држави, без ичијег туђег учешћа у томе, за то је и печат цркве патријарске поверен њему као и до сада т. ј. увек ће га чувати они митрополити, који као чланови синода избрани буду, како би само они одговорни били за свако црквено имање и за сваки црквени дуг. Према томе, молбе патријаршијске у заједници са синодом, а потврђене признаним печатима, о пословима манастирским, сматраће се као сасвим пуноважне и све разноврстне представке и извештаји, имаће закониту силу.

Не забрањивати митрополиту и свештеницима читање еванђелија по кућама, само ако тиме не чине велике галаме. Полицајне власти које иду на то, да само узнемиравају хришћане, да насрћу на ове за то, што они из својих кућа иду у поједине или засебне куће (богомале), у којима укупно богослужење (литургију) врше, читају еванђелије, вешају кандила, пале свеће, стављају иконе и анолије (ескемле¹), простиру (навлаче) завесе, сагоревају тамјан и каде и носе у рукама палице, — од сад више ништа од тога да не чине; исто тако мири-мирани (губернатори) и друга овлашћена лица, у намери да притисну имање, неке не чине никаквих насиља и неке не траже новаца на њихове богомале, на овакав незаконити начин. Овај параграф

¹ Буквално: к л у п е (или столови, које Грци стављају дуж црквених дуварова изнутра). —

нека се придода к условима, уписаним у пређе изданим бератима и нека се упише у надлежни билежник. У опште од сад да не буде насиља, ни присиљавања, што је противно овоме ферману.

Митрополитовим већилима (пуномоћницима) и осталим људима, кад их они шаљу ради сбора обичне мирије своје, морају се давати спроводници или пратиоци; а кад ови мирију купе, нико из полицајних званичника да не настрће на њих, с намером да им отима скупљене новце, па макар сбирачи мењали хаљине и носили оружје, ни у томе да им се не чине препоне. —

Ако у место новаца у име обичне мирије митрополитове даде когод његовим пуномоћницима, или коме год од његових људи, материју, или хаљине: нико од званичника не сме насртати на ове људе, да им на силу наплаћује ђумручке таксе и бач² на стражарама поред главних путова и око већих градова на означене ствари, као ни у пристаништама и свима ђумручким станицама, ништа да им се ни као дар не узима.

Званичници на ђумручким станицама и пристаништама, као и каваси, не могу тражити ни ђумручке таксе ни бача, за ствари које се проносе митрополиту као дар или милостиња, као на прилику: с меда, масла, шире и др.; нити од ових истих ствари, кад их митрополит од свога имања добија. —

У располагање митрополије, манастира и црква са њиховим властитим имањима, као: виноградима, баштинама и чифлицима (пољским добрима), нико се не може уплетати. Јер се црквама и манастирима даје подпуна слобода да самовластно располажу са свима имањима добијеним по завјештајима — пољима, њивама, воденицама

¹ Бач — такође ђумрук, наплаћивао се од свега што се год означеним путовима проносило или провозило.

(млиновима), панађурима (т. ј. сабором у време сабора код цркве), кућама, дућанима, разним стварима, новцима и живином сваке врсте.

Тужбе паша, кадија и наиба против митрополита и његових епископа, као и извјештаји првих о рђавом владању кога од последњих, а такође њихова тражења да се митрополити или који од епископа пошаљу у заточење или да се збаце, неће се сматрати као пуноважне, докле год се не посведочи истина података; па и тада ако би некако издан био ферман, нег се исти не извршује, нити да му се даје значај. Најпосле, ако се под прошавшим или доцнијим бројем, ма на који начин поваже мој налог, свакојако се забрањује остварити га онамо куд буде на извршење упућен. —

Кад који од хришћана у написаном за живота духовном завештају своје остави ма што патријару, или митрополиту, или епископу, или црквама, после смрти његове завештано мора бити одузето од насљедника његових законитим путем. У случају смрти мужа или жене, одређена пореза под назвањем портаси (порез на свака врата од хришћанске куће) и парсије (т. ј. парусије — драговољни упис манастиру) мора се такође административним путем наплатити од насљедника умрлих. —

Обзнањује се свима епископима, свештеницима, калуђерима и осталим мирјанима, живећим у подвластним споменутом митрополиту градовима, окружијама и селима, да се осим уобичајених сваке године новчаних сборова са панађура, ајазми (лечебних извора), од првог, другог и трећег брака, с добровољним даровима и порезом од кожа (зарари касабиде),¹ сваки хришћанин мора сваке године

¹ Зарари касабиде — касабска штета. Турци нису могли клати свиња од чега су били у штети, те због тога су ту штету (зарар) морали од хришћана наплаћивати митрополити! И сад

патријаршији плаћати по 12 акче, а сваки поп по један алтин (дукат); исто тако и мирјани и попови морају сваке године по толико плаћати и митрополиту. А ако који од хришћана у место тога пореза буде давао у житном зрнељу, у време преноса жита, или масла, или зејтина, неће се наплаћивати ни ђумручка такса, нити бач.

Како су полицајни званичници вређали и оштећавали кад самога митрополита, а кад опет његове овлашћене људе у време сбора свакогодишњег од цркава и села, у врјеме сбора новаца са венчања и свију у опште или засебно узетих прихода, због тога се од сад свако насиље забрањује; нико нема право сметати им својим уплетањем, нити сме насртати на њи и забрањивати им то. —

Ако неки од хришћана пожелеле живити у задрузи, изабравши себи једно лице за старешину васколике породице или задруге њихове, па било то у време сбора мирје, или пре тога, не треба сметати њиховој жељи, само ако се тиме не смањивају приходи које они плаћају. —

Не могу сметати скупљању споменутих пореза од хришћана власници (зијама² и тимара³) под изговором, што

Турци у ђумручким протоколима данас са свиња бележе под именом „Серчин-перчин“ које не значи ништа, само да не буде речено име свиња.

² Зијама — пољска добра која су давана у Турској за војничке заслуге, најмање за 2.000 аспри за годину, али под условом, да у време рата о своје трошку дају одређени број војника.

³ Тимар — и ово је награда војничким званичницима у разним одкупним изворима, која се њима давало, са обвезом, да за сваки 300 аспри од годишњег прихода те аренде, морају у ратно време послати у војску по једног коњаника војника, а и сами морају ићи. До скоро су овамо код нас постојали тимари, али су то била пољска добра, с којих је тимариот узимао десетак од свију производа, па су им та добра пре 20 година — бар у Ст. Србији — одузета у државну својину, а тимариот је добио у накнаду одређену пенсију годишњу док је жив; после смрти његове прекидала се и та пенсија. — Види се, да су већа била добра која су добијали зијама и од оних, која су давана тимариотима.

неки хришћани живе на њиховим земљама и селима, као радници, слуге и орачи, као што су то већ неки чинили, забрањујући хришћанима плаћати одређени им порез.

Кад се догоди, да се изроди распра између договарајућих се страна о браку, или разводу међу хришћанима, па митрополит, или њиме овлашћена лица, ради помирења свађених, према црквеним установама, принуде на заклетву једну страну, или осуде да се казни т. ј. да се одлучи од цркве (аџорос): онда се кадије и наџи не могу уплетати у то.

Без дозволења и знања митрополитова, нико из подвласних му свештеника, не може свршавати над хришћанима црквом не дозвољене брачне обреде. Јер сваки хришћанин, по гласу тих установа, може се само три-пут женити, а четврта је женитба забрањена црквеним законом. Самовољно разводити се са законитом женом и узимати на место ње другу, ни по што се не дозвољава законом и који год тако узраде, подвргавају себе заслуженим казнама.

Кад по смрти епископа, свештеника, калуђера и калуђерица, митрополит за своју мирију од њих задржи њихове новце, ствари, коње, непокретно имање и све што у ред црквенослужитељских ствари спада: ни чувари скривници (бејгул-маљ), ни руковатељи посмртних имаовина (касама), ни управитељи ва к фа (на благотворне сврхе одређених имаовина), ни надзиратељи (ђумручки), ни војводе, ни субаше (полицајни надзорници за села), ни други различни казначеји, не могу изјављивати, да то право осим њих другом не припада. —

Како је црквеним законима забрањен улазак у цркву онима из хришћана, који својевољно, против црквених установа, ступају у не дозвољени брак; то, пошто такав умре, ни кадије, ни наџи, ни друге власти, ни ти упливом

богатијих људи може ко присилити свештенике да над умрлим опјело сврше.

Ако се епископи или свештеници у време плаћања одређене мирије томе успротиве, те по пропису црквених установа буду за то казњени, или лишени чина, и њихова места буду дата другима: нико не може томе стати на пут.

Нико се не може уплетати ни у то, кад од стране митрополита коме год од хришћана, ради његове поправке, буде, по пропису вероисповедних правила, послано запретно (одлучавајуће) писмо.

Ако когод од хришћана науми да се ожени против црквених закона, те оде у друго место да своју намеру оствари, ни тамо не може бити венчан. —

Кад когод од хришћана остави по духовном завештају трећи део од свога имања црквама, или манастирима, или патријару, или митрополиту, или епископу: у таквој прилици допуштају се ради сведочанства пред судом и лица грчког верозакона и саслушавају се.

На захтевање митрополита, да полицајне власти кога год од епископа, свештеника и калуђера преда, морају се све нужне мере употребити, да му се захтевано лице одмах у руке преда.

Нико не може сметати митрополиту, кад он прегледајући црквене и манастирске рачуне, за упропашћавање црквеног блага промени настојатеља и другог на његово мјесто постави.

Нико из придворних слугу и осталих, не сме присиљавати митрополита, да га против своје воље и преко уговора нарочито узме себи за каваза. —

Нико такође не сме отимати ни коње, ни мазге, како од митрополита, тако ни од слугу његових.

Ни војнички ни полицајни званичници, не могу обте-
ређавати којекаквим тешкоћама кућу, у којој митрополит
станује.

Ни мири-мирани, ни мири-лива (дивизиони ђенерали),
ни мутеселими, ни мутевелије, ни назири (директори), ни
војводе, ни сердари, ни заповедници суланске гарде (ха-
саџилерни пустаки), ни заповједници јаничарски, ни поли-
цајне, ни сеооке старешине — накратко: нико не сме
забрањивати митрополиту да носи своју палицу (патерицу),
нити смеду насртати на њега за то. —

Исто тако, не сме према параграфима овог царског
фермана мога, ни под каквим предлозима, узроцима и из-
говорима сметати му, да ужива и да се користи предостав-
љеном му слободом. —

Испуњавајте предписано и верујте моме свештеном
знаку.

Дано у богохрањеном Истамболу.

Осим овог берата, сачували су се у дечанској лаври
и пећском манастиру доста фермана, који могу служити
као податци за историју цркве у Старој Србији. Још нико
није могао прочитати и разумети ове фермане, за то сам
ја узео на себе тај труд, да прегледам и изнесем на јав-
ност садржај њиов.

В.) — Ферман који је дан нишком митрополиту Га-
врилу од 1180 г. реби-уљ-ахра 26-г дана, а подписан је
3-г цемази-уљ-еввеља исте године, потврђивајући га на
ново у звање нишког митрополита. Ево у преводу по-
ловина тога фермана, која, је доста занимљив; друга
половина садржи понављање свега онога, што је написано у
предидућем ферману.

„Цариградско-грчки патријар и налазећи се у мојој цар-
ској престолници синод митрополита, представили су у мој
царски диван са печатима потврђену молбу, у којој су

навели, како су којекакви сплеткаши туђини не монашког чина, поставши на разне начине патријарсима не будући при том ни најмање спремљени за то званије, непрестано кивили и мучили како митрополите, тако и у опште сву рају, проузрокујући тиме разне нереде, немире и заплете међу овим и шта више, принуђавали су их тим начином да вере промену. По милостивом расположењу према истој, ради установљења сталног поретка, и ради спасења и једних и других од насиља и угњетавања, сад је височајшим ферманом пећска патријаршија укинута и избрисана из званичних биљежака. У истој молби умољавају, да се са обзиром на потребе која је раје нишке митрополије такође присаједињене к цариградској-грчкој патријаршији, наново изда као нишком митрополиту височајши царски берат монаку Гаврилу — особитом узору за народ хришћански, кога последњи дани у животу да се сврше добрим — да се именовани монак запише у биљежник епископски као митрополит Ниша и његових околних округа, коме се и предаје овај свештени царски ферман мој, у коме су уписани сви услови, као и у ферманима других митрополита, одавно подвласни цариградској патријаршији.

У бељежнику прихода од епископа, постојећем у мојој царској благајници, нашло се, да је споменута митрополија записана за именованим монахом Гаврилом по височајшем берату, са 4 хиљаде акче мири-пешкеша за државну благајницу, и да је и ова митрополија по височајшем ферману присаједињена к цариградско-грчкој патријаршији, као што је и у биљежнику уписано. И услед молбе, да се наново изда берат ради утврђења истог монака Гаврила у звање митрополита нишког, којој се прилажу и признаница моје царске благајнице, да је он предао у царску благајницу моју, вишеозначену суму 4 хиљаде акче као мири-пешкеш, — ове 1180-те године 26-г реби-уљ-

ахира ја издајем, овај царски берат мој и заповједам бити споменутом Гаврилу, — као и досада митрополитом Ниша и осталих градова одавно нишкој митрополији подвласних, као: Алаца-хисара,¹⁾ Лесковца, Урђупа (Прокупља), Параћина и Алексинца са окрузима њиховим и селима, и са подпуном слободом да врши по пропису вероисповеди, закона и обичаја, који одавно постоје међу рајом (хришћанима), живећом у тим градовима, окрузима и селима њиховим“ и т. д., као што је речено и у предидућем берату све од речи до речи.²⁾

В.) — Такав исти, ал сав позлаћен берат, дан је митрополиту Сави, којим је он утврђен у звање митрополита Црне Горе и њених округа. Садржином се од предидућег разликује само у томе, што је у почетку доста краћи. Почиње се овако: „Цариградско-грчки патријар са синодом митрополита, налазећих се у царској престолници мојој, дали су молбу, у којој су преставили, да услед тога, што је бивша пећска патријаршија по височајшем ферману укинута и присаједињена к цариградској патријар-

¹⁾ Алаца-хисар — Крушевац. Овом приликом не пропуштамо напоменути читалачком свету о неким погрешкама учињеним у набрајању свију главнијих епархијалних градова спадајућих у границе бивше српско-пећске патријаршије по ферману штампаном у Гласнику — књ. IX. стр. 233. Тамо су речи Алаца и Хисар наштампани као имена од два града, а те су речи једно име Алаца-хисар и означавају данашњи Крушевац. Усђуп и Скопија такође су наштампана као имена од два града, а управо и једно и друго је Скопље. У место Врања, штампано је Варна; у место Калканделен (Тетово, Хтјетово) штампано је Колкандилер; у место Крајово штампано је Краково и т. д. —

²⁾ Такви берати били су, може се слободно рећи, давни и другим митрополитима подвласним пећској патријаршији; али их нема ни у Дечанима, ни у Пећи. Види се да или нису сачувани, или нису дошени, као други, што су дошени овамо из Ниша, Босне и Призрена, као у средиште коме су тежили по старом обичају, и ако је уништено било ово срједиште тежине...

нији па отуда долази потреба да се изнова издаду берате свима митрополитима пређе подвласним а сада укинутој патријаршији најпонижније умољавају издати — пошто преда одређени данак — бераг монаху Сави за потврђење његово на ново у звању митрополита Црне Горе, која се сад зове Караџа-таги, са њеним окрузима, а која је, као и остале, присаједињена к цариг.-грчкој патријаршији.

У биљежнику новчане царске благајнице моје о приходима од епископа нашло се, да је на митрополију Караџа-таги са окрузима њеним, која су спадала у границе пећке патријаршије, сад ферманом присаједињене к цариградско-грчкој, записано 800 акче и то на монаху Сави.¹ и т. д. — Остало је све од речи до речи као и у предидућем ферману.

Г.) — Ферман од 1187 (1773). године првих дана Цемази-уљ-евеља (у вјреме султана Мустафе III-ћег (1757—1774 год.). Издан је по поводу тужбе нишког митрополита Гаврила стамболском патријару, на попа Мирче за то, што „овај бунтовник квари мир и поредак у народу, против црквених и државних закона, и не одговарајући свом звању уплеће се у послове митрополитове, сметајући му вршити послове црквене управе над мирним и поштенним народом. Патријар из сажалења према народу, ког исти поп никако на миру не оставља, умолио је владу, да тога попа власти у Нишу, — ту, или где буде, — нађу, свежу и пошљу под стражом у изгнање у тврдињу Егрипаланку.“ Ферманом влада налаже властима у Нишу и

¹ У колико је познато, митрополит црногорски Сава није ишао и није могао ићи, због одношаја Црне Горе к Турској, да плати 800 акче, па да прими овај ферман. Очеvidно је, да је патријаршија сама платила дивану за њега и послала му ферман преко митрополита призренског у Пећ, да му га овај пошље у Црну Гору. Не зна се, је ли био овај ферман у Црној Гори; али је то познато, да митрополиту Сави он није био потребан.

округу, да се са попом према захтевању патријара одмах поступи.

Д.) — Ферман од 1191 (1777) год. 15 реби-уљ-евеља (у време султана Абдул-Хамида (1774—1789 год.) — налаже мутесарифу (обласном началнику) Алаца - хисара (Крушевца), кадијама и наибима у нишкој митрополији налазећим се, да нико не сме забранити митрополиту Ниша, Крушевца, Љесковца, Алексинца и Параћина — Гаврилу скупулати по епархији мирију (Овај ферман сачуван је у дечанском манастиру).

Е.) — Ферман од 1191 године 27 реби-уљ-ахира издан је кадији нишком и свима наибима у области нишке митрополије (у време митрополита Гаврила) по поводу том, што за неколико предпрошастих година, није била скупуљена од хришћана мирија за цариградску патријаршију, због чега је и послан са истим ферманом јерарк Игњатије, да скупуља исту без икаквих препрека.

Ж.) — Ферман од 1223 (1808) године 21-ог Шабана (у време Мустафе IV-ог (1807—1808 год. налаже кадијама и наибима места, налазећих се у области нишке митрополије, да се не чине насртања и препрека већима митрополита Гаврила, који при скупуљању мирије по епархији, преоблаче хаљине (одело) и носе оружије, да би избегли хајдучких руку. Ово им се не може забрањивати, јер они то чине по сили уговора, уписаних у бератима митрополитским (Овај ферман сачуван је у дечанском манастиру).

З.) — Ферман од 1190 (1776). године у половини Мухарема — писан је „у след молбе патријаршије, да се ухвати монак Методије, који је ишао да уписује и скупуља милостињу за дечански манастир, али није ништа предао манастиру, и сврх тога уличен је у противу законитим поступцима и не поштеном владању у опште.“ Овај

ферман налаже мутесариџу дукађинском¹, кадији пећском и забитима свију тих места, гди се налази поменути Методије, да га ухвате и одузму му све новце колико их имадне, у ползу манастира, а њега да испрате у манастир св. Аврамија у Калафату на робију (И овај је ферман сачуван у Дечанима).

И.) — Берат од 1190-те године реби-уљ-евеља 4-ог дана, издан је митрополиту Никодиму — пошто је дао 7 хиљада акче у хазну — који је постављен за митрополита од градова: Новог-пазара, Нове-вароши, Сјенице Митровице, Белопоља, Трговишта и Брвеника², као „пастир најспособнији, многоиспитани и достојни, на место Герасима, који је, не одговарајући свом звању и чину, починио разне кривице и чије владање не одговара црквеним законима: осим тога, ухваћен је да има неке замишљаје и намере, које се не могу похвалити.“ (Мислим да је Герасим био Србин).

Ј.) — Ферман од исте 1190 године реби-уљ-евеља 28 дана — о томе, што је на место митрополита Герасима наименован за митрополита Новог-пазара, Нове-вароши, Сјенице, Гусиња, Бјелопоља, Митровице и Трговишта — Никодим митрополит. Овај ферман не каже нам, зашто је

¹ Дукађином се одавна почела звати Дарданија. Призрен је био главни град у Дукађину, у коме су живили губернатори.

² Име овога града у сваком ферману написан је, турским писменима и чита се: Брвеник, Првеник. Кад сам спремио садржај свију фермана за Гласник књ. LX. погрешно рекох, да је то мора бити Беране, незнајући да је био у томе пределу град Брвеник, као сад што знам из историјско-географске студије г. Стојана Новаковића „Земљиште радње Немањине“ стр. 15. (Београд, 1877.). Сад пада ми на ум да се и град Првеник једном спомиње у бележкама штампаним у Гласнику, кога на жалост немам за сад под руком. Али јамачно је, да је и Брвеник и Првеник једно исто. —

Герасим сбачен, као у предидућем. — Држим, да је овај ферман дан, неколико дана после предидућег, — само зато, да се упише и Гусински округ као спадајући у област новопазарске митрополије, што није казано у предидућем ферману.

Б.) — Ферман од 1190-те године реби-уљ-ахира 9 дана издат од Абдул-Хамида на име босанског валије, кадија и наиба налазећих се у ново-пазарској митрополији, у коме је казано, да је сугласно молби патријаршије, дан овај ферман митрополиту Новог-пазара, Нове-вароши, Сјенице, Бјелопоља, Трговишта, Митровице, и Брвеника, са њиховим окрузима — Никодиму — онакав исти као и митрополиту ужичком, по коме да има право узимати — као што је уведево одавно (?) — од првог брака 400 акче, од другог по 800 акче, од трећег по 1200 акче, од развода по 800 акче, а од оних, који узимају удове попадије по 1200 акче. Овим се ферманом налаже, да се нико не сме мешати и чинити препреке митрополиту и његовим већилима, у збору мирије митрополитове и патријархове (Овај се ферман сачувао у дечанском манастиру).

Л.) — Ферман од 1190 године реби-уљ-ахира 10-г дана. Издан је на име румелијског валије, кадије и наиба свију округа новопазарске митрополије, да они не суде и не наређују истрагу над митрополитом и његовим већилама — кад их хришћани, у договору с неким Турцима, који се мешају у скупљене мирије и чину свака притјесњења оптуже; већ по установљеном реду, парнице и тужбе против митрополита, морају се извиђати у Цариграду; јер по гласу договора и услову царске владе са патријаршијом они на другом месту нигде не подлеже суду.

М.) — Ферман од исте 1190 године реби-уљ-ахира 14-г дана. Издан је босанском валији, кадијама и наибима налазећима се у градовима и окрузима новопазарске ми-

трополије, да нико од стране народа не сме чинити никаквих нереда против митрополита, нити да од њега силом изнуђавају новце по лажним признаницама, у име манастира. Јер како на овим признаницама нема његовог подписа, ни јемства за дугове неких монака, који из среброљубивих побуда узимају новце у зајам, то да се и не траже од митрополита туђи дугови, против фетве шеихуљ-исламове, која је дата и кесаријском митрополиту и која не допушта да митрополити плаћају дугове умрлих његових предходника, или манастира, по признаницама, на којим нема његовог подписа, ни јемства.

Н.) — Ферман од 1190 године Цемази-уљ-ахир 22 дана. Дан је на име кадија: — босанског, новопазарског, нововарошког, ужичког, ћустендилског, и травничког, вилајета, по молби патријара јерусалимског Аврамија о том, да је „поп Матеја назначен њиме за већила ради збора милостиње за осиротевшу патријаршију и свега, што су хришћани оставили у својим завештајима јерусалимској патријаршији“. Овај ферман налаже да се попу Матеји, даје слободан пролазак свуда и да му се не чини препреке у скупљању милостиње, жита, масла и меда, нити да га узнемиравају на ђумруцима. (Овај ферман налази се у Дечанима).

О.) — Ферман од 1191 године Зи-љ-хице 19 дана. Издао је на кадије и наibe: Новог-пазара, Нове-вароши, Сенице, Брвеника, Белопоља, Митровице, Старог-Влаха,¹ Трговишта, Гусиња, и окружија означених градова, да нико не смета назначеному од стране патријара већилу, екзарху — Никодиму, да скупља одређену мирију за патријаршију у означеним местима.

¹ Види се, да је и Стари-влах подпадао управи ново-пазарске митрополије.

П.) — Ферман од 1191 (1779) године, првих дана месеца Реџепа, издат од султана Абдул-Хамида на име босанског валије, кадија, наиба, и у опште у сва места босанског вилајета, где су распрострањене револуционарне идеје (тако је у ориџиналу) и на име власти у Паланку Егридере, као што гласи молба цариградске патријаршије. Овај ферман налаже им, да „ухвате неког Димитрија, где год га нађу у подвласним им местима и да га пошаљу у Паланку Егридере на заточење, зато, што се исти Димитрије скита под именом митрополита и с претензијом на архијерејство, врши требе и богослужење против црквених правила и закона. Скитајући се тако по разним местима, под разним именима и преоблачући се некад као странац (џренк), издаје се за челебију (племића), и за трговца, а овамо само чини штету и узнемирава јадну сиротињу (хришћане)“. (И овај је ферман сачуван у Дечанима).

Р.) — Ферман од исте 1193 године, рамазана 12-г дана — на име кадија: Београда, Ниша, Ерцеговине, Пећи, а тако исто и осталих, налазећих се у окрузима тих места, услед тужбе патријаршије о том, „што су се из пограничних места појавили инострани монаси који свраћају хришћане с правог пута, наговарају их да се одреку свештеника зависећих од митрополита и нуде им своју услугу да би их одвратили од старих обичаја“. Овај ферман налаже, да се таквим монасима забрани пропагандисање, да се хватају и казне, на основу договора с патријаршијом прописаних у бератима митрополита, по којима без допштења митрополита нико не може улазити у куће хришћанске и вршити у њих требе црквене. (Овај се ферман сачувао у дечанском манастиру).

С.) — Ферман од 1198 године (1783 г.) Цемази-у-ахира 19. дана (у време Абдул-Хамида — 1774—1789г.)

налаже новопазарским властима, да тамошњег митрополита Никодима и његовог већила Димитрија, одма под стражом пошљу у Цариград на одговор, за то, што се много задужио манастирима и мирију патријаршији није плаћао; а осим тога, задужио се неким трговцима у Цариграду и кад је примио епистолије од патријаршије са налогом да покаже рачуне и исплати дугове, није се о томе ни најмање побринуо (Упореди овај ферман са ферманом под И. и М. Овај ферман налази се такође у Дечанима).

II.

САДРЖАЈ ФЕРМАНА

КОЈИ МОГУ ПОСЛУЖИТИ КАО ПОДАТЦИ ЗА БИОГРАФИЈУ МИТРОПОЛИТА ПРИЗРЕНСКОГ ЈАНИЋИЈА.

Ако ико други, то рашко-призренски митрополит Јанићије међу свима митрополитима у Старој Србији заслужује да има своју биографију; јер он је (Србин) био сведок све оне несреће српског православља, коју су проузроковали и створили његови предходници — Грци...

До уништења српско-пећске патријаршије, хришћани, који останаху верни вери својих праотаца, више или мање тежише к средишту т. ј. к својој народној патријаршији, ма да су од Грца и зулума турског, били доведени до најжалоснијег стања; али после уништења патријаршије све се окрену натрашке. Митрополити још више почеше tlačити православне, и (без тога општењене од харача и сваког несрећног насиља, порезама и наметима), старали су се само о скупању мирије... На тај начин, митрополити су постали управо господари (владикама), а не пастири. Хиљаде кућа хришћанских осташе без попова по неколико

година: а митрополити нису марили, што су хришћани због тих зулума превртали вером. . .

Патријаршија се постарала да присаједини пећску патријаршију к цариградској, да бајаги сачува православље, да установи добар ред и поредак, а после је ова иста цариградска патријаршија још више чинила нереда у цркви Старе Србије. Призренска митрополија, на коју је особито требало обратити пажњу, да се народ држи у православљу, на кога је управ пала била сва тегоба турског зулума, стајала је празна близу 18 год. По смрти митрополита Евсевија у 1789 г., патријаршија се није побринула да пошаље у призренску митрополију пастира, већ је препоручила новопазарском митрополиту Јанићију, да ју за време надгледа. — Али овај „почитања достојни и љубими старац“, као што пише о њему од њега рукоположени Герасиј Студеничанин (у својем сборнику стр. 99.) не гледајући на сву своју ревност пастирску, није имао ни времена, ни снаге, да трчи на све стране — од Новог-пазара до Охрида, од Антивара и Скадра до Новог-брда. . . Ипак, судећи по ферманима, које је он извадио од Стамбола, види се, да је доста радио да уздржи и сачува барем онолико, колико је било могуће одржати снагом једног пастира на тако великој просторији свуда расејаног стада. Може се слободно казати, да њему треба да благодари православна црква за то, што је још овде заостало православље. . . Овај митрополит (умро је 1818 г.) дочекаће своју биографију, која ће га почаствовати успоменом потпуно заслужном. За сад ја износим на јавност податке за његову биографију из фермана даних турском владом, поводом његовог настојавања над призренском митрополијом. Ови фермани служе у исто време и као податци за историју цркве православне у Старој Србији.

Т.) — Ферман од 1193-ће (1779) године рецепа 7-ог дана од султана Абдул-Хамида (1774)—1789 г.). Овај

ферман добио је преко патријара цариградског босна сарајевски митрополит Кирил, за бившег епископа белосикског (Белопољског?) Јоанићија, кога је он поставио за свог викарија (вићела) и овластио, да у његовој митрополији скупља обичну мирију за патријаршију и извиђа послове црквене по митрополији. Ферман налаже помесним властима, да епископу Јанићију нико не смета у томе послу.¹

Даље следеју шест фермана — сви под једним даном, једног месеца и године — т. ј. од 1198-ме (1783) године зидкаде 24 дана, од султана Абдул-Хамида (1774—1889 г.).

У.) — Први је на име кадија и наба у округу новоназарске митрополије у ком се налаже, да се нико не меша у послове митрополита Јанићија или његових већила при задржавању имаовине и ствари, које припадају лицима духовног реда, што по смрти њихове остају црквама и манастирима, по сили договора прописаних у берату митрополита.

Ф.) — Други — на име истих власти о томе, да никаква тужба на митрополита Јанићија, или његове већиле, не може бити исљећивана у месту, као што пише о том њему дани берат; јер неки мусломани заједно с другима друге вере (Латини?), насрћу на његове већиле претећи им судом, „ако не даду шта они траже“.

Х.) — Трећи — на име исте власти, о том, да у случају нужде, право затварати и попове и монахе, предоставља се митрополиту (Јоанићију).

Ц.) — Четврти — на име исте власти о том; да се не чини унапред зулум већилима митрополита Јоанићија,

¹ Овај ферман сачуван је у пећском манастиру, као и други под А, В, В, Г, Е, И, Ј, Л, М, Н, О, Т, Остали су сви сачувани у Дечанском манастиру, осим фермана под Ђ, који је сачуван у скадарској цркви —

поповима и монасима новопазарске митрополије при проласку ових из једног места у друго; јер полицајски служитељи и њихови началници узимају с њих за то разне намете и мита.

Ч.) — Ферман од исте 1198-ме године зиљ-каде 24 дана (1783 г.) дан је на име кадија и наиба Новог-пазара, Нове-вароши, Сенице, Белопоља, Трговишта, Митровице, Брвеника и Гусиња, по молбеници патријаршије, за митрополита Јоанићија, постављеног митрополита означених градова, да му не буде никакве препреке и сметње у збору мирије (за тим долази све оно што и у бератима о назначењу митрополита.)¹

Ш.) — Ферман од исте године и месеца као и предидући пет фермана, на име кадија и наиба налазећих се у местима митрополије новопазарске о том, да се не чини препрјеке већилима митрополита, монасима и свештеницима Нове-вароши, као и других места, отпраљвати божествену службу, по сили договора берата даног митрополиту новопазарском Јоанићију.

Щ.) — Ферман од 1208 (1793) године у месецу сеферу, у време султана Селима 3-ег (1789--1807), дан је на име пећског кадије и налаже му, да не чини препрјеке хришћанима у поправци цркве у Пећи, граду, принадлежећем новопазарском санџаку. (Sic!).

Ђ.) — Ферман од 1219 (1804) године, првих дана месеца зиљ-каде, дан је на име призренског мутесарифа и кадије, да не чине хришћанима зулума, већ да чине чест митрополиту и да пазе монахе и хришћане уопште.

¹ Овај ферман о назначењу Јоанићија новопазарским митрополитом после митрополита Никодима, позваога у Цариград на одговор за своје владање, даје место казати, да је био дан Јоанићију још особити берат, у којем се морало казати о узроцима, зашто је сбачен митрополит Никодим, али га нема ни у Пећи, ни у Дечанима. У осталом, ферман под С. допуњује то што није казано у фермару под Ч.

Б.) — Ферман од 1211 (1796) године Цемази-уљ-ахира (?) у време истог султана Селима 3-ћег (1789—1807 год.) на име кадија и наба Призрена, Новобрда и Вучитрна о том, да се не чине препреке митрополиту новопазарском купити мирију у подвласним му градовима Призрену, Приштини, Новобрду, Вучитрну и др.; јер спахије бране хришћанима плаћати мирију, а ђумручке власти, хватају пшеницу и друге ствари у хришћана, које они носе митрополиту у име мирије.

Ђ.) — Ферман од 1221 (1806) године у почетку Цемази-уљ-евеља (у време истог султана) дан је на име кадија и наба скендеријевог окружија и налаже им озбиљно „да нико не сме — ни мусулмани, ни латинин — без особитог фермана присвајати себи старе развалине манастира и црквава из давна приналежећих житељима грчког верозакона.“ Ферман овај дан је био „у след тужбе православних у Скадру, заједно с митрополитом Јоанићијем на притесњавање од католика, подпомаганих од Турака, да ограниче слободу њихове вероисповести.“ Овим ферманом налаже се: „давати помоћ житељима грчког закона на основу договора, закључених султанима по одношају к њима у свој империји“ и строго заповеда да „нико не сме настрати на њихову вајкадашњу имаовину.“

(Овај ферман сачуван је у општини скадарској и сад се чува у цркви у Скадру. Код трговца Филипа Беровића нађох једно собственоручно писмо митрополита Јоанићија на име скадарске обштине. Износим га овде у препису.

Јоаникне мнластню Божію прлвослакни митрополитъ ново-пазарски призренски ѿ скендерскини.

(За овим сједује печат, на ком се чита српски и турски титула митрополита)

Смиренне наше пишеть въ богомъ покриваемзю Епархию нашу шехеръ Скадр свецѣнником и свима Христанима мо-

литва и благословенне и ѿпрошшенне дс се зна како на-
 рендисмо са христанним шo да 'узнимлю поповн бнрѣ ѿ
 первнхъ пѣлю (т. ј. 2 гроша и 20 пара), втори - грошѣ,
 трети - золоту (т. ј. 30 пара), четврти - двадесет парл.
 Свеѣарско и водница и нпснма (реч грчка) и споменѣ жн-
 внхъ и мертвнхъ пара : 10 : жена кадѣ родн водница и мо-
 литва ѿтроуѣ и жени за четиредесет дана парѣ : 5 : крешенне
 пара : 15 : ѿ кѣмѣ : 5 : заподвше гроша : 3 : и антѣвргна
 вынуданн прнн бракѣ грошѣ : масло Ермациа грош : еванђе-
 лна гроша : за молбанѣ : 10 : парл. Светога Васнана вели-
 каго молитва сасканомѣ и сасѣстакомѣ пара : 40 : антѣв-
 ргне : 40 : аспри, водница парл петѣ : мало ѿпело : 40 : аспри
 : 40 : пара у црквѣ ѿд прихода црковнога попѣ Филннѣ
 да 'узнимле : 12 : а попѣ Іаковѣ : 10 : ѿ мирѣ камѣ божн :
 на : 1805 мѣца августа : 8 : дан :

Митрополит Јoанићије подписао је ово писмо
 на начин грчких владика по грчки.

Е.) — Ферман од исте 1221 године Цемази-уљ-ахира
 9 дана. Дан је на име кадија и наибѣ² Новог-пазара, При-
 зрена, Приштине, Новобрда и Вучитрна — садржај је
 исти као и у ферману под У.

Ю.) — Берат издан 1222 год. зиљ-хице 18 дана.
 а подписан 1223 године 4. сефера (од султана Муставе
 4. 1807—1808 године) а на име: митрополиту Новог-
 pazара, Трговишта, Брвеника Митровице и Нове-вароши,
 с њиховим окрузима, Јoанићију, на звање митропо-
 лита Призрена, Новог-брда, Приштине, Пећи, Вучитрна
 и Ђаковице са свима њиховим окрузима. У овом је бе-
 рату од речи до речи казано као и у молби патријаршије
 султану ово: тако као што је после смрти митрополита
 призревског Евсевија ова митрополија остала дуго време¹

¹ На сваки начин од 1790 г. — целих 18 година, — јер је у
 овој години митрополит Јoанићије посетио већ призренску епар-

дуга време удова, па почем је давање у хазну (мири-пешкеша) од те митрополије велико, а приходи у епархији веома мали, тако да нема никог да би се примио овога места, а у след тога, није се могао вршити закон хришћанима и надгледати за њиховим пословима; то да не би били послови хришћана са свим занемарени и да би се довео у ред збор мирије, те да не страда хазна царска, назначен је на то место новопазарски митрополит Јоанић и је, с присајединењем новопазарске епархије к призренској. А почем је новопазарски митрополит давао у хазну 7000 акче мири-пешкеша, то и од сад је дужан давати ову суму новаца у хазну; а за митрополију призренску — из 100 хиљада акче плаћаних до сад — само 9 хиљада акче, — свега 16 хиљада акче; но да не би било штете хазни, остатак у 91 хиљада акче, може се разрезати овако: 5500 акче на митрополита у Скопљу, 6300 акче на митрополита самоковског, 7000 акче на нишког митрополита, 4200 акче на ђустендилског, 16500 акче на зворничког, 9000 акче на херцеговачког,² 15000 акче на београдског, 15.500 акче на босанског, 12.000 наужичког. “ Додавши ово к пређашњим њиховим мири-пешкешима и исправивши кајите (биљежнике), постављен је у Призрену за митрополита Јоанићије, пошто је положено 16 хиљ. акче, на призренску и новопазарску епархију, — почем је овим сада умањен мири-пешкеш призренске митрополије.

хију и попио, као што свадочи његова сопственоручна грамата дана попу Арси, сачувана до сад код његовог унука Хаџи-попа Арсе. На печату, којим је потврђена грамата стоји 1784 година: дакле у овој години постао је он митрополит новопазарски т. ј. у 1198 г. по турском рачуну, — види ферман под Ч.

² Митрополити Херцеговине, плаћали су правителству само 24.000 аспре до ове (1807) године, као што се види из фермана од 22 шеваља 1042 (т. ј. 1633) године, који је био дат митрополиту Симеону и који се сад чува међу осталим ферманима у манастиру Дужи у Херцеговини. —

Я.) — Ферман од 1223 године Цемази-уљ-ахира 4 дана, дан је митрополиту Јоанићију, којим се поставља за митрополита призренског са присаједињењем к призренској митрополији и новопаразске епархије, пошто је предао у хазну 16 хиљада акче. У овом ферману није казано о разрезу призренског мири-пешкеша и на друге митрополите, ни ти је казано име умрлог митрополита Евсевија; у осталом све је буквално написано као и сви берати о постављању митрополита.

11816)
 ѐ.) — Ферман од 1231 године првих дана м. мухарема (од султана Махмуда 2-ог — 1808—1839 г.) дан је на име кадија и наиба Новог-пазара, Нове-вароши, Трговишта, Брвеника, Митровице, Призрена, Новобрда, Приштине, Пећи, Охрида¹ и Ђакова с њиховим окрузима о том: да је подвласна митрополиту Јоанићију и арнаутска Скендерија (тако у ориџиналу) с окружним градовима, нахијама и селима њеним: а за овим иду сви услови као и у бератима даваним митрополитима, постављају на места митрополитска.

Међу ферманима, наша се у дечанском манастиру једна исправа (бујуруду или мураселе) од Осман-ефендије, кадије призренског и Сухореке од 1225 г. (око 1810 г.) марта 23-ег дана, на име митрополита Јоанићија, којом налаже, да му у призренском округу не чине сметње при купљењу обичне мирије с ђафира за служење њима по закону ђафирском, и да му се не смета служити по тарикку баталном (вероисповеди обатаљеној, униженој, неваљашној). Ова исправа занимљива, је тим што је

¹ Мора бити, да је митрополиту Јоанићију дан био пре ферман, којим је био овлашћен називати се и митрополитом Охрида, као што се види из овог фермана, у коме Охрид подпада већ његовој управи.

Осман-ефендија печат свој ставио не на дну бујурулду, а на обратної страни, према оном истом месту, где је баш требало ставити печат па је још и печат ударио наопачке...

Митрополит Јоанићије умрѐо је у Призрену 1818 године. Најбољу успомену о себи оставио је он у својој епархији. Мир праху твоме добри и уважени пастиру, који си се много трудио у корист овдашњег народа, стењајућег под јармом турским и упропашћеног од грчких митрополита, који су га глобили, апсили, били, гњавили и сваке јаде чинили му, а никад ништа ниси урадили у његову корист, да га сачувају у вери!

III.

СТАЊЕ ДЕЧАНСКОГ МАНАСТИРА

У ТЕЧАЈУ ПРЕДИДУЋА ТРИ СТОЛЕТА, ПО ТУРСКИМ ИЗВОРИМА,
НАЛАЗЕЊИМА СЕ У ИСТОМ МАНАСТИРУ

У 1852 г. у Новом саду издан је „Дечански Првенац“ од јеромонаха дечанског манастира Гедеона, Јосифа Јуришића с намером, да с једне стране упозна српски народ са задужбином св. краља Дечанског и описом истог; а с друге да пробуди жељу дечанских монаха, да у напред што више радознали буду те да о свему, што је важније и што у српске старине спада, брижљиво испитују и свету на видик износе. Па и ако је у 1864 г. архимандрит Серафим, следејући похвале заслужујућем примеру Јуришића, издао на свет у Београду свој спис, под

именом „Дечански Споменици“, ипак ни они, нити сам „Дечански Првенац“ не састављају цео, потпун опис; јер то ће бити у стању створити само стручни историописац српски, помоћу овог материјала из дечанског манастира као средишта Старе Србије, који је давао правац како моралном, тако и свему црквено-историјском животу њеном. Тако ће се тек добити верна слика оне улоге, коју је исти манастир играо у чувајући хришћанство у Старој Србији и то не само од времена бегства патријара српских у Аустрију, него чак од времена косовског пораза, који ископа гроб дотадашњем самосталном политичном животу укупног народа српског. Ми споменуте напред списе не можемо признати за подпуно тачне не само у опису, него и у списивању старина српских, поглавито с тога што у њима нигде нема ни спомена о ферманима турских царева, који су издани у течају прошаста три столећа, односно. названог манастира. Док међу тим и ако су многи из тих фермана у течају тога времена, због многих различних околности изгубљени, ипак они, који су се сачували, веома су занимљиви и дају нам доста веран нацрт оних прилика, у којима је дечанским калуђерима пало у део да живе под турским господарством. А ови фермани износе на видки и још неке ствари, које нису биле никоме до сад познате. С тога сам се потрудио, да представим радозналим читаоцима тачно и готово од речи цео садржај њихов.

Мимогред ћу још и то напоменути, да има и сад овде таквих Турака фанатика, који, услед тужаба дечанских калуђера на зулумо Арнаута, који покушавају да присвоје добра дечанског манастира, што до сада не могаху отети, — жестоко укоравају своје дедове за то, што нису потурчили дечански манастир и начинили на та том славном месту какву лепу варош; те им сад калуђери неби досађивали својим

тужбама¹. Али у залуд им је сва мука, па и то, што они тако укоравају своје дедове, јер су они заиста чинили све, што је било могућно да униште Дечане. Ред фермана, које су давали разни султани у старо време дечанским калуђерима, услед њихових тужаба на зулуме и притешњења од разних и безбројних зликоваца, потпуно карактеришу дедове данашњих фанатика. Треба само знати, шта још пису чинили њихови дедови за то, да обатале овај манастир, — као што су чинили у пећској патријаршији², — да протерају монахе, да униште ову врлу задужбину српског краља!.. С једне стране спахије, с друге сами полицајни званичници, с треће бегови, агалари и разне властеле под различним предлозима трудили су се, да заједничком снагом протерају калуђере и да запусте манастир; али на срећу, нису могли то постићи, јер просветитељ српски Сава „**назнаменавѣ и благослови свѣтима рукама сконча быти немѹ мѣстѹ свѣтланциномѹ...**“ (В. Деч. Првенац стр. 52 у хрисовуљи краља Дечанског).

У осталом, нека зборе за мене сами фермани, који су сачувани до сада у Дечанима и које сам с пажњом прочитао.

Ферман издан под 24. Цемази-уљ-евела 965 године (1557 г.), у време султана Сулејмана (936—974 = 1529 до 1566) на име бега скендеријског санџака (области) и кадије пећског услед тужбе монаха Томе од стране братства дечанске цркве (т. ј. манастира) на то, „што им спахија Топћи-оглу-нух чини притјесњења, говорећи им, да под црквом, у којој они станују, има ма’ден (скривница златне руде) па нудећи им да разруше ову цркву и изваде овај ма’ден“, — налаже „управитељима вак’фских (задужбинских) имања, да оду у манастир и извиде, има ли заиста под

¹ Баш се тако изрази овде бивши валија у 1872 г. Абдурајам-паша, познати душманин Срба и свега што се њиховим назива.

² Види „Путопис“ г. Милојевића II свеска стр. 259.

њим ма'ден, па ако има, да о томе јаве у Стамбол, — али да забране спахији у напред чинити без узрока зулум калуђерима“.

Није испало за руком ни једном мјултезиму (закупцу имања) да купи на своје име манастир и таким начином да истера калуђере, а цркву да потурчи. — Међу ферманима дечанског манастира, сачувана је једна фетва¹. Ако и нема на њој броја године и месеца, ипак можемо слободно казати, упоредивши правник њен са другим турским хартијама у дечанском манастиру, да њој има три стотине година и односи се к времену истог Сулејмана цара. У овој фетви пита се: „монаси Н. Н. који господаре вак'фским добрима, поклањају и од прихода њиховог деле, бедним њихове вероисповеди, а пошто је дошла царска заповест (?) да царска хазна одкупи вак'фске земље и добра, они објавише да ће иста сами купити за себе и исплатити суму новаца, каква би год била цена, па су заиста купили и исплатили одређену суму, и узели су за себе законити хуџет (докуменат на владање купљеним имањем); али, пошто је прошло неколико времена, један мјултезим да више него што су они плаћали, па им зато чини насиља, и тражи, да се манастир с имањем преда њему. Пита се: могу ли се узети од њих хуџети и предати овом мјултезиму?“ — Одговор је дао муфтија овако: „олмаз!“ т. ј. не може се. А ми ћемо сад да додамо: и хлала Богу! —

Ферман издан 4. реџепа 1193 (1778) г. у време Абдул-Хамида (1187—1203 = 1774—1789 г.) на име кадије ђаковачког, усљед тужбе монаха дечанског манастира, против грчког патријара на то, што им полицајни званичници, рачунајући на своју личну корист, забрањују чинити

¹ Фетва — писмена пресуда муфтије (верозаконског старешине или судије), састојећа се из питања и одговора, односно замршених случајева.

какве му драго меремете (поправке) у манастиру. Ферман налаже: да се не чине више овакве препреке, јер, по договорима царске владе с патријаршијом, нико осим патријара несме се мешати у послове манастирске ни под изговором надзора, па ни по сили бујурлду (наредба управитеља области).

Какве су муке трпели монаси од разних спахија, свједоче следећи фермани, издани услед тужаба њихових султанима:

Ферман, дат последњих дана месеца Мухарема 985 (1577) г. од султана Мурат-хана 3 (983 – 1003 = 1574 до 1595 године) наиме пећског¹ кадије, по „тужби монаха дечанског манастира, на спахију, који тражи од њих десетак од поља, сенокоса и садова, који су од старих времена записани вакфима. Не гледајући на то, што је овај посао већ био извиђен и калуђерима је дат био надлежни хуџет, спахија је ипак насртао са својим тражењем на калуђере“. Ферман „забрањује спахији да тражи од калуђера десетак, али ако је што узео још пре тога, нека врати натраг“.

После четири године дана, опет је игуман дечански дао тужбу цару у Стамболу, у којој се каже, „имајући од царске хазне вакф-наме (писмени докуменат на земље задужбинске, не плаћајуће десетка), да као манастирском својном управља свима земљама, њивама, ливадама, млиновима, баштама, виноградима и бостанима, и, плаћајући уредно одређену на манастир суму 15 хиљада акче, о чему као уверење има и надлежне признанице, као и то, да су они прави власници и да нико не може одузети те земље од манастира, сад преко свега тога и постојећих закона, узнемирени су од умена (скупљачи данака), умара (пената,

¹ Дечански манастир често је потпадао под надзор то ђаковачког то пећског кадије.

властела), занима и тимариота који хоће силом да присвоје себи исте земље“. Ферман је дан услед ове тужбе 2. септера 989 (1581) год. на име бега дубађинског санџака и кадија Пећи и Алтунели¹ (Ђаковице), а налаже забранити заимима и тимариотима да присвајају имање манастирско, на које калуђери имају тапу-наме из хазне и темесуће (признанице) са уписом истих у надлежне нове тетере; даље каже се, како су калуђери платили одређене новце у 15 хиљада акче, због чега да им се спахије не мешају у располагање својом земљом и да им не чине насиља и зулуме.

Ферман од 912 (1506) год. 12. септера издан је у време султана Бајазита (882—918 = 1477—1512) на име пећског кадије. У њему султан каже, да је „пећски митрополит (тако је у ориџиналу) Јоанићије, дошавши к њему у Стамбол изложио у арзоалу, како је изодавна наслеђство умрлих у манастирима калуђера, попова и митрополита увек припадало цркви и духовни су завештаји били вазда испуњавани; али сад се појављују некакви наследници, који одузимају оно што припада црквама и тиме газе духовне завештаје; а овакав неред управо је противан њиховим (т. ј. хришћанским) неваљашним законима.“ С тога сул-

¹ У свима старим ферманима спомиње се данашње ђаковачко окружије под именом Алтунели. Ово је име реченог округа дошло од пређашњег града Алтинли, постојавшег управо у средини данашњег рјечног срева (нахија) у селу Јуникиу. Доцније је окружним градом постало данашње село Рогово у истом округу на десној обали реке Дрина. А Ђаково је постало средиште истог округа тек пре нешто више од 100 година. Међу тим, судећи по хрисуви деч. краља, реч Алтинели узета је од речи Алтинь заселки (види „Дечански Првенац“ стр. 57), под којим именом и данас казују речку нахију (Река) са Ђаковом. Ја држим, да је баш у овај Алтин отишао из свог села св. Петар Коришки са сестром, а не Алтинь, којег место није могао одредити г. Ст. Новаковић у своме чланку под насловом „Живот српског испосника Петра Коришког“ (в. Гласник XII, стр. 324, — за 1871 год.).

тан заповеда: „да се то извиди, на основу старинских неваљашних обичаја њихових и вероисповести обатаљене. Па ако је ко узео што од имања умрлих попова и калуђера против ових обатаљених правила, то нека му се одузме на-траг и да се свакад извршују духовни извештаји, ако су они начињени на основу неваљашних обичаја и правила, па нек се од сада нико не меша у послове манастирске — ни бејтулмале (чувари скривница), ни други руководећи по-смртних имаовина, као што је то чињено до сада. Све пак што је пре било узето каквим год начином, да се врати. Митрополит се тужи још и на то, што субаше и тимариоти траже силом од манастира дрва, сено, и новце: од сад нико да не тражи од монаха ни дрва, ни сена, ни новаца (акче) рајиних. Заповедам, вели султан на крају свога фермана, да се добро пази, кад субашије и спахије траже дрво, сено и акче, па да им се томе стаје на пут“.

Ферман, писан последњих дана месеца мухарема 985 (1577) год. у време султана Мурата III, дан је на име пећ-ског кадије, у коме најпре стоји, да је „показатељ истог, монах дечанског манастира по имену Никола, послани од братства манастирског дошао у престолницу и донео арзо'ал (тужбу), да су они т. ј. калуђери, по сили тапије (докуме-нат на право владања земљом) купили пасишта и нека места с коштањем и дрвима од спахије и држали су иста све до сада; али им сад спахија одриче право на то, па с тога за-поведа кадији, да „извиди ову парницу у присуству парни-чара по правди, како је најбоље, и ако та празна места, с коштањем и дрвима т. ј. с таблама, нису записана у теф-теру као спахијска, то да их нико несме одузимати од ка-луђера, по сили тапија, које су спахије издале.

Ферман, издан у средини Мухарема 1009 (1600) год. у време султана Мухамеда III, (1003—1013 = 1595 до 1603 год.) на име дукађинског бега и ђаковског (АлтуNELI)

кадије, а по тужби братства дечанског манастира, сведочи, да је истиничка раја (хришћани¹ села Ист и ни њ или Истаник и по казивању хрисовуље дечанског) силом притисли четлике манастирске у месту званом Бивољак, којима је владао манастир више од 30 година и, не гледајући на то, што су ови калуђери представили суду хуцете на ову земљу и по закону им је пресуђено да они добију, — Ист и ни њани нису никако вољни да пристану на ову пресуду, већ на ново узнемирују манастир, у намери да завладају земљом“. Овим се ферманом налаже бегу и кадији „да извиде ову парницу како је најбоље, и да пресуде по правди, а не по хатару. Па ако се докаже, да четлици по сили хуцета, припадају манастиру, као што калуђери кажу, више од 30 година и да су платили уредно десетак (?) и друге приходе с ових четлика: то потврдити право манастира и прекинути распру, а забранити Ист и ни њанима да чине насиља манастиру.“

Бивољак (види хрисовуљу дечанског) и сад служи као место око кога се дечански манастир и Ист и ни њани (сад турске вере) непрестано завађају. Не гледајући на фермане, тације, бујурулдије и и'ламе, које се чувају у манастиру, они не плаћају ни четвртину, коју морају да плате на основу пресуде, као и житељи села Дечана, који опет по примеру Ист и ни њана неће да дају манастиру све што су дужни давати. Од свију 30 села, који су били приложени манастиру краљем дечанским, сад баш ни једно не припада њему. — Има један ферман из доцнијег времена, који је издан у време Абдул-Мецида, у ком се потврђују право манастиру на село Брњача (жители су сви Цигани турске

¹ Сад су сви мухамеданца, и осим тога што су се потурчили, још су се и поарнаутили, јер њиховим језиком говоре.

веће); али ово село, као и многа друга, на свагда је изгубљено за манастир.

Ферман од 1088 (1677) године 2-ог цемази-уљахира дани у Једрену, за време султана Мухамеда 4-ог (1057—1104 = 1648—1687 г.) на име кадија Пећи и Алтунили (Ђаковице) по тужби калуђера дечанског манастира, да они сваке године уредно плаћају спахијама без кусура и за своје слуге, макар да ови и не седе на њиховој т. ј. манастирској земљи, нити живе на њиховим баштинама; а исто тако дају и припадајуће на њих цериме (плате крви и убијства) у Гегалику, али спахије не задовољавају се тиме што узимају по старом закону и теџтерима, него чине насаља и зулуме. Ферман налаже „да се спахијама забрани да чине калуђерима зулуме и ако је истина, као што стоји у тужби калуђера, да они уредно плаћају колико је одређено и забиљежено у теџтерима, то више да не буде тужбе на ново, због оваких ствари.“

Дечански калуђери нису били на миру ни од разних званичника при наплаћивању данака. Ово сведоче следећи фермани:

Ферман, издан 13 реџепа 1011 (т. ј. у 1602) године у време султана Мухамеда 3-г, на име пећског кадије у след тужбе на то, да званичник одређени за скупљање цезије (данка са пореских глава) тражи од калуђера више него што је у теџтерима записано да су они плаћали, па им с тога чине зулуме и застрашавају их. Ферман каже: „као што је у биљежнику записано, да су калуђери дечански дужни платити 250 акче (као за две куће), нашто им је дан и берат (емри-шериф), то забранити моме служи да тражи више од те суме, да калуђери дечански плаћају.“

Ферман од 944 (т. ј. у 1537) г. посљедних дана шевала у време султана Сулејмана, дан је на име пећског

кадије у сљед тужбе дечанског калуђера на то, да спахија тражи од њега еспенце (данак робова, — данак, што су плаћали хришћани обрађујући земљу овог или оног спахије) и друге дације, кад међу тим он није био уписан у „тефтер спахијски“ и налаже „извидити ову парницу међу спахијом и калуђера, па ако није уписано у тефтер спахијски име овог монаха, онда забранити спахији да чини калуђеру насиља и зулуме; а ако је записано, против постојећег закона, онда ваља избрисати из тефтера име калуђера, принадлежећег манастира, над којим спахија нема никакве власти.“

Ферман од 1083 (1672) године 2-ог зил-ка'де дан је у Једрене султаном Мухамедом 4-м на име пећског кадије, а по тужби монаха дечанског манастира Христифора у име свога братства, у којој казиваше, да је на споменути манастир још од памтивека ударено три кућних данака (цезије) и монаси су свагда овај данак плаћали уредно без мањка у тефтерима и на то им је дат хуџет (по смислу је — признаница), да од њих нико не тражи поново данак; али скупљачи овога данка и опет траже од њих цезије и то силом. Ферман налаже, да се монасима поменутог манастира не чине насиља, нити да им се поново тражи цезије против закона, ако су они платили, и имају на то признаницу (хуџет), која је уписана у каиде (тефтере). Кадија је обвезан, да ово извиди и да учини тако, како више да не буде тужбе.

Као прилог овим ферманима, износимо овде и садржај једне празнице од 28 марта 1252 г. (т. ј. 1836 год.) коју је издао Абдурахман-ефендија, скупљач данка цезије, којом он признаје, да је примио од манастира за ту годину цезије уредно и даје свима на знање, да од дечанског манастира, од кога он скупља цезије, нико не

сме узети више но што је одређено у биљезнику. Манастир је управо плаћао сваке године за 25 душа.

Осим насиља од стране спахија и порезчија, дечанци су морали сносити зулуме и од других званичника. О том сведоче следећи фермани.

Ферман, писани у средини месеца сефера 991 (1583 г.) у време султана Мурата 3. дан на име бега дукађинског санџака и кадије Алтунили (Ђаковачког), у след тужбе могака дечанског манастира на то, да „не имајући никаквог преступлења против закона, ни сад, нати подозрења у прошастом животу калуђерском, полицајни званичници (ехли-урф) долазе сваки час у манастир и терају своје ћефове, спавају по неколико дана и осим јатака (постеле) заповедају, да им се доноси вино, овнови, јагањци, кокошке, хлиб, јечам и друга јестива, не питајући, има ли манастир или нема, да им да, због чега калуђери трпе велике зулуме и насиља.“

Ферман налаже, „да се ова ствар извиди и по правди реши, па ако су у течају 15 година непрестано тужбе поднашане, као што се у тужби каже и калуђери немају на себи никаквог преступлења, то забранити полицајним званичницима да чине манастиру без узрока и против закона насиља и зулум.“

Сачувана је још једна наредба (бујурулду) пећског Тахир-паше, издана монасима дечанског манастира од 5. сефера 1194 (1779 г.), у след тужбе њихове на зулум и насиље од страна полицајних званичника, који под разним изговорима, нападају на њих и у намери да присвоје имање манастирско, чине им насиља против царских берата. —

Таква је иста и наредба Махмуд-паше свадарског, од 19 мухарема 1201 (1786 г.) о том, да се не чине зулуми и насиља монасима дечанског манастира, у дука-

ђинском санџаку, у след тужбе игумана Данила о томе, што разбојници и још неки, траже с претњом хљеба и пића.

Не гледају ни на фермане султана, ни на бујурулду пашалара, као што ћемо доцније видети, све ово и овако траје и данас дави.

Ферман, од месеца реби-уљ-ахира 1264 (1848 г.) у време Абдул-Мецида, у след тужбе дечинских монаха, дат је на име призренског кајмакама Омер-паше и пећског кадије и мудира, а забрањује у време проласка кроз села хришћанска, устављати се у кућама хришћанским и тражити на силу, бесплатно храну, као што су то чинили дотле полицајни чиновници у селу Дечанима. Овај ферман вазује, да и по хановима треба све плаћати, осим једне воде која се не плаћа нигде у свој царевини. Овакови фермани издавани су више пута,¹ али урманда ферман још, говоре Турци т. ј. у планиви, у дивљем месту, ферман не важи.

• Ферман, издан у средини ша'бана 970 год. (т. ј, 1562) у време султана Сулејмана, на име пећског кадије. у след тужбе дечанских монаха на то, да „полицајни званичници, да би их застрашили говоре им, да су дошли да их воде пред суд кадији, тобож за то, што је близу манастира нађен убијен човек на траже од њих пара (новца) противу закона и чине им насиља и зулуме.“ Овај ферман налаже кадији „да се не чине оваква насиља монасима, који нису ни убице, ни јатаци и да се унапред забрани полицајним званичницима да не потворавају на калуђере да су убице, само да их глобе.“

¹ Баш овакав исти по садржају ферман, издан је 2. цемази-уљ-евеља 1289 г. (т. ј. 26. Јуна 1882 год.) и наштампан је у новинама „Призрен“, види бр. 49.

Догађало се и то, да су монаси морали плаћати крвнину (цериме) за убијене у манастиру или близу манастира. То сведоче:

• Бујурулда Абдураман-пашина издата 1215 (1800 г.) шабана 2. дана на име пећског мутеселима (подгубернатора), у след тужбе братства дечанског манастира на то, што „званичници принуђавају их свакојаким насиљама, да плаћају крвнину за убијене у месту Бивољаку који припада манастиру, а граничи се са селом Истиником. Јер као што су од старог времена Истинићани плаћали крвнину, кад је неко ту погинуо, то и овом бујурулду забрањује се унапред узимати ову пењу (казну) од манастира и не чинити калуђерима насиља, него узимати одређену за то суму од сељана, као што су то већ решили један пут вични у том послу људи. —

• И'лам кадије ђаковачког од 1059 (1650 г.) мухарема месеца. Кадија, позивајући се на царске фермане, решио је „ди не траже више од манастира крвнину (цериме) убијених у манастиру, као што су чинили до сад полицајни званичници, који су насилно узимали од калуђера крвнину, за рођаке убијеног Арнаутина у манастиру.“

По свему се дакле види, да су дечански калуђери много препатили због честих потраживања цериме, за погинуле у манастиру или близу манастира, ма да су убице и самим полицајним властима добро познате биле. Да, узалуд се они ослањаху на царске фермане, којима се забрањивало званичницима да не глобе манастир за убијства, која су сами арнаути чинили, јер ма да за последњих шездесет година није било ни једног фермана о томе, доста је и ових што су до сад сачувани, па да се поуздано може рећи, да се потраживање цериме од њих никад прекидало није; јер је вендета у арнаутлуку свакад царо-

вала, као што и данас царује, и манастир је дечански увек морао плаћати ову глобу исто тако, као што је ту скоро платио за рањеног једним зликовцем арнаутином Ђаковца, само за то, што је зликовац умакао у брда и није се хтео никако да преда у руке власти. Па зар су томе криви дечански калуђери?!

Монаси дечанског манастира, узнемиривани су још и од панађура, који су држани код манастира. Како се види из ниже наведених фермана, манастир је био на штети од њих; јер су се калуђери више пута тужили султанима, па су чак и у Стамбул ишли, да добију фермане, којима се забрањују ова тржишта. —

Тако н. пр. дан је био ферман првих дана месеца сефера 991 (1583) год. султаном Муратом III. на име бега дукађинског санџака и кадије ђаковачког (Алтунели), а предат је монаку дечанског манастира, који је послат био од стране свију монаха, с тужбом, у којој је казано: да многи из разних места долазе у манастир, држе панађур без особитог на то допуштења и ни мало не маре кад им се што против тога каже, него још одговарају калуђерима, да они не узимају на ум кадијски законит хуџет, који сведочи, да манастир има штете од тога тржишта.“ Ферман налаже „руководатељими вак’фа и поштеним мусулманима да извиде ову ствар, па ако није била прекинута тужба у течају 15 година и ако се докаже, да има штете превама, сагласно у њих налазећим се хуџету, забранити трг у манастиру.

Премда се у овом ферману не каже, у чему је била штета манастиру од панађура, али следујући фермани то потпуно објасњавају:

Ферман, издат првих дана рамазана 1009 (1600 год.) у време султана Мухамеда III. на име кадије Алтунели (Ђаковице), у след тужбе дечанских монаха на то, што

хришћани и мусулмани, кад чине трг близу манастира, праве зулум и плаше људе својим насиљима, не само по оближњим селима, већ не остављају на миру ни калуђере у манастиру, Мноштво зликоваца, кад се напију вина па се сваде, убијају један другог; али мири-лива и војводе траже да монаси за то плате цериме и узимају им имање, еспап и јело. Монаси ме моле, каже цар, да потврдим њихове берате и муцете, да их капућехаје, мири-ливи и војводе не гоне и да не дозвољавају панађур код манастира с намером да глобе друге, већ да исти буде укинут; јер калуђери морају због тога оставити манастир и бежати из њега.“ Ферман послани по чаушу Цаферу заповедао је „да се ова ствар извиди и панађур забрани, а ако се нађе и узна, да су мирилива и војводе узимали незаконо што од манастира, то да се базне судом, принудивши их предходно, да врате монасима све, што су од њих узели.“

Ферман, издат у средини рамазана 1059 год. (1660 год.) султаном Мухамедом 4-м на име кадије ђаковачког у след тужбе дечанских монаха на то, што приликом панађура код манастира, гди се народ из суседних села купи, опија се па чини неред и убијства, и зато војводе, субашије и њихове слуге наплаћују силом од манастира за крв погинулих цериме (плата за крв) у новцу и другим манастирским стварима.

Ферманом се налаже, да се забрани у време панађура пијанство, да ћехаје, војводе и њихови људи не траже силом ни једне акче и у опште да се не убијају. Ако се опет догоди такав неред, треба да се извиди по закону, и да се не чине насиља никоме, приморавајући тиме људе да долазе чак у Стамбул на тужбу.

Готово сваки се ферман завршује овом формулом.

Но дечански монаси морали су се и опет тужити у Цариград и трошити новце идући на далеки и опасан пут,

јамачно не знајући, да царска заповест није била страшна у арнаутлуку...

Дакле, дечански манастир немогаху спасти од насиља и зулума фанатика ни привилегије, којима су монаси мислили себе да ограде, ни берати, на звање соколника царских. — Познато је, да је у турској царевини као и византиској, постојао ред званичника при царском двору и у царевини по имену соколници (шаинџије). Њих је било и у српској царевини у старо доба, што сведочи хрисовуља¹ краља дечанског и законик цара душана.² Дужности ових званичника биле су једне исте како у Турака и Грка, тако и у Руса и Срба. У Руса је у време цара Јована Васиљевића, звање соколника било потпуно уређено и у законено. У време цара Алексија Михаиловића, соколници су били у великом поштовању и уважању код цара, и он их је у свему одликовао. У Срба су такође соколници одликовани били од осталих сталежа. У турака, соколници су састављали особити ред званичника подвласних непосредно самом цару, ма да су живели по свој царевини. Главни соколник био је у Цариграду, при двору, са другим потчињеним му соколницима и називао се „Дуганџи-баши“ — глава соколоваца. Његова је дужност била да пази на „дуганџије“, „шаинџије“, „чакирџијаме и „атмаџијаме.“ Ове последње речи означавају исто, што и „дуганџи“, само разлика састоји се у разлици соколова: диган = *falco lunarius*; шаин = *falco communis*; чакхир = *falco polambarius*; атмаџа = *nisus*. Али и дуганџије, шаинџије, чакхирџије и атмаџије имали су привилегије, какве нису имали прости сељаци и варошани. Земље, поља, баштине — једном речи: све покретно и непокретно имаће њихово, било је ослобо-

¹ Види у „Дечанском Првенцу“ стр. 63.

² Зак. Душана чл. 34. —

ђено од десетака и других данака; а сами соколовци или соколници нису обвезани били плаћати данак еспенце. Осим тога, кад су примали ферман на звање шаинџија, некимма је написано у истом да не плаћају н. пр. венчаницу или мјурд-бехаси (род плате за погреб умрлих рођака). С погледом на род званични дужности међу соколницима, давало се право носити и оружје као особито одличје од осталих. По врх свега тога, земље и баштине соколника нико није смео дирати па ни саме властеле, као н. пр. паше, беги и други званичници нису имали права слободно пролазити преко њих. Био је, као што сведочи овдашње предање, дуганџи у селу Љубижди, близу Призрена, — па кад год је паша хтео проћи кроз ово село, није смео заповедати да пред њим бубњају и свирају, већ чим би дошао до границе земаља тога дуганџије, морао је заћуткати све своје свирке и далбулане.

Монаси дечанског манастира, као што сведоче следећи фермани, били су соколовци, мислећи, да ће под сенком ових привилегија моћи сачувати имање манастирско, али их Турци опет нису остављали на миру, не гледајући на то што су они били „шаинџије.“

Ферман од 10. цемази-уљ-ахира 973 (1565 г.) султана Сулејмана, дат је на име пећског кадије, у след тужбе дечанских монаха на то, што од њих траже више од 1000 акче, одређених на земље, баштине, садове и млинове, па и за десетак, јеспенце и друге данке, — не гледајући на то, што су земље манастирске: Бељан, Доспотик, црква св. Николе, и друге цркве: св. Ђорђа, св. Николе и св. Стефана¹ записане у вилајетским тефтерима не само као вак'фи већ и као шаински. — Ферман забра-

¹ Ове цркве спомињу се у хрисовуљу краља Дечанског, — види „Дечански Првенац“ стр. 54—58.

њује то чинити и попурава обичне привилегије шаинција т. ј. да не плаћају у'шура (десетка), еспенце, венчанице и мјурд-беџа и да имају право носити оружје.

Из сљедећег фермана види се, да су дечански монаси били шаинције још пре султана Сулејмана и плаћали су соколарину, као и манастир Студеница.

Ферман дани султаном Селимом (918—926 г.) од 27. рамазана 922 (1516) год. на име пећског кадије, да се не стаје на пут Петку сину Јакова Поповића, житељу села Горњих-Дођане¹ и Шаку сину Вукосава Бјелопавловића из села Пилића, да заједно с момцима шаинције игумана дечанског манастира разводи гњезда соколова на празној земљи, у планини Бистрици (?), ослобођавајући их за то од харача еспенце, од десетака на баштине њихове и бахче, као и од других данака н. пр. диванијé (канцеларијски данак), урфије (полицајни данак) и ресминикјак (плата за право ожени се — венчаница); али с условом, да су дужни сваке године доносити у Стамбул младе соколове и предавати их ча'в'рци-башии (исто, што и дуганци-башии); но ако не хтедну соколове доносити, то да плаћају 200 акче. —

Ферман од 27' рецепа 990 године (т. ј. 1582 год.) дат је султаном Муратом 3. на име мухарира (исто, што и мутесим т. ј. управитељ области) дукађинског санцака, у сљед рапорта шаинци-башиије, у коме доставља, да игуман дечанског манастира, живећи у нахији пећској²

¹ Ово село спомиње се такође у хрисувији и сад се налази $\frac{3}{4}$ сахата од дечанског манастира. Житељи су половина — хришћани, а половина — мухамеданци, језик српски још нису заборавили, особито жене све говоре српски, а не арнаутски.

² Види приметбу, гди је казано, да је дечански манастир кадмак подпадао под Пећ, а кадмак под Антинели т. ј. садашњи Ђаковски округ.

скендеријској области, као шаин т. ј. ослобођени по сили берата од плаћања јеспенце, цезије (т. ј. харач) и за баштине десетак и друге данке — диваније (канцеларске) и урџије (полицајне), плаћао је сваке године своју одређену службу без мањка (кусура); али сад му неки против берата чине свакојака насиља са различним изванредним глобама, с тога је молио, да га на ново запишу у тефтер шаинџија.“ Ферман налаже, уписати га на ново као шаинџију и да му се изда темесућ (признаница), по обичају и закону с условом, да сваке године за службу своју уредно плаћа што је одређено као мјурд-бехасију.

Ферман од 27. зил-хихе 1108 г. (т. ј. 1696) дат је у Софији султаном Мустафом 2. (1106—1115=1695—1703 г.) у след рапорта царског шаинџи-баше у ордији (војнички стан), у коме доставља, да је монах дечанског манастира Спас у пећском округу, донео као царски шаин соколове у престолницу на дан ступања царев на престо (цулјуса) и молио је да му се даде наново берат да буде опет шаин. Ферманом се наново утврђује гореименовани за шаинџијуу споменутог места, да доноси као и до сада сваке године соколове у престолницу и да их предаје, по староме записнику, дуганџи-башијама, којима је наложено да скупљају мирију — мјурд-бехаси. Па вако за њим нема кукура по служби и није се од њега узимао десетак и данак на његове земље, којима су границе познате; то и опет му се поклања десетак с баштина и еспенце, а у замену мирије, да плаћа мјурд-бехаси; поклања му се и диваније и урџије, а слободно му је носити и оружје.“ —

Овакав исти ферман дат је и последњих дана зил-хихе 1168 године (истог месеца и године) у Софији у ордији царској, на име пећског кадије, у след тужбе игумана деч. манастира, а по звању хаског (царског, придворног) шаина који по берату плаћа уредно шаински

данак и мјурд-бехаси, — на то, што спахије траже, противу закона, од села која су у том округу (стоји не испи-сан назив фермана и име села), еспенце и силом узимају овај данак, не гледећи на нове кайте (реестри), по којима поменути монах не припада више његовим људима.“ Ферман забрањује таква дела спахији и налаже, да се од њега одузме све што је он (спахија), насилно узео од монаха шаинџије. —

Ферман од 17. мухарема 1190 (1776 г.) дани султаном Абдул-Хамидом на име пећског и... (пропуштено, а морало је бити Алтунели или Ђаково) кадије, у след рапорта ханског (царског) шаинџи-баше Мехмед-Емина, у коме доставља, да дечански манастир владајући земљама и баштинама на основу берата, и игуман истог манастира Данил, као царски (хаског) шаин, плаћа сваке године уредно што на њега долази; а 300 акче мјурде-бехаси предаје дуганџи-башијама, који су постављени ферманима да ову скупљају; па и опет им без икаква узрока чине насиља миримирани, мирилива, мутеселими, војводе, субаше и други полицајни чиновници (ехли урф) и против царских закона и берата, отимају од њих краве, овце, јагањце мед, масло, јечам, сено и друге јестне потребе. С тога он моли, да му се изда ферман, по коме би могао да забрани споменутих властелима и чиновницима да не чине зулуме и насиља дечанском манастиру и монасима без икаквог узрока и против царских заповести, као и то, да им имаће не грабе, јер они плаћају уредно мирију мјурд-бехаси 200 акче и добро врше своју службу шаинску.

И'лам ђаковачког кадије од 17 ребијул-евеља 1114 (1702 г.), дат по тужби игумана дечанског манастира, због насиља неког дуганџи Хаџи-Махмуда, који је тражио од манастира више од 300 акче што је у ферманима одре-

ђено, па илам забрањује споменутом Махмуду, да тражи од манастира више но што је одређено да манастир плаћа. У овој пресуди између осталог казано је, да је Махмуд послан био да купи новце од шаина, који нису донели ни пребијене паре у Стамбол до 1114 (1702) године.

Осим ових насиља која се у ферманима спомињу, Дечански манастир, окружен арнаутима и отпадницима од православне вере и српске народности, трпео је и свакојаке дуге зулуме, као н. пр. при бирању каваз манастирског, Арнаути, сматрајући с једне стране за част да буду чувари манастира, а с друге, — предвиђајући рахатнији живот у манастиру, добру плату и корист за своју фамилају, често су се око тога завађали. Свако племе хтело је да манастирски каваз буде њихов човек; због тога су били раздори међу њима, али свагда је ова распра била штетна по сам манастир. Монаси су свагда морали за то плаћати својом стовом и имањем и бити нападани од племена или села, која су хтела да наметну манастиру свог војводу против жеље братства манастирског. Међу хартијама и ферманима има сијасет наредба (бујурулду) разних паша, које забрањују чинити „зулум и насиља“, као на пример бујурулда Махмуд-паше Беговића, свадарског валије, од 19. мухарема 1201 (1786) год. и друга од 15. сефера 1194 (1779) год. Тахир паше пећског, због уплетања арнаутског племена Гаш, приликом избора војводе манастирског. —

Осим фермана, које смо доведе изнели и из којих се јасно види какве су муке и невоље Дечани подносили од разних силеција, има још мноштво и'љама (пресуда) кадијских приликом разних парница, које сведоче, да је овај или онај под разним изговорима оглобио манастир, или покрао што, или јавно нападао и чинио зулуме... Суседи манастира — одпадници вере и народности, који су готово сву манастирску земљу присвојили, тако, да је мало нешто манастиру

и остало, — или појединце, или у гомилама долазе у манастир и насилу траже јело и пиће; па ако им монаси не учине кадкад по вољи, то они упале сено или ограду, или какву манастирску зграду, или покраду козе, овце, и краве. Арнаути не маре, што манастир има фермане и берате од цара, који забрањују чинити манастиру зулум и насиља, нити слушају наредбе надлежних власти.

Из протокола манастирског можемо се потпуно уверити, да су у 1846 и 1847 г. зликовци арнаути, насилно узели од манастира у готовом новцу 1,576 гроша, а од 1850 г. до 1866 г. отели су манастиру на 18.798 гроша и 30 пара.

У 1864 год. дечански монаси видећи да немогу остати на миру од Арнаута, који непрестано нападају на манастир, плачкају га, силом отимају марву манастирску и често пале зграде, у којима калуђери станују, да би манастир и себе сачували од опасности, реше се да подигну зид око манастира (који је био и пре, али га разрушише Арнаути), и ту да буде особито место за арнауте, да се не би мешали са гостима, кад ови долазе на славу, па дадоше молбу Назиф-паши да им допусти, да за Арнауте и Турке начине овај зид са једном собом над вратима за буљук-башу и један хан близу капије, којом се излази из манастирске ограде. Год. 1865 ђаковачки мудир, дошав у манастир, дозволи да се гради зид без икакве сметње, а доцније писмом од 21 хезирана 1281 год. (т. ј. 21 Јуна 1865 г.) јави дечанским калуђерима да ће им послати и мајсторе, и одиста 30 јунија пошље с писмом мајсторе да граде зид. Али Арнаути 5 августа убише у сред белог дана једног мајстора при самом зидању: остали се мајстори разбегоше и зид није био сазидан. У след тужбе монаха, истина, заповеђено је било да се ова ствар извиди, и убица Алил-ага буде уапшен, али Арнаути ујдурисаше овај посао тако,

да је кадија ђаковачки долазећи у манастир у два ма са многобројним члановима свога меџлиса и слугама, и прожививши по два дана о манастирском трошку, најпосле реши, да се разруши отпочети зид, који и би оборен 2-ог октобра 1866 год.!.. Окром трошка при дворењу меџлиса и до 1300 гроша, које су калуђери дали на захтевање аталара меџлиса, за сам зид потрошено је било 25.771 грош и 10 пара (види протокол). А повр свега тога, требало је још да даду и Арнаутину Алил-аги пуштеном из апса 1.000 гроша, да их бар за неко време остави на миру; али манастир није био у стању да испуни захтеве Арнаутина, јер бејаше нестало новаца; за то је Арнаутин и даље глобио манастир, докле год није умро. Па и посло њега, остадоше други, који траже свашта од манастире, и ако им монаси не даду, чине манастиру свакојаке штете.

Тужбе калуђерске пред пашаларима за оваква насиља од стране Арнаута остадоше увек узалудне; јер паше и кадије рачунају да им је прва дужност да извиде ствар на месту, с тога свакад у оваким приликама иду у манастир и тамо издају бујурулду, и'љаме и мазбате, којих као што напоменусмо има врло много у манастиру од разних времена; али монаси их морају за то чисте по неколико дана о трбшку манастирском да ране, а пошто оду, Арнаутин не гледају на бујурулду и мазбате, него терају своје.

Али покрај свију овде побројаних зала и патње, дечански се манастир очувао до сад и остаће и даље, да би се испунило пророштво које вели: „**БЫТИ СМ҄ М҄СТ҄ СК҄ТНИЦНОМ҄.**“ Хвала богу, те сада нема толико насиља и зулума каква су некада била, нарочито за последња три века.

Велика част и слава припада пређашњим родољубима монасима, што сачуваше овај манастир и показаше пример хришћанског самопрегоревања и стрпљивости садашњим својим потомцима — братији дечанског манастира, који

тако исто, не гледајући на многе незгоде у манастиру, чувају га, налазећи потпору и утеху у молитвама светог краља дечанског, чије мошти и данас ту почивају!

IV.

НАДПИСИ И БЕЛЕЖКЕ

Стара Србија није била тако срећна, да ју учевни људи често походе, те да у њој све старе споменике прегледају и надписе препишу. Само ју је Гиљфердинг једном посетио, али узгред буди речено, осим старих, на кожи писаних књига, врло је мало података изнео за грађу историје црве. Још је пропутовао кроз њу М. Милојевић, и душа ваља, прилично је бележака у своје „путопису“ саопштио. Премда и ја износим овде још неколико подписа и бележака, које нису биле познате ни Гиљфердингу, нити Милојевићу, ипак има у Старој Србији још доста посла за радознале учевне путнике.

а.) Црвени надписи

Први надпис, о коме досада још нико није знао да га има, сачувао се на југоисточном кубету петокубне Грачаничке црве (око Приштине). Познато је, да је приштински Јашар-паша, да би покрио цамију у Приштини, скинуо све олово којим је била покривена Грачаница, али за чудо, баш је оставио оно парче кубета на коме је надпис. Надпис је изтискан у три реда на олову на крају истог кубета са источне стране. На жалост искварено је неколико писмена тако, да се не дају добро прочитати. Овакав је надпис:

**Изволенієм отца и поспешенієм сина и съвршенієм
стога дха покрісе сїа црковъ повељнієм (. исква-
рено) пескаго ку пав (искварено) ва лето 728.
(7128=1620)**

Сличан овоме надпис налази се, како ми каза игуман пећске патријаршије о. Рафаил Тонић, такође на оловном крову цркве пећске патријаршије, само је боље сачуван, него што је грачанички: По његовом казивању, надпис овај јасно се чита овако: „Изволенієм отца и спопешенијем сина и совершенијем духа покрисе сїја црков повељеније смиренаго патријарха пекскаго кир Паисеа в лето 7128 (т. ј. 1620).

Ми знамо да је у то време био патријар пећски Пајсије; али на избрисаном месту надписа на Грачаници рекли би да стоји: „повељенијем смиренаго архиепископа пекскаго.“ Како му драго, тек неможе бити сумње о томе, да су цркве: Грачаница и Пећска биле покривене оловом у време патријара Пајсија, као што сведоче горњи надписи.

**Надпис над вратима цркве у селу
Пећанима:**

Сътвориже се и пописа се сын свети божествени храмъ пресветна владунци нашаа богородци приснодъви мари коведемне въ храмъ. Во дни благоуестнаго и христолюбиваго и превисокаго и сетороднаго господина све сръска земљи и помору деспота Гюрга и деспотци Ерни и синовихъ господина Гоургоура и Стефана и деспота Лазара и деспотци елени: въ лето съх. (т. ј. 6960=1452).

Село Пећани лежи северно од Призрена 3 сахата и 20 минута, у сухоречкој жуци. (Сухорека је на главном путу од Призрена у Приштину). Становници села Пећана сви су Арнаути или боље рећи поарнаућени Срби. Зидине цркве, која је посред села, још су читаве и неразвалене,

само су обаљена кубета и кров. Надпис се очувао на камену више врати и није изрезан, већ само исписан црном и црвеном бојом. Ликови светаца на јужној страни још стоје, само су на северној страни од кише и снега сасвим сатрвени, да им се ни траг не познаје. Близу те цркве има старо гробље, само су плоче на гробовима зарасле травом и заваљене камењем и земљом, тако да није било могуће наћи бар једну плочу с надписом, која би се могла прочитати.

Надпис више врата цркве св. бородице у с. мушителишту. Изрезан је на камену.

Поуесе: и създа се божьствени ѿ всеуьстни храмь преунстие владнуице наше, богородице одѣгнтрне ѿстемл¹ на вадан прѣвнскоаго крааь Ђроша стрѣдомь ѿ споспешеннемь ѿоана великаго казнца Драгослака со еленомь сподружіемь своімь ѿ Станншомь синомь си и са Аномь дщериносѿ в лето. 7068. енд: с. (т. ј. г. 1315 индикта 5.)

Село мушителиште је у Подгору источно од Призрена 3 сахата хода, близу манастира св. Троице. Цркву је обновио Призренац Хаџи-Томо и његов син Хаџи-Стефан 1856. год.

Надпис цркве св. Николе у Призрену.

У Призрену, у дућану цркве св. Ђорђа (40 кораџаји од ове цркве) на улици „П а п а с - ч а р ш и ј а“ узидан је на дућанском зиду један камен са овим надписом:

Въ ѿме ѿтца и светаго доуха аз ракъ христуу николае а зокомь мирскимь драгослакъ тоутиць¹ и сподроугомь

¹ Из темеља.

² Тутиць или Тушић. Ова породица и до сад станује у Призрену у махали Курило. Да није овај надпис од цркве св. Николе што је у Призрену, која је била сва под земљом, која је одкопана и обновљена пре 20 година.

СИ БЪЛОМЪ. И ПОТЪЩА. . . . СВЪСЕ СТВОРН ХРАМЪ СВЕТАГО
 НИКОЛѢ ВЪ ПОМОЩЬ МАЮ ИЕРЕВО НЕ НМА СВЪ УЕДЪ ДА СТО .
 НМЕ ПЪТИ ДАНА Ї ПОМИНА. И ПОКОУПНХЪ ЗЕМЛЮ ОКОЛО
 ЦРКВЕ ННО СВЕ ЦО Е МОН ДЪЛЪ ИЛИ ВИННОГРАД ИЛИ КОУКА И
 ДВЪ УРЪНИЦ¹ СО НЪ ЦРКВЕ СВЕ ДАХЪ СВЕТОМОУ НИКОЛЪ
 А СЪЗНА СЕ СИ ХРАМЪ ВЪ ДНИ БЛАГОВЪРНАГО. КРАЛА СТЕФА
 .Д. ГО А С². ЛЪ ОУРЪША БОГОМЪ ПОМОЛ КАН-
 НАГО ВЪ ЛЪТО .СѦМ. ИИДИКТА .Е. (т. ј. 6840=1332 г. у
 време краља Стефана Дечанског).

б.) Надписи на црквеним звонима.

У селу Бањи, пећског округа, хришћани су случајно из земље ископали близу цркве св. Николе једно звоно, али бојећи се да га Турци не отму, они га на ново закопају у цркви. На њему је овај надпис:

СНІЕ ЗВОНО: СВЕТОГА: ОЦА: НИКОЛЪ: ИЖЕ: ИМАТ ЛЪТО:
 СИМ: .МІ. АВГУСТА: ВЪСКОЕ ДИКАНИЕ ДА КВАЛНТ: ГОСПОДА КВА-
 ЛНТЕ ЕГО ВО КУМКАЛЪ ДОБРОГЛАСНИК ТЕБЕ ПОДОБАЕТ ПЕСЕН БОГЪ
 КВАЛАНТЕ ВСИ АНГЕЛИ КЕРУФНИИ И СЕРАФНИИ. ВЪРНИЇ: РОП.³

Надпис овај добавио ми је учитељ из села Бање.

Унаоколо звона садашње латинске цркве св. Николе, која је у старо доба била православна, налази се овакав готички надпис;

MIHAEL .EM. NICOLAUS.
 MENAERUM: M.III.LXVIII.

Око звона у Приштини које избија сахате, чита се овај натпис:

¹ Чрици — дудова дрва.

² А сина му краља?

³ Да није то жупан Роп, „чији везе био Ранковић, суродник краља Марка“? (види Mon. Serb. 181 стр.). Роп, жупан српски, живео је у време Вукашина и његова сина Марка. Види „Opis jugoslavenskih novaza Ljubica 1875 г. у Загребу стр. 189.

Кад се тачно преведе, излази ово:

„О, колико податељ сваке милости — Бог, узвишава своје правоверне, награђујући бореће се за веру, победама свакога часка!

„Негледајући на многобројне тврдиње — Београд, Смедерево и остале у њиховим окрузима, по наредби све-могућег, послана је силна војска исламска да их покори.

„А по вољи султана Мурата, заједно са другима и преславни валија призренске области — Махмуд паша, високо је уздигао развијене заставе против Срба.

„Колико су тада Срба-ђјафира побили, колико ли су их исекли, колико ли су њиних жена и деце заробили¹, а колико ли пије имања заграбили!!

„Са помоћу Божијом, предузеће је крунисано сјајним успехом. И кад је и Београд освојен, величанствени папа (т. ј. Махмуд паша Ротуловић), само да стече севал души.“

„Задоби у Смедереву и једно врло лепо звоно, које је подигао на кулу (ове) тврђаве, за то, да гласи о времену.

„Хвала (Богу), диван је сахат изишао; а по казивању Нури² ове године: (овај) нови сахат „својом звуком, радост оглашује.“

Ова последња врста означава годину: хиљада две-ста двадесет девета (т. ј. 1813-ту по хришћанском љетоброју). Начин оваквог бележења година на цамијама и другим задужбинама обичан је код Турака и зове се азбучно бројање (абџед хесаби).³

Нека је на знање свакоме, који би хтео да види звоно на сату близу цркве успенија Богородице, бивше

¹ Само у Призрену било је у то време заробљени жена и деца до 30 душа.

² Секретар Махмуд пашин, који је и писао ове турске стихове.

³ О овом абџед хесаби (азбучном турском бројању) види при-медбу у следећем чланку „Синан-паша и Кули бег.“

митрополије призренске по имену љевинце, да се труди узалуд, јер нема никаквог надписа на томе звону, као што нема надписа ни на звону у Ораховцу, (Ораховац лежи од Призрена на 1 и по саат идући северу) нити у с. Момуши, о ком је била реч.

в.) **Надписи на плочама.**

Надпис на плочи у цркви св. Ђорђа у с. Речани.
Коскода лузе се (искварено)
Ђро (искварено) кик веу
на мз памет.

За овим долази надпис посред плоче у наоколо:

Престави се рав божи коск (не може се прочитати) в **лѣто 8000** (т. ј. 6879 = 1371 г.) месеца **дек .г.**

Село Речани налази се међу селима Суха-река и Мупетиште на 3 саата од Призрена североисточно испод села Дуља. У Речанима има сад 10 кућа хришћана и 20 кућа мухамеданаца. Ови последњи не говоре већ више српски, већ арнаутски, да им се не каже, да су потурице.

Осим оних надписа које је г. Милојевић снимио у Јаневу, има тамо још један надпис на камену, који је нађен у време зидања данашње латинске цркве на темељу некадашње православне; овај камен узидан је у западном црквеном зиду над вратима с поља и на њему је као што је речено изрезан готичким словима надпис, који се чита овако:

M.III.XX.V.¹ (искварено)

IVNII. NOS OPUS. FECIT. FIERI.

PLEBANUS. STEPHANUS. MARCI.

P. (ro).P. (opulo). OP (tem) O. TESA. (lonicenti) S. (uo).

¹ т. ј. 1425 г.

На другом камену нађеном у исто време у Јањеву,
стоји следејући латински надпис:

D. M.

M. V. M. F. SYCCSSO ET AELIO AGRIPPINA EIUS
PARENTIBVS ET AC ASELEPIA DI GENEROORVM
AELI INGENIA ET SICCESSA AGRIPPAE LICET
MNOVANTI INGENVS GENERI DVREL AVRELIONV
NEPOS. B. M. F. E. C.

HAVET ROSIAEE.

У селу Летници (у скопљској Црној гори) чувају се
у цркви латинској две плоче са следећим надписима:

IHS

HAC IN FOSSA
JVNT VENE
RABILIS LION
ANIS LOLE OSA
1511

†

..... DEM
ARE. VIZ
COVA. FI
GLIOLA D
CATE
1600.
MORSE ADDIX
MARZO

У текији (турском манастиру) у Ораховцу међу плочама има две плоче с надписима. На једној је овај надпис:

D. M. S.

SCERVIAE
DVSSITAES

VIXAN XXX (30)
 INTER FECIVS
 ALATRONI
 BVSSITAPA
 SIPP. P. ET SIBI
 FICAIAFD
 JICONIV
 GIB — M — VI
 VSF. C. O.

Слова су изрезана на надгробној плочи, која има 2 метра дужине, 60 сантиметра ширине и 40 сантиметра дебљине. На врху су изрезане две слике; једно мушко, а друго женско.

Друга плоча двапут је мања од прве, а на њој је овај надпис:

D. M.
 AVR — CAGV
 IA VIXIT
 ANNIS XX (20)
 PO PAA
 F. B. M.

На путу од манастира Девича у село Кијево, лежи село које се зове Јошаница; оно је 5 сахата удаљено од Ипека. Сад је ово село непокретно имаће Абдуллабега, који живи у Ђаковици. На једној врло угодној главици, сачувана је једна црква, али су кубета као и сав кров цркве онали. Хришћани станујући око ове цркве казивали су ми: да они славе Спасов-дан. Црква је била некад врло лепа и доста велика. Олтар заузима место 4 корака, средња или црква верних, дугачка је 6 аршина. У овом делу цркве врло су добро сачувана четири стуба од белог мермера, на карнизима (венац стуба) и на све

четири стране врло су лепо урезане главе лава, јагњета, овна, бивола, анђела, човака и других створења Божијих. — Припрата или трапезна црква има 5¹/₂ корачаји. Живопис је такође добро сачуван на источној, јужној и западној страни; али на северној је опао. Живопис је 15 века, како се даје извести, кад га упоредимо са другим живописним иконама тога века: а да је црква ова још и старија, то доказује доњи живопис (фреска) који је јамачно рађен пре. На јужној страни цркве, овде-онде види се први, прастари живопис. Одежде су у свију светаца са свим беле. — У олтару, на главном угнутом месту са истока, насликан је Христос и држи јеванђеље у левој руци, а другом руком благосиља; на њему је надпис: **Ісус Христос. о сѡтир** (о соти р — Спасиоел). На средњем делу цркве верних (међу стубовима) има плоча с овим везаним надписом:

Месеца октобра .кд. днь прѣстави се монахъ Василіе а зовомъ Владиславъ Моншникъ се же и гробъ него зде.

У трапезној цркви, на северној страни стоји плоча са овим надписом:

Месеца септембаръ .кд. днь прѣстави се рабъ Христовъ Ниліе а зовомъ Тоудоръ Моншникъ се же и гробъ него зде.

На плочи пред вратима, која воде у цркву верних, следећи надпис вештачки је изрезан, на онај начин, као што су и друга два:

Месеца ноембра кь .з. днь прѣстави се Никанъ а зовомъ Дра . . .¹ кеуна моу паметь зде лежи тело него.

Ни на једном од ових надписа, као што видите, нема године. — Свуда око цркве постоји велико прастаро гробље са каменим крстовима, али без надписа.

¹ Ову реч нисам могао добро да прочитам: да не буде Драгаш (деспот)?

Над мермерним прозором олтара с поља на полу-кругу, изрезан је врло фино двоглави орао, али без круне.

На сто корачаји од цркве даље, види се, да је ту, где је сада амбар спахијски, била зграда од црвене цигле, јер се многе такве цигле виде на тлима.

Црква у Јошаници (у хрисовуљи дечанској стоји Јелшаница) старија је од манастира дечанског, јер се у тој хрисовуљи већ спомиње о њој као о нечем са свим познатом. —

г.) Белешке на црквеним књигама.

Међу књигама цркве св. Ђорђа у Призрену има две — три старе књиге, које су биле имаовина ове цркве. Остале старе књиге које се у њој налазе, донешене су из разних места. Пошто су Турци рушили по селима цркве и силом хришћане обраћали у мухамеданство, они, што се нехтедохе потурчити, долазећи са села у Призрен, донеше собом и своје црвене књиге у цркву св. Ђорђа, која заостаде као цела за хришћане у Призрену. Знатно је, што су и ту многе цркве биле или разрушене или потурчене, као што је саборна црква Успенија Богородице (сад Цума-цами — саборна цамија) и црква Богојављена испод призренске тврђаве на Бистрици, близу тако званог Мараша.

Међу књигама сачуван је један врло стари апостол. Премда није забележена година, кад је писан, ипак је у њему записано име оне породице, чија је била црквица св. Ђорђа. На крају књиге стоји забележено ово:

Сню светѹю божьствеѹю книгѹ приложн Рада Дмн-трова свтому Георгѹю Рѹиовн кнѹе црквѹ за свою дѹшѹ и за родителѹ нннѹхѹ.

Као што се види из ове белешке, црква св. Ђорђа у Призрену припадала је породици Руновића, као и црква Ђорађевића, о којој ћемо доцније говорити. Што је њу поп Стојан г. 1815 назвао великом црвом ставропигијском, ми се томе ни мало не чудимо, јер у његово време, она је била једина богомоља за све православне у Призрену. На једном, доста старом „Псалтиру“ поменути поп Стојан забележио је ово:

Сна кннга глаголеми Жалтир попа Стоан нкономъ келкна црквн н ставропиги светаго Георгна. 1815 месеца анѳарна денъ 20.

Почем је овај „Псалтир“ сада у мојим рукама, то ћу овде да извадим из њега и неке белешке. Тако, на другој страни .скг. листа исте књиге, стоји написано:

Милостию божию Михаиль митрополантъ ваьскы¹ глаголема Коласѳа, кратовскы н ципскы, сън сваты божьскны, Жалтирь послахъ въ срьбскою патрїаршию глаголемою пеѳьскую, ндеже поунвають моци нже въ сватых отца нашего, Арсенїа, Еустафїа, Никодима, н нных сватыхъ богооугдникъ, да несть никн ѿемлема ѿсе божьствнїе црквн; да хътеть, еже, въ црквн ндеже посла иеть, въ лѣто 7377. (т. ј. 7162=1654) сек. мѣсеца. крѳг солнца .кв. (22) крѳг лѳни .нї. (18). Въ рѳцѣ лѣтъ .с. (6) основанїе .кв. епакта .кѳ. (29) ключу граннш .д. нидиктїон .з.

За овом белешком долази друга, писана другом руком и брвописом:

Святаго Еустафїа отнесли на ннз странѣ поункати мно на черном рѣцѣ. святагоже Арсенїа раздробили н разскли безбожнїн Скуѳн, н едѳа глава егѳо обрѣтаеса. Ѡ Господн, придоша ї кзыци скнрѣли въ достоанїе. 1737 марта 21.

¹ Држим — Ђустендиљски. јер Ђустендиљ звао се Велика Ваьска, како казује поменик црве Грачанице, да би се разликовао од мале Ваьске.

На другој страни .тмв. листа исте књиге, забележено је ово:

На ,азмз. (т. ј. 1747 г.) годоу седе на престољ срскии Господинъ блаженї Афанасїи прѣжде бившии господинъ митрополитъ скѡпскии. и бистъ радостъ велїкамъ всїмъ сїркомъ и болгаромъ и всимъ ѡкірстнимъ странамъ. записа старецъ Моусен Врѣшкогорацъ.

Истом руком, само другимъ мастилом, додато је:

„И пребистъ на престољ .е. (5) лѣт и .м. (40) днен и престави се 1752 год.“ (30 августа — види „Обшти лист“ г. Милојевића стр. 80).

У средини књиге „Пролога“ за Јануар, Фебруар и Март, стоји ова прибелешка:

Въ лѣто ,злн. (т. ј. 7038=1530) мѣсеца ануѣа .в. днь. Да се знаеть како приложи кнїгѣ Прологъ три месеце свѣтѣ и великїе цркви лаврїи градѣанскон митрополїи прѣзвнтеръ Дмитръ ѿ Никшина кола за родителску дѣлѣ. за прѣзвнтера Ѣливера и за свою дѣшѣ и подписа своєю рѣкою азъ смѣренїи митрополитъ Пискаор. аще кто ѡтне сїю кнїгѣ ѿ свѣтне богородице градѣанскон, такои да бѣде проклетъ ѿ Бога и ѿ прѣустїе егѡ матере:

Међу књигама има такових, на којима је забележено да су „од митрополїе призрѣнскїе.“

Тако на „Типикону“ стоји написано:

Въ лѣто .з. и .снз. (т. ј. 7157=1649) примнше . . . од митрополїе призрѣнскїе.¹

На корици књиге „Панигирик“ забележено је, да је: сїа кнїга панигирик митрополне призрѣнске и писа се сѣе въ дѣны всеѡсвѣщенаго митрополита кур Меѡ-

¹ Мало даље од ове белешке стоји написано: Смирени митрополитъ призрѣнскии Михаїлъ.

дѣла въ лѣто .707. (т. ј. 7077=1569). Въ дѣлн всесвѣ-
щннмаго архіепнскоупа куръ Макарія.

Овде се сад рађа питање, где је била смештена при-
зренска митрополија ?

На ово питање од чести одговара белешка на руко-
писном старом „Осмогласнику.“

Сја книга (уписано у њему) од митрополіе призрен-
скіе преунстіе Богородице лѣвншкон. Н ктою кн ѿзети
ѿ преунсте и тако даље . . . На свршетку ове белешке
стоји написано истом руком; в лѣто .7127. (7127=1619)
пристаки се попъ Никола месеца Децембіе .мз. (27) днѣ.

Почем је призренска митрополија још у 17 столећу
имала назив Лѣвншка Богородица, лако је сад пого-
дити и место где је била митрополија.

У Призрену сва лева страна реке Вистрице и сад
се зове Љевиша (ту већином живе Турци). У овој Ље-
виши дивно изгледа петокубна цамија са великим муна-
ретом (за коју нико неће казати да је то мунаре, већ
звонара) тако звана Цума-цамија т. ј. саборна цамија.
Сви знају, да је ова цамија била некада црква Успенија
Богородице Љевишке.¹ Близу ове потурчене цркве на 5
минута хода, југоисточно и сад се виде зидине велике
куће, где је била некад митрополија у којој су становали
призренски митрополити. Ове су зидине сада у једној тур-
ској авлији. На жалост, није се сачувао ни један надпис
на зидинама, али се по распореду здања може рећи, да
је оно била митрополија и имала је сваку згоду у кући.

Кров ових развалина још је читав, али је по њему
израсла трава. На кубету, под којим је ваљда била мо-

¹ На жалост хришћани у преводу с турског ову сјајну и знатну
у старо доба цркву св. Богородице почели су звати светом Пет-
ком. (Цума значи петак — дан кад се скупља народа у ца-
мију, по томе цума — значи саборна).

литвена соба или црквица митрополитова, Турци су сазидали од дасака високу саха-булу са звоном за избијање.

У књизи „Минеја месечна за Јануар“ нађох следећу занимљиву белешку:

По плоти рождества Господа Бога и Спаса нашегo Исуса Христа к лѣто 7170. года бысть снегъ великъ .s. (6) педн и више и бысть мразъ великъ .к. (20) дны. облекоше се ледомъ и мала древа падоше на землю, покри ихъ снегъ и быше лугови якоже пола равна и много людїе помреша и скотн и птице безъ унсла погнивоша и цигани уергарн и меукарн веху на поле не могоше да нду нїгде ѿ снега много помреша ѿ мряза и ѿ гладн и продаше людн древа конскн токаръ по .м. (40) пара и повише бысть месеца декември въ лето више реуеное.

У минеју месечном за Април, који је писан г. 1650, као што је речено на челу минеје у вјенцу (виџет), забележен је занимљив догађај;

„Въ лето 1769 года месеца марта 16-го знамо да кестъ егда побегосмо отъ шннїра под каменъ близу реки и ту поћисмо .з. (7) ноћи дондеже мимо иде гнѣвъ Божїн.“

Међу књигама црве св. Ђорђа има један „Трїодъ“ из села Хоче-заградске, које лежи југозападно 1½ сахат од Призрена. Становници су све саме потурице.

На челу књиге стоји написано:

„Сїю кнїгѣ купише селани светому Николу нже у Хоуе заградске да е проклетъ кто ке ю отнесть отъ сетаго Николу.“

На последњем листу, на крају књиге забележено је: „сїю кнїгѣ повѣза Гегга ѿ плоскици. Богъ га прости.“

Село Плоскиште сад се зове Плоштиште или Пoслиште. У њему становници и сада зборе српски, али су турске вере. У селу има 20 кућа а близу је њега и село Хоче-заградске. —

На једном „Апостолу“ стоји написано :

„Сја кинга отъ коракеве цркве.“

У почетку књиге „Триодъ“ (рукопис 15 века) забележено је ово :

Сјю Триодъ отъ цркве Коракевникъ святаго Николя въ градъ Призренъ оу мамзи махале писа' поп Цветко въ лето .з.р. (7100=1592 г.).

На кожном листу, у шта је мотан овај Триод, стоји белешка истог попа Цветка ;

„Приде попъ Цветко отъ села Корише (близу Призрена источно на један сахат пута) въ богохраними градъ Призренъ. въ лето .зд. (т. ј. 7104=1596 г.) при въсвещенномъ митрополите призренскомъ крѣ Михаиле прѣ патриарху Герасиму.“

Сад је питање ; где је била у Призрену црква Кораћевића ? Где је сад ова махала Мамзи ? — Такве махале у Призрену нема. Потомци од српских племића Кораћевића, који су сачували до сад презиме Кѳра, Кораћеви имају своје куће у Терзи махали близу једне цамије, која обликом више приличи на цркву, а близу је ње и једна текија са гробљем, по томе можемо рећи, да је Мамзи махала оно исто што се сад зове Терзи-махала, а црква Кораћевића, то је садашња цамија у истој махали.

Међу књигама цркве св. Ђорђа у Призрену у једној књизи „од села Корише“ нађох врло занимљиво писманце призренског митрополита Софронија, које је он писао попу из тога села. Ово писманце лепо објашњава, у каквом су положају били Срби после укинућа пећске патријаршије под грчким „деспот-ефендијама“ и због чега су се турчили и кателичили. Ово је то писманце :

¹ Ни са у смислу забележено ; јер овај Триод писао је неки Димитри Дѳакъ, и као што је на крају књиге забележено, моли у читаоца опроштења за погрешка. понеже беззаконимъ тресавица досадѣ му.

Милостно божнєю

Софронне митрополитъ призренскн.

Пишемъ понав Стоани въ село Корнишъ да ми съберешъ царско по изрнне, нетко жнце нетко аспре, кон христинаниѣ неће царско дати да несе благословен ни просквре да му се прихвлатнвз ни попъ да му з квѣз доће ни да му се молитви нї да му се крѣсти аколи неце хоћеиз на торце зпокати и пе Даље нема, јер је поцепано; али печат овог митрополита добро се чита. На средини печата стоји: **СОФРОНИЈЕ**, а поврх овог имена написано је турскимъ словима: „владиѣа“, испод имена стоји исто тако турскимъ словима: „Софроније.“ Наоколо печата стоји: **Милостно божнєю митрополитъ призренскн.**

Кад је у Призрену био овакав пастир?

Ми знамо да је први призренски митрополит одмах после укинућа пећске патријаршије 1766 г. 13 септембра био митрополит Гаврил. Знамо и то, да је пре митрополита Јанићија био митрополит Евсевије до 1789 г.; који је ту и умрѣо, као што каже и берат (види га код Ю у податцима за животопис Јанићија). А од 1790 г. до 1807 г. није било митрополита у Призрену, и призренском јепархијом управљао је за време новопазарски митрополит Јанићије, који је постао сталан митрополит рашко-призренски г. 1807 (види горе берат и примедбу на то). — Дакле, митрополит Софроније живео је у Призрену пре митрополита Евсевија и познат је међу Призренцима под именом Петра, кога су они, како каже њихово предање, једном у цркви св. Ђорђа избили и истерали га из ње за то, што је он заједно с Цинцарима (гогама) терао их да читају и певају у цркви грчки.¹ Одмах после овакве

¹ О истом митрополиту сачувало се у Призрену предање, да је био човек непоштеног понашања спрам жена . . . — Мајка г. Симе

неприлике Софроније или тако звани Петар, отишао је у Стамбол, а отуд у Јерусалим, где је (по казивању призренских старца) био члан патријаршијског синода и чувар кључева гроба Господња. Ваљда су га због тога Призренци и прозвали Петром.

Мислим да неће бити сувише, ако овде преставим ред призренских митрополита почев од Јоанићија, који је умр'о у Призрену 16 јула 1818 год. Одмах после њега постао је г. 1819 митрополит призренски дечански архимандрит Хаџи-Захарије. Као што се види из његовог печата на синђелији, коју је дао дечанском манастиру, Хаџи-Захарије био је родом из села Винце, (кумановског округа). Умр'о је у почетку 1830 год.

После Захарије био је митрополит призренски Ананије. Он је дошао у Призрен првих дана м. маја 1830 године, јер већ 6. маја јавља дечанском манастиру (писмо на грчком језику чува се у истом манастиру), да је он дошао на место умрлог митрополита Хаџи-Захарија.

После митрополита Ананије, који је отишао из Призрена г. 1836, био је митрополит у Призрену Герман само годину дана.

Његово место заузме његов јепископ Синексије, који је био митрополит у Призрену до 1840 године.

После Синексија постане Игњатије г. 1840 (што се види из његовог печата на синђелији, коју је дао дечанском манастиру) и био је митрополитом призренским до г. 1849.

Год. 1849. постане призренски владика Партеније и био је до 1854 године, а те године дође за митрополита у Призрен садашњи владика Мелентије.

Игуманова причала је, да кад је овај митрополит дошао у Призрен, почео је шетати под засеним чадром по кућама, а девојке су се морале кривити као од Турчина, „јер је миловао девојке!“ . . .

Узалуд сам тражио писмених података за биографију ма ког из грчких митрополита, који су слати из Стамбола у рашко-призренску и скендеријску јепархију, после укинућа српске патријаршије. Осим турских фермана тичућих се митрополита Јанићија и горњег писманцета митрополита Софронија, нађох у г. Филипа Беровића трговца у Скадру два писма митрополита Партенија, писана скадарској општини 30 маја 1850 год. Износим ниже оба ова писма у препису.

Мимогред вредно је овде прибележити, да је грчка патријаршија и њезин митрополит Партеније захтевала, да у Скадру буду учитељи Срби који су турски поданици, и то онда, кад њих већ није било нити је могло бити због грчког насртања на српску народну цркву и школе, него су учитељи били грчки „даскали“ или погрчени Цинцари, а српски учитељи живели су у прогонству.

На челу првог писма стоји печат Партенија. Наоколо стоји грчки: „Смирени митрополит рашко-призренски Партеније“; а посреди турским словима иста титула, са обележеном годином, кад је он постао митрополит — 1266. т. ј. 1849. по нашем бројању. Даље иде:

Парѣеній милостію Божию православниі архієпископъ свѣторашскій презренскій и скандарейскій и еѣрхъ горніа мисіа.

Во нашої богохранимои епархіи оу градѣ Скадрѣ священникомъ, священомонахомъ, чорбаѣямъ, старцемъ, протомасторомъ, майсторомъ всякаго рѣзета (марифето ? — вештине) и всѣмъ православнимъ воопще моимъ во Христѣ чадом миръ, благословеніе и прощеніе! Знано да віе єсть повлѣніе Христове велике свѣте церкви и нашега пресвѣтлога и самодержавнѣйшега царя Солтан Абдзль Мецита нашега господара, Богъ да га поживи на многа

лѣта. Яко оучители по школима ѿогоу оуче децу благо-
 чествивѣхъ и православнихъ хрїстіанѣхъ да бѣдѣ оучители
 рая нашего цара, а нене отъ дръге націе ни пашпорт-
 ліе; а мы чѣмо ерѣ имате отъ дръге націе оучителя кои
 вама оучи дѣцѣ. Второ долазеѣи отъ дръге вѣре то естѣ
 латїнска дѣца оу вашѣ школѣ оуче свой панищанскїи за-
 конѣ крозь кое огорчеваю се ниховимѣ оученїемѣ и кваре
 наша православна дѣца и оставїаю свои отеческїи езыекъ
 и писма святаѣ, а развратнїи панищанскїи езыекъ и писма
 додаю се нашой православной деци нихне смрадне кнїге
 кое съ пѣне отрови и развращенїа имаюѣ на полакѣ ла-
 тїнски а на полакѣ арнаутскїи езыекъ и дръге нихне кнїге
 кое оуближю къ паклѣ а не къ раю, гроекое (?) день
 по день оувзекю се православными оу нихнѣ ересе и остав-
 ляю свою вѣрѣ. Мы же како смо разумело ово дѣло огор-
 чихъ и сожалихъ се много оу моемѣ серце за то мы яко
 архїереи и пастирѣ Хрїстова стада повѣлеваемѣ да избе-
 рете оу вашѣхъ православнѣхъ школахъ оучителя кои ѣе бытѣ
 царева раѣ и іощ ви повелеваемѣ да жденете изъ ваше
 школе свѣ латїнскѣ дѣцѣ и да латїнскѣ кнїжице кое оуче
 православна дѣца мекнете изъ школе и да ихъ ставите
 на едно мѣсто докъ ѣ тамо доѣемѣ, а дѣца православна
 нека уче свои езыекъ и законѣ: ако ли се бы нашао кои
 хрїстіанинѣ да се противи овомѣ нашемѣ повелѣнїю хоѣѣ
 га проклетѣ и хоѣѣ га одїелити отъ православного Хрї-
 стова стада како овце шогавѣ отъ здравїехъ що дїели чо-
 банѣ. и хоѣу пратитѣ оу великѣхъ соборнѣхъ церквѣхъ и до-
 нїетѣ на онога и кои се противи моемѣ повеленїю соборно
 патриаршеско афоризмено проклетственое писмо, а савише
 хоѣѣ га предати царской власти отъ кое неѣе моѣѣ избѣ-
 жати; а выше речено естѣ за ползѣ тѣла и душе за то
 требѣе да послѣшате за що свѣтлостѣ и тамнина не имаю
 своєства: тако мы со иновѣрными не имамо соопщенїа —

а отъ начала и досада отъ нихъ нісемо се ползовали а шкоровали есмо. Како що и діаволъ не ради за добро исто тако и они за насъ не ради добро. Добро послышайте наше повелѣніе и да имате наши молитви и благослєвеніе отъ всѣхъ отъ начала отцевъ святыхъ. и благодать божія бзди со всѣми вами аминъ. Оу Презрєнь 30 маіа 1850. Слєди подпис грчки. После је додато ово:

„И неима изинъ (допуштење) православни да прате дѣцѣ оу школя докъ не изидѣ латінска деца изъ школе ваше.“

Ово званично писмо спровео је митрополит својим приватним писмом са овим насловом:

Почтенороднимъ квр Кољ Тетова, квр Цеко Хоіовићъ, квр Тасо Мисинъ и квр Петръ Ђурбабићъ оу Скадаръ. молитвено врѣчитса.

Почтенородни квр Кола, квр Цеко, квр Петре, квр Тасо: архіерејски молитвю васъ и ваша домочадія могадѣтно да поживите. Молитвено являмъви и препорѣчѣмъ; да знате ево пратимъ тамо два писма, едно е опще народа запоради школе и даскала даскалъ да има бытъ царя нашега рая и оузети арачинскъ (од речи — харач) книтъ, да има ставити оу вашъ школя оучителя дръгога кои ће бытъ рая защо такое повелєніе царско по свеми царствѣ и тако е церква велика заповѣдала оучители да бѣдѣ рая а нєне пашапортліє. Второ да имате макнѣти латінскъ децѣ изъ ваше школе. Треће да имате извадити све латінске книжице изъ школе пак ставити на едно место докъ я дођемъ а ваша чада нека оуче свои отчинъ єзыкъ и законъ перво. За то ви пишемъ да ово писмо бѣдете мѣкаетъ да се прочати на єденъ велики праздникъ оу церквѣ на двери пощо се прочати свято еванђєліє ча-

сомъ да чѣе васъ народъ. Второ писмо¹ пратимъ архімандритъ² за поради попа Павла оу кое повелѣвамъ да има спъщити попъ Павле брадъ, ако ли неће послъшати да спъщити брадъ не има изина да вешат епітрахіла докъ не спъщити брадъ ни оу цреѣвъ, ни по шехеръ, ни по телама, ни оу мою епархію нигђе страшно повелѣвамъ овако буде а не инако, за то да бъдете мѣкаетъ и да ми вы отпишете или се послъшало мое повеленіе. Ако ли се бы нашао кой хрістіанинъ да се противи моему повеленію да пишете име негово и презъиме пакъ да пишемъ проклетство на нега и да пишемъ на оуръжели валію-а отъ оуръжели валіе да дође писмо на пашъ пакъ да види архіереиско повеленіе и свое противленіе. Тако да буде а не инако. Миръ божіи и благословеніе Авраама Исава и Іакова буди на васъ и на ваша чада аминъ. У Презренъ 30 маіа 1850. Подпис грчки.

У Призрену код г. Симе А. Игуманова руског почасног грађанина чува се поменик манастира св. Тројице.

На крају поменика стоји ова белешка:

Овоє уписано къ лѣто .зог. (т. ј. 7073=1565 г.).

Азъ смърени епископъ положски богохранимаго мѣста Хтетока (Тетово, турски: Калваделен) уписахъ себе къ свѣтоцю проскомидію и къ съборны поменикъ и потомъ къ спомъну нѣкое милосрдіе сътворити своен дѣши. и приложити уустному манастиру скътън и жѣвоначелном тронци доходякъ ѿ годища по два товара вина и по товаръ пшенице и пакы по моен смърти цю годъ естъ мое

¹ Према се ово писмо и није нашло, ипак нама је садржај познат из истог писма Партенија овим чорбаџијама.

² До 1860. године у Скадру било је по два попа и један архимандрит, као намесник митрополита. Пошто је у фебруару месецу 1855 год. умро архимандрит Јосиф Рашковић, у Скадру остане један поп и не само за Скадар, но и за околне села. —

коуплено никѣ и лоџа оу лѣшкѣ (монастир св. Атанасија на један сахат од Тетова у Пологу) приложихъ сему вишереченому монастироу сватѣи Тронци називаеион Роу-спискои въ области призрѣискои и ткоки тон потвърити да ест проклетъ отъ св. тронци и всѣхъ свѣтѣхъ и сѣе рече се и оуписа се въ лѣто .200. еже быти въ всако потвърденіе и сѣхрленіе св. манастироу отъ нынѣ и въ вѣкы: и тѣ се обрѣте ксеосщенныи митрополитъ кур Методіе и вѣсеосщенны епископъ владимѣиски кур Софроніе при игумену Мартирѣю.

У истом поменику забележена су имена хришћана од места и села, у којима сад није остало ни једне душе православне. — Занимљиво је знати ова места и села: Качаник, Полог, Меквец (Медвече), Мачешево, Пагаруша, Сопотнице, Коптанево, Скоробиште, Топољане, Стратиновце, Заплужане, Језерце, Јабланица, Непробиште, Гинвце, Добродољане, Лесковце, Грековце, Острозуб, Манастирица, Кошаре, Грнчаре, Вилуша, Гунцате, Ладловиће, Јањево, Ново-брдо и Хоча-заградска. Колико је жалосно што се у овим чистим српским местима изгубило у те-чају три столећа православље, у толико је још жалосније, што се у њима ретко где чује српска реч. С променом вере, хришћани — Срби оставише и свој матерњи језик, па узеше арнаутски... У осталом, узимајући у обзир стање Срба хришћана у Старој Србији у 17. и половини 18. века, кад је побегао други патријар српски Арсеније IV са многобројним народом, кад су фанариоте интригама уништиле пећску патријаршију, кад су народни учитељи били истерани, кад су јаничари и Арнаути с једне, а грчке владуке с друге стране наваливали на српску народност, — можемо се још чудити, како је српска народност у Старој Србији остала жива и православље није са свим уништено!...

**Тронцъ въ схитъ да бѣдетъ смѣ въ знакъ всемъ дѣлннхъ (?)
Тидирнкъ српскоме за вѣчное скончанне рѣкою митрополи-
литъ Исидъ призренски Тѣцкѣ.“**

Игуман овога манастира Дионисије, који је живео у почетку овога века, назвао је поменутоу Катаматеју корм-
чом: „сия кормчия, вели, Успение пресветѣи Богородици
митрополи призренскои в Кѣрило“,¹ као што је написано
изнад ове прибелешке.

На крају друге једне рукописне књиге „Триод“, која
је сачувана у истом манастиру, забележено је ово:

**„Сна божественна и священна и дшеподезьнаа кннга
глаголюма Фрѣотъ сѣписасе повѣлennen въсеошценнаго
митрополита въунтрѣнскаго кнр Іосафъ. Въ лѣто .лхлв.
(7086=1578 г.) въ храмѣ свѣтаго Николае Сибѣвауѣскому
оу Унѣвнцѣ.“²**

У манастиру Девичу, чува се један штампани вели-
копосни Триод, на коме је ово написано:

**„Да се зна сна кннга глаголюми Триходъ квр попа
Кѣнка и покълонисмѣ въладика нншевѣсъки и лесковауѣки
квр Стиміе въ лето .лр. (т. ј. 7100=1592 г.) Въ то лето
подоше Торѣци на Бѣу ннѣтоже не полѣунне въ таже
времена внстѣ турѣски царь сѣлтанъ Мехѣмедъ благоуестн-
внже Нетаръ немауѣки Игнациѣ Леоподъ.“**

На једном, дивно написаном јеванђељу из 14. века,
које је сачувано у истом манастиру, стоји следећа при-
белешка:

**„Извоменіем ѿца нерождена. И поспѣшеніем сна
ѿ ѿца рождена. И свѣршеніем свѣтаго дѣха ѿ ѿца ис-**

¹ Курило је сад махала у Призрену међу осталима, које састав-
љају Љевишу Призрена т. ј. леву страну Вистрице, код које је
била митрополија по имену Љевишка, као што је већ казано.

² И сад постоји православно село Сибовац сат и по од При-
штине, на запад под планином Чичавицом.

ходецаго и на сине поунваюцаго. Съписа си светын и вжстѣнын уетвороблагочѣстникъ трудомъ и потъцаніемъ и усрѣдіемъ и цѣною ѿкупѣ. Нже въ христа бога благовѣрнаго Дѣда (Давида ?) с братіамн ѿ села Маріна¹ въ храмъ въведенїа въ цркъвъ преустыне владнунце наше богородице и прснодѣви Марїн, ндеже и мощи поунваютъ преподобнаго оца нашего и уюдотворца Іоанникїа пустинни жителя при патриарху блаженому кнр Іоану. И при нгумену тое обнѣян кнр Вісарїону съ братіамн. Въ лѣто .жрг. (7104=1596 г.) ноеврїа .кс. (26) днь у Девїю. И аще кто ѿнметъ отъ сего мѣста светаго сїе евангелїе да му естъ пресветаа богородица съпърнија и светын Іоанникїе на страшиномъ сѣдѣ.

На крају једногъ рукописногъ јеванђеља, сачуваногъ у Пећи, забележио је патријар Арсеније Чернојевић својомъ рукомъ ово:

Арсение божїею млостїю архїепископъ пекскн и патријархъ всѣхъ уетнрехъ стран.

Смирение наше пишетъ, понеже да е вѣдомо всакому хотещоу разуметї сїе наше рукописанїе.

Како кожїемъ нзволениемъ нзволи се мнѣ смъреному архїепископу пекскомъ и проу проходить. Нже по благодати прѣсветаго и животворещаго дѣха данннми ѿ бласти всѣхъ србскихъ и поморскихъ и българскихъ землѣ: и прїидѣхъ зде въ монастырѣ ѿсоговъ и ѿбретѣ се некое нестрое-нїе о црковны вѣщехъ. Накн се състроише и нзнесоше црковнїе зтварн предъ смъренїемн и обретесе кандна сребрнихъ .мз. (47) злѣнн сребрнихъ (позлаћенихъ) .к. (20) уаш .з. днскоса .а нафорникъ .а. уаша велика с поклопомъ. и една уаша рїеѣа (ову речъ не могохъ прочитати) Урїносвиѣа

¹ Село Марина налази се не далеко од манастира Девиѣа. Сад су тамо жители — Арнаути.

.в. потира и едан велик дрвени (дрвени ?) .в. кубота .з. рѡменце¹ и една велика. .в. тиквице. .в. рѹке. .в. кадланице. .д. еванѣлаѣ. .м. и .з. (47) крестова. една панаѣка. .р.ф. кашиница. .в. звездниче. И две цраке (т. ј. штака или патарица — жезл). сна вышенисана вса ѿ сребра. И аште еше кого дѹхъ свети наставиѣ да приложит уѣо светен цркви да выписует се ѿ вышереуенихже зтвар аще кто дрзнет уесѡ некуде денѹти да е проклет и да мѹ е съпарница мати божиа и светы ѿцъ Іоакимъ на страшному сзвѹ нъ съвѣзвпаена стрезните и прилагаета съблюданте ако да въ благихъ успееѣ, тако да кесте, и проуеє благодетъ божиа бзди съ вами. амин.

Писао сѣе въ всако зтврѣженіе и сѣхраненіе лета 7194 (7194) .лхпс. (1686) месеца фебруара .ка. в Ѡсогѡвз. Арсение.

Тыже ѡ благоразѹмни унтателю ѿсзвѹ възврати се и понци въ наконуаніе Луки евангелиста и ѡбрешеш и еше неколко словесн.“

Ваш на крају јеванѣла Лукина написано је ово:

„И егда прѣидѡх зде ѡбретох ігѹмена Кирила і еклсарха Стефана и старца Максима и повлех еклсархѹ да уати по вѣсе веуери акафонст пресветѹи богородици и да ѹинни по .т. (300) поклон по вѣсе веуери. И всем акоже повелехѡм да е проклет и трѣклет и задрѣжан.“ —

На минеју месечном за фебруар, који је сад у рукама Ђорѣа Алексиѣа трговца у Дубровнику, на последнем листу наѡх ову, занимљиву белешку:

„Азъ грѣшнин искверны плаѹе всѣхъ ѹлкъ и не достонны именовъ иннокъ нареши се зане ѿ юнаго ми възроста всако безаконіе и грѣхъ сзделох ѡкаанны, того ради

¹ Ромијенча, руменча (Дубровн.) — бакран суд за воду. Срп. речи. В. С, Карѣиѣа стр. 654.

желателнь бых въ сѣн прѣкраснѣн обывели дубанскои въсь
 стальпъ правныхъ книгъ испльнѣннѣ. нѣ недостаткуствомъ въз-
 бранѣнъ быхъ тѣмъ малымъ и худымъ усрѣдѣемъ. тогда въ
 службахъ црковныхъ ми сущу настоахъ писателемъ монастыр-
 скымъ. и списаше ѡлтиръ съборныи и .г. (3) мнѣа .ѡ. и
 генварѣа и феввара. и .д. месеце пролога. и апостоа на
 кожнѣ. Въ тежка и нѣждна врѣмена малымъ ѡиша мѣтелства.
 тогда уацн на се смърть призиваху а не живот. Господи
 въмъ яко несмѣ достоинъ твоѣ милости. нѣ увѣдахъ те прѣ-
 милостиваго мѣго влду Христа. Ако праведныи любѣшии
 и грѣшныи мнѣушии. Того ради припадаю къ твоимъ ще-
 дротамъ. прѣими сѣе малое приношенѣе. ако прѣеть вдокѣе
 две лепте. Молитвами прѣуистѣе си матере и всѣхъ ска-
 тыхъ. аминь. Бывѣи и҃г҃уменъ въшъ реуенныѣ обывели Евстра-
 тѣе иеромонахъ. сѣродникъ светопоушешому и҃г҃умену Снмеону
 зовому Трунуу.“

Све је ово написано налик на штампано, као што је пи-
 сан и минеј, а за овимъ има забележено грађанскимъ писменима:

„Вогъ да проститъ те и возмѣдит твои трудъ, но и
 чтити написанная тобою мало обрѣтаются нынѣ.“ 1736.
 и҃звн: 28.

Заједно са овимъ минејомъ, налази се код истога Алек-
 сиѣа јено јеванђеље, писано на кожи староставнимъ руко-
 писомъ. Ниједногъ ѣ у њему нисамъ нашао, веѣ свудъ ѣ ме-
 сто ѣ; тако исто и писме ѣ, свуда је употребљено али
 има и ѣ. Што се тиче ѡ и ѡ оба се налазе подједнако.

На празномъ месту, где је саджај јеванђеља, напи-
 сане су две стихире у част Петра Коринѣогъ. Ево ихъ:

„Стихера светомъ Петру Коринѣомъ гласъ .с. (6).“

Приидете правврнихъ съборѣ духовнѣхъ възрѣдемсе днесъ
 во прѣмѣдрѣи Петру въ память свою събралъ ни ѣс. тѣмъже
 възвѣсемъ къ нему. радѣнсе пѣстинное украшенѣе. радѣнсе
 призренъскаа митрополѣе. Коринѣи съжителю и гражданинѣе.

прѣподобне ѿче непрестанно Христа Бога моли ѿ нже къ-
рою и любовіе творещи всепраздньственнѣю память твою
даровати велію милость. —

Стихера .в. (друга) светому Петру глас (?).

Нже въ пѹстинны твоа страданїа кто изреуеътъ бла-
женне ѿче. ктоли же подвиги твоа изглаголетъ борѣнїа
бѣсокъ нже ко прѣбываетъ слъзѣнже и моленїа пощенїа и
наготу мразом и вѣтром удручаемъ солнце опадаете послух
твоего стра . . . стена гроба твоего нани . . . ако на спльх
стодаль еси твоего трпенїа аже сказасе ако беспальтъ убо
въ пльти пожилъ еси удивилъ еси ангелы бѣснже посра-
милъ еси. и нынѣ всевѣрнїе паматїю си веселиши о ннхже
Христови молесе избавитиси искушенїа лукаваго. Петре,
преподобне молитвами ти.“

Пред зачалом .рпа. (171) овог јеванђеља на страни
која је празна, због тога што је мастило пролило кроз кожу,
забележено је брзописом следеће:

„Уъсненшому въсвещенноноку Х. (хаџи) нгѹменѹ
ермонаху Михаилу царскне обители христова стада уъсних
и бесплотних архистратисъ Михал и Гаврила и Рафанда ѿ
господина Гврѣа и Гргврѣа и Степана.“

Из овог се види, да је јеванђеље даровао деспот
Ђурђе игуману манастира св. Михаила, задужбини цара
Душана (царској обители) близу Призрена, год. 1437
или пре; јер већ г. 1438 игуман Михаил, испод горњег
записа деспота Ђура написао је ово:

„Отъ Михаила нгѹмна оуиса (јуна ?) .с. (5)-н днь а въ
лето .с. (6) тисѹщно и десет сѣтно и .мс. (46) лето (т.
ј. 6946=1438). Богу же нашему слава въ веки. Амнь.“

Слободно се може рећи, да је ово јеванђеље игуман
Михаило даровао дечанској лаври, јер је оно, као и ми-
неја за фебруар, донешено у Дубровник из дечанског ма-

настира, што сведочи и Алексић, код кога су сад обе ове знатне књиге. —

Мислим да ће бити уместо, ако овом приликом покажем и место где је рођен Петар Коришки. Г. Новаковић у издању живота овога свеца (Гласник, књ. XII, 1871 г.) није одредио где је то село **Ѕнемир**. — Село је ово у пећском округу¹ на 7 $\frac{1}{2}$ сахата источно од Ораховца, $\frac{3}{4}$ сахата западно од села Кијева, јужно 1 сахат од села Долаца, и 2 сахата од Јошанице опет јужно; 9 сахата од Призрена на североисток и 6 $\frac{1}{2}$ сахата од Пећи на југоисток. Ово се село спомиње и у крисувању дечанског краља, а пише се готово исто онако, као и у животу Петра Коришког т. ј. **Оүнемир**, па и сад се другаче не каже већ Унемир (има 15 кућа Арнаута, од њих 5 кућа Латина дошљака).

Близу овог села на хумићу, који је шумом обрастао, стоји црква св. Петра и Павла. Становници села Кијева (сви су православни) казују, да је ова црква била манастир. Они су, за дивно чудо, сачували и до данас предање, да је у томе манастиру поштио Петар Коришки. Дакле, предање ово добро се слаже с оним у животу Петра Коришког (Гласник, XII, 1871 г. стр. 324), т. ј. да се он ту покалуђерио и у колиби испоснички живео. —

д.) Надписи на антимињима.

Међу стварима цркве св. Ђорђа у Призрену, има и један старински антимињ са следећим наоколо надписом:

**Божьственн и свѣтнн олтарь. господа бога и спаса
нашего Исуса Христа: рзкоденствован же и благословь**

¹ У некадашњој Дикоклетији хвостњске, као што вели писац живота Петра Коришког. — Дикоклетијом хвостњском у старо

пресвещени господиномъ оцемъ Монсеємъ православнимъ архієпископомъ пеуцким. патриаромъ срѣбскимъ и болгарскимъ. и прочіимъ православнимъ востоице цркви и грѣтаскаго закона. И тако саписа божествені антимины азъ грешни иномъ въ лѣто .зскв. (7122=1614 г.)

Бојој је прѣви дат овај антимины, није на њему написано. Сачуван је добро; ликови светаца насликани су на њему врло добро. На среди је крст са трѣм око свеза крста; с леве је стране лик Богородице с надписом **мр ѳу**, а близу ње три анђела; с десне стране насликани су ликови Никодима и Јосифа са српским надписом: **Никодим, Јосиф**, а до њих два анђела. На ћошкѣвима антимины стоје четири јеванђелиста.

У манастиру св. Марка (1 сахат од Призрена) код игумана Никанора има један антимины, који је писан простим мастилом на врло простом платну; широк је 46 сантиметра, а дугачак је 42 сантиметра. О. Никанор (Петроније) нашао је овај антимины у селу Грековци¹ (2 сахата од Призрена у Подгору, близу манастира св. Марка) код једног Турчина, који је носио овај антимины на прсима у савијеној кожној кеси као хамајлију.

На средини антимины насликан је крст са словима унаоколо: **цр славы іс. хс. ннка.** Изнад крста: **с. ѿ. д. у. к. х.** С леве и десне стране писмена: **цц. ц. ц. кк. в. в. дд. дд. сс. сс. рр.** и тако даље (Тумачење ових писмена види даље). Унаоколо написано је на антимины ово:

Божаставни свѣти жртвеникъ господа бога и спаса нашего Ісѹс Хрнста саписа се. въ лѣто .зов. (т. ј.

доба звао се сав предео где се сад налази манастир Девнѣ, поменуто горе села и села бајрака островубског и Дренице.

¹ У селу Грековце сви су Турци; српски не зна ни један бегнути. Сви зборе арнаутски.

7072=1564) при митрополитомъ **Методнемъ** въ цркви свѣ-
таго **Стевана** при попомъ **Николомъ**. въ село **Добродолане**.

Село Добродолане лежи на северу од Призрена на 4
сахата пута у острозубској жупи. Становници села су сад
сви турске вере и говоре арнаутски.

У цркви Богородице у селу Пеѣници (у жупи сред-
ској у планини на северној страни од Средска) сачуван
је антиминос, који је Арсеније Чарнојевић пре бегства из
Старе Србије поклонио селу Мушникову. На антимиусу је
сам патријар својом руком записао ово:

Поменн свѣрениаго
Арсенїа архїепнскопа
изобрази се въ лѣто господне
гдѣе. (1725)
у село Мүшннково.¹

е.) **Тумачење скраћених писмена.**

Често се виђају на зидинама старијих цркава, на ан-
тиминсима и старим крстовима писмена из словенске бу-
квице, као: **с. ѿ. д. ч. к. х.**, као што смо мало час видели
на једном антимиусу. Мислим да неће бити згорег, ако овде
изнесем ова писмена са њиховим тумачењем. Ово тумачење
скраћених писмена, нађох у једној старој књизи пећске па-
тријаршије.

¹ Шта је узрок те је овај антиминос донешен из села Мушникова
у село Пеѣнице — не зна се. У Мушникову је 50 кућа хриш-
ћана и 15 кућа потурица.

Ово су та писмена.

П: У: К: Х: Ц: С:
 І. Н. Ц. Ї: ЇС: ХС: Є. Ѡ.
 Д. У. К. Х. Х. Х. Х. Х.
 Ц. Ц. Ц. Ц. Н. Н. Н. Н.
 Б. Б. Б. Б. С. С. С. С.
 К. К. К. К. В. В. В. В.
 Д. Д. Д. Д. М. Л. Р. Б.
 У. У. У. У. Р. Р. Р. Р.
 П. П. П. П. П. В. П. В.
 Н. Ц. Б. Х. В. Н. Н. Б. С.
 Б. С. Т. Б. Д. Н. В. Х.
 Д. Ѡ. К. Б. Т. Ѡ. М. Б.
 Г. К. В. Р. Х. В. К. В.
 П. Б. М. Д. Д. П. М. С. Д.
 Б. Б. Н. В. М. К. В. В. В.
 В. Н. Н. Н. Н. Ѡ. О. О. Є. С.
 В. Н. В. С. Б. А. Ц. Б. П.
 Д. К. Д. Ж. С. М. С. Х. П.
 В. С. Х. Н. В.

Тумачење.

Похвала Чесному Кресту Христову.
 Цар Славы. Ісус Назаренин Цар
 Јудеенск. Ісус Христос. Елена
 (Обрете Древо Чеснаго Креста Хри-
 стова. Христова Хоругва Христиан-
 ном Хвала. Царски Цвет Црквам
 Цветим. Невидими Попостижими
 Неизглаголами Немзчени. Вилѣг
 Вожиѣ Виет Беси. Спас Содела Сень
 Сатаѣѣ. Крест Крепост Константину
 К (Верѣ). Веруштим В (него) Ве-
 лие Веселие. Добро Древо Дя-
 вола Досада. Место Лобно Рай Вист.
 Часна Чест Часним Чоловѣком. Ра-
 дост Речена Роду Реченому. Пою
 Покланяюся, Почитаю. Подножие
 Пут В (раи). Перви В (негоже)
 Началствуе Цар Возшед Христос
 Вознесесе. Нам Надежда. Бегае
 Сего Бесовская Сила. Тре-Богатое
 Древо Нашемже Вознесесе Христос.
 Древо Обоштреное Кровию Боготоч-
 ную. Тре-(О)стри Меч Бесом Губи-
 тель. Крест Возноситсе: Радуется
 Християнская Вера. Крест Возносит-
 се: Падают Бесове. Мала Должина
 Должни Побеждае Мир. Сие Древо
 Виет Беси. Начало Веры Моисеов
 Крест: Всем Верним Возвращение
 В (раи). Ношт Неведенія Нивла-
 гает Нуждею. (Обретени Обрета-
 тель Обретаеся Еленою С (древа-
 же) Вся. Н(а дровѣ) Висит Сии
 Божіи. Ангелски Цар. Бог Превеч-
 ни. Десница Крепка. Древо Жизни
 Спасение Миру. Свет Христов Про-
 свещает Всех. Свѣд Христов По-
 ложен В (гроб).

V.

СИНАН ПАША И КУЌЛИ-БЕГ

ПОВОДОМ КЊИЖИЦЕ ПРОФ. СРЕЋКОВИЋА,

ПОД НАСЛОВОМ

СИНАН-ПАША.

Године 1865-те издао је г. Срећковић у Београду књижицу под насловом „Синан-паша“ на основу Љетописа игумана манастира св. Марка о. Аксентија а по казивању његовога брата г. Симе А. Игуманова. Не могу одрећи занимљивост ове књижице, али морам казати, да се у њој налазе замашне погрешке. Очеvidно је, да је проф. Срећковић ове погрешке нехотице учинио, јер је он (види његов предговор) „записивао тако, како му је г. Сима казао и као што је било забележено у дневнику игумана Аксентија“, не обраћајући пажњу на то, да ли та казивања у свему одговарају историјској истини. Уз то ваља и то казати, да их он није могао личним проматрањем на месту поверити и проучити.

Боравећи у Призрену, имао сам више пута прилике, да ова причања брижљиво испитам и критички проучим. Па почем сам са стварију из ближе познат, сматрам за дужност да погрешке Љетописа игумана Аксентија и казивања његове мајке и бабе исправим и моје доказе о томе, читаоцима преставим. Надам се, да ће их и проф. Срећковић радо примити.

I.

Синан-паша.

Из турске историје ми знамо неколико паша по имену Синан, који су били међу знатним лицима у турској царевини. А од ових Синан-паша, била су само двојица, који су били родом из призренске области: један је био пет пута велики везир, други је живео готово у једно исто време с првим и био је два пут кајмакам (намесник) садразама, два пут валија (губернатор) Офена (Пеште) и познат је више под именом Софи-Синан-паша. На основу летописа о. Аксентија, г. Срећковић држи, да је онај први Синан-паша, бивши пет пута садразам, разрушио цркву св. Аранђела, задужбину цара Душана и начинио у Призрену цамију, која носи његово име. Ваљда он није ни знао, да је то његов имењак учинио.

У осталом и податци за биографију Синан-паше по летопису о. Аксентија, не подударају се са аутентичним извештајима.

По казивању бабе и мајке игумана Аксентија и његова брата, садразам-Синан-паша родио се у с. Шајиновце у Опољу (види књ. г. Срећковића стр. 73) а умрљо је у Призрену и сарањен је у припрати Синанове цамије с леве стране, до два стуба, а на гробу му метута велика плоча мермерна и начињен споменик (стр. 83). Ни у томе, ни у другом није погодно игуман Аксентије са својом мајком и бабом. Синан-паша рођен је у селу Топољане љумскога округа, призренске области, на измаку 1507 год. или око тога; умрљо је у 1596 год. (по турски у 1004 год.). Турски историописци казују, да је живео око 90 година. Дакле, он је рођен 914 год. т. ј. у 1507 год. Тако каже чувени историописац турски Наима у I. свесци своје

историје на турском језику (стр. 352—353): „Синан-паша, вели он, родом је Арнаути.¹ У време султана Сулејмана, Синан је дотерао до звања царског телохранитеља (харем-и-хасс) у достојанству чашнегир'а т. ј. главног обидача;² био је као мирилива (началник) у области: Малаџија, Костомуни, Гузза и Триполи; за тим је био беглер-бег од елајета: Мисира (Египта), Алена и Ерзерума. На 77 год. пошто је савладао Емен, вратио се у Цариград, и постао је сердар флоте са звањем везира. У год. 980 (т. ј. у 1573) освојио је Тунис са околним. У 988 (т. ј. у 1579) постао је садразам на место Ахмед-паше.³ У 994 год. (т. ј. у 1585) послан је био за губернатора Шамског елајета. У 997 год. (1588) на ново је био садразам. У 999 год. (1589) збачен је био с места. У 1001 год. (т. ј. у 1592) по трећи пут постао је садразам. У 1003—1004 год. (1594—1595) опет је био садразам и опет је сметнут с ове дужности, па затим опет на ново постао садразам. Умрло је 5 шабана 1004 год. (т. ј. 3. Априла 1596 г.), имајући од рођења 90 година и више.“ У турском записнику, издатом у Стамболу 1858 године, у ком је укратко забележено време живота свију султана, садразамима, шејих-

¹ Ово није никакво чудо, што Наима зове Синан-пашу Арнаутином, јер и дан-дањи Турци у Стамболу Арнаутима зову становнике привремене области, ма биле то и прави Србијанци, јер саму Стару Србију т. ј. привременску област зову Арнаутлуком.

² Обидач је човек, који проба јела, пре но их цару донесе.

³ Овај Ахмед или правије Мухамед био је родом Србин из Босне, син поца из места Соко, с тога је и прозван Соколовић. Код Турака, он је познат под именом Мухамед-паша-соколи. Убијен је у Цариграду 19 шабана 987 г. т. ј. 11 Октобра 1579 год. — (Хамер и др. летописци). Не треба овог Мухамеда Соколовића мешати са Синан-пашом, као што је то готово учињено у чланку „О каталозима пећких патријараха“, по коме као да је и Синан-паша тобож био Соколовац... (Види Гласник књ. VI, 1868. стр. 246).

уљ-ислама и капудан-паша (флотских министара), читамо такође, да је „Синан-паша“ био пет пута садразам; први пут постао је садразам 988 год. и био је од ребиуљ-еввеља 988 г. до 20 зиљхице 990 г. (т. ј. од маја 1580 до 5 децембра 1582 г.); други пут био је садразам од 17 цемазиуљ-еввеља 997 г. до 11 шеваља 999 г. (т. ј. од 3 априла 1589 г. до 2 августа 1591 г.); трећи пут, био је садразам од 25 ребиуљ-ахира 1001 г. до 6 цамауљ-ахира 1003 г. (т. ј. од 29 јануара 1593 г. до 16 фебруара 1495 г.); четврти пут, био је садразам од 29 шеваља 1003 г. до ребиуљ-евваља 1004 г. (т. ј. од 7 јула 1595 г. до 19 новембра 1595 г.); и пети пут био је садразам од 19 ребиуљ-еввеља 1004 г. до шабана исте године“, (т. ј. од 22 новембра 1595 г. до 3 априла 1596 г.), — па до смрти. Историописац Наима на стр. 138 поменуте свеске своје историје каже: „Синан-паши је било прочитано опело у џамији Агија-Софији (у Стамболу) и тело је његово било сарањено у тјурби близу пармак-капусу (решетна врата).

Дакле Синан-паша садразам, није умрѐо у Призрену и гроб његов није ту могао бити. Он је умрѐо у Стамболу и закопан је близу Агија-Софије 1596 г. 3 априла (4 шабна 1004 г.).

Баш ова година његове смрти и тврди оно што ми мислимо т. ј. да није то онај Синан-паша, који је од Душанове задужбине — цркве св. Аранђела, која је сва од тесаног камена, начинио џамију у Призрену, под називом џамија Синан-паше. Џамија ова саграђена је на двадесет година после његове смрти, као што тврди надпис на зиду унутра исте џамије. Годину, кад је џамија задана, показују азбучни бројеви — ебџет хесаби. Ова година значи турски: „исаъли ценнет“, т. ј. џамија на подобије раја. Прилажући ове две турске

речи на бројеве, добијамо 1024, која пада на нашу 1625-ту.¹

Ова цамија Мехмед пашина, позната је још под именом барјак цамије, поглавито с тога, што мујезим (призивач молитве) подиже на минарету црвену заставу, дајући тим знак мујезинима других цамија, да је наступио час извикивати азан (призив на молитву). Ова се цамија у Призрену рачуна за главну. Саграђена је на ономе месту, где је био двор цара Душана. —

и м и м	о д г о в а р а	б р о ј у	40
(и не броји се, оно и не стоји у турском у овој речи, а употребљено је за изговор.)			
с е	о д г о в а р а	б р о ј у	500
с л и ф	"	"	1
џ а м	"	"	30
(и не броји се; оно је употребљено за свезу (изаџет) међу два имена мисал — подобје и ценет — рај).			
ц и м	о д г о в а р а	б р о ј у	3
н у н	"	"	50
т е	"	"	400
			1024 (мисал-и-ценнет).

Ова вештина годину зидања ове или оне цамије азбучним писменима или као што ми кажемо — црвеним — писати, обична је код Мухамеданаца, као и код свију Словена у старо доба. Тако на прилику на рукопису годину ове или оне књиге, на зидинама црвених урвина и др. било је уобичајено изрезивати или бележити црвеним писменима, а никако арапским, којима се сад служимо. Само у Турака избор слова мора састављати цела реч са смислом, која означаје и годину и у исто време овај или онај значај начињене цамије. Мимогред буди речено, да је тако исто азбучним бројањем (себет хесаби) изрезана у камену више врата и година на цамији Мехмед-паше у Призрену, баш онде, куда правоверни улазе у цамију. Надпис гласи овако: „кјја'бату'л-џукарà“ т. ј. кјааба за сиротињу, или другим речма, ова се цамија намењује сиротињи, која не може ни у Меку и Медину — ђабу, т. ј. оно свето место, где је Мухамед живео и прославио се. Прилажући сад ове две речи на бројеве, добијамо 903 г. (т. ј. 1497 г. по нашем бројању), кад је ову цамију Мехмед-паша у Призрену зидао.

Дакле, је ли могао Синан-паша г. Срећковића саградити у Призрену цамију под својим именом у 1024 год. (т. ј. 1615 г.) кад је он двадесет година већ пре тога сахрањен био у Стамболу близу Агија-Софије? Дабогме да није.¹

Ту цамију сазидао је други Синан-паша, имењак садразама, и дао јој своје име. У почетку смо већ рекли, да су из призренске области произашла два Синан-паше, а на име: један из села Топољане, а други из села Виља или Виљна.² Овај други Синан-паша био је код Турака учеван човек³ и познат је због тога под називом Софи-Синан-паша. Историописац турски Наима о њему казује у својој историји на страни 156 друге свеске овако: „Софи-Синан-паша — човек од задужбина и богоугодних дела (сахиб-уљ-хајрат-вељ хасанат) био је два пут кајмакам садразама.“ У вишепоменутом турском записнику речено је, да је овај Синан-паша у 1012 год. (1603 г.) постао везиром, а у 1013 г. већ је био кајмакам садразама Лала-Мехмед-паше. Пошто је био сметнут са ове дужности, послан је у Емен са особитом наредбом, одкуд се 1016 г. (1607 г.) у Стамбол вратио.“ Историја турска „Тарих Гјулшани меариф“ (стр. 575. свеска I. издање 1202 г. (т. ј. 1787 г.) казује, да је овај Софи-

¹ Није могао начинити ову цамију ни његов син Мухамед у спомен своје оцу славећи име његово, јер је он у години 1014 (т. ј. 1605) већ био кажњен. (Види Хаммера свеску 8, стр. 87 његове историје.) — Син Синан-паше Мухамед-паша, био је једном беглербег Румелије од 1593—1594 год и валија Дамаска у 1602 год.

² Ово село лежи 1³/₄ сахата од дукађинске тврдиње, која се сада зове Дода-кале'аси, близу планине Кораб а недалеко од Калиса, великог арнаутског села.

³ Написао је књигу историјско-богословско-наравственог садржаја под именом тезару'ти Софи-Синан-паша. Мухамеданци читају ову књигу с побожношћу.

Синан-паша био у 1004 г. (т. ј. 1595 г.) валија Офена и учествовао је у рату на Дунаву заједно са Синан-пашом садразамом. На стр. 597 исте историје читамо, да је он био кајмакам садразама Али-паше у време рата с Персијом. На стр. 601 казује се, да је био по други пут кајмакам великог везира у 1014 г. (т. ј. 1605 г.). Шабана 17 исте године т. ј. 28 декем. 1605 био је свргнут с кајмакамства, јер се сумњало да је имао тајне сношаје с бунтовницима у Азији, као што и историописац Наима каже (страна 156, свеска II), називајући ове бунтовнике Тавиљ — ајдуцима; Синан је тада четовођи њиховом послао писмо, и у њему их мудро световао, да се умире и покоре власти султановој. 1024 г. (1615) био је на ново валија Офена; одкуд је позват у Стамбол на крају исте године. — Казаћу узгред и то, да је област призренска подпадала кад и кад (види историју Хаммера) власти офенског губернатора, који је осим тога имао још и титулу беглербега од Румелије.

Насигурно се може рећи, да је Синан-паша (Софи) виљски или виљенски, а не топољански Синан-паша (садразам), обалио задужбину Душанову близу Призрена и начинио од камења цркве св. Аранђела цамију, која и сада носи његово име, а ово се баш подудара и са временом, кад је он био валија Офена (Пеште) и беглербег Румелије т. ј. први пут од 1595—1597 год. и други пут у 1615 године. Ова последња година забележена је на зиду цамије, и показује време кад је зидана. Призренски су Турци сачували предање, да је баш овај Синан-паша начинио ову цамију, а не бивши садразам, освајач Емена. Хришћани не знају управо који је то Синан-паша, али врло добро памте, да је некакав Синан-паша разрушио славну цркву св. Аранђела и начинио од ње цамију, но због претеране ревности к мухамеданству, много је зла њиховим

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1763 TO 1876
BY CHARLES A. BEAUPRE
NEW YORK: G. P. PUTNAM'S SONS, 1876

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1763 TO 1876
BY CHARLES A. BEAUPRE
NEW YORK: G. P. PUTNAM'S SONS, 1876

1. The first volume of this work was published in 1876, and the second in 1877. The third volume, which was published in 1878, is the last of the series. The fourth volume, which was published in 1879, is the last of the series. The fifth volume, which was published in 1880, is the last of the series. The sixth volume, which was published in 1881, is the last of the series. The seventh volume, which was published in 1882, is the last of the series. The eighth volume, which was published in 1883, is the last of the series. The ninth volume, which was published in 1884, is the last of the series. The tenth volume, which was published in 1885, is the last of the series.

Синан-паша био у 1004 г. (т. ј. 1595 г.) валија Офена и учествовао је у рату на Дунаву заједно са Синан-пашом садразамом. На стр. 597 исте историје читамо, да је он био кајмакам садразама Али-паше у време рата с Персијом. На стр. 601 казује се, да је био по други пут кајмакам великог везира у 1014 г. (т. ј. 1605 г.). Шабана 17 исте године т. ј. 28 декем. 1605 био је свргнут с кајмакамства, јер се сумњало да је имао тајне сношаје с бунтовницима у Азији, као што и историчар Наима каже (страна 156, свеска II), називајући ове бунтовнике Тавиљ — ајдуцима; Синан је тада четовођи њиховом послао писмо, и у њему их мудро световао, да се умире и покоре власти султановој. 1024 г. (1615) био је на ново валија Офена; одкуд је позват у Стамбол на крају исте године. — Казаћу узгред и то, да је област Призренска подпадала кад и кад (види историју Хаммера) власти офенског губернатора, који је осим тога имао још и титулу беглербега од Румелије.

Насигурно се може рећи, да је Синан-паша (Софи) виљски или виљенски, а не топољански Синан-паша (садразам), обалио задужбину Душанову близу Призрена и начинио од камења цркве св. Аранђела цамију, која и сада носи његово име, а ово се баш подудара и са временом, кад је он био валија Офена (Пеште) и беглербег Румелије т. ј. први пут од 1595—1597 год. и други пут у 1615 године. Ова последња година забележена је на зиду цамије, и показује време кад је зидана. Призренски су Турци сачували предање, да је баш овај Синан-паша начинио ову цамију, а не бивши садразам, освајач Емена. Хришћани не знају управо који је то Синан-паша, али врло добро памте, да је некакав Синан-паша разрушио славну цркву св. Аранђела и начинио од ње цамију, но због пре-теране ревности к мухамеданству, много је зиа њихови

ПОДАЦИ ЗА ИСТОП. СТЛ. ЦРКВЕ

предцима чинио, за то је и име његово њима мрско. У Качанику овај исти Синан-паша саградио је цамију, која и дан данашњи постоји.

Сад се пита: где је он умрѐо? је ли у Призрену? и да ли је његов гроб мати Аксентија и брата му Симе А. Игуманова видеља у то време, кад је 1762 г. „вода реке Бистрице подкопала цамију Синанову, оборив сву припрату цамијну и за тим подиже камен на гробу Синанову и изваља из гроба тело црно као огорео пањ и узе га вода црна као крља и однесе га“ (види стр. 84—85 књ. Синан-паша г. Срећковића)? — Истина је, да се међу хришћанима сачувало такво предање, али разборити Турци одбијају овакво њихово казивање, уверавајући, да стројитељ ове цамије није умрѐо у Призрену. Неки од њих говоре, да је овај Синан-паша био удављен у Галипољу по заповести султана, усљед тужбе српског народа на њега, што је обалио многоцењену цркву св. Аранђела. Уз ово додају, да је султан усљед те тужбе позвао Софи-Синан-пашу у Стамбол и да му је предложио на избор: или да хришћанима врати камење (!!), сазидане њиме цамије или да плати за то својом главом. Синан-паша волео је и свој живот да изгуби, него да поруши своју задужбину — славну цамију. И ако је Синан-паша дата била слобода да се врати из Стамбола, он је опет платио главом, јер чим је стигао у Галипољ, од султана је већ стигла тамо наредба да га удаве. Уз ово се може рећи: *Si non è vero, ben trovato*. Из казивања и хришћана и Турака, и причања исте мајке летописца Аксентија јасно се види, да је сваки казивао не као што је било, него како му је мило...

Како му драго, али оставимо на страну измишљотине Турака и причања хришћана. Софи-Синан-паша, који је сазидао цамију у Призрену од камена срушене Душанове задужбине цркве св. Аранђела, умрѐо је у Галипољу

1615 г. у повратку својом из Офена и законан је ту заједно са својом женом, ћерком султана Бајазита у тулби, која се налази на једну хиљаду корака од вароши Галипоља, на месту тако званом Барут-хане. Ово јасно сведочи и турски надпис у стиховима од 1247 год. (т. ј. 1731 г.) над вратима исте тулбе. Султан Махмуд пролазећи кроз Галипољ, заповедио је да се тулба обнови. Близу ове тулбе, у старо доба била је мала теџија, у којој је живио један дервиш, кога су Синан-паша и његова супруга, јако поштовали.

Како се сад може да објасни то, да је мајка Аксентија и г. Симе Игуманова видела гроб Синанов и надгробни камен? — Не двоумећи можемо рећи, да је близу џамије била начињена тулба или самим Софи-Синан-пашом, који је желио да буде закопан у њој, или су му Призренци, пошто је Синан умрѐо у Галипољу, као своје добротвору подигли споменик у виду гроба, који је доцније вода са Бистрице изненадно однела. Да је то тако могло бити, т. ј. да је исти Синан-паша, пошто је саградио своју џамију и желећи умрети у Призрену и бити сарањен близу његове задужбине, начинио за себе тулбу, сведочи и сама тулба са надгробним каменом близу барјак-џамије. Ову је тулбу зидао Мехмед-паша стројитељ исте џамије, она је још и сада цела, али Мехмед-паши не би суђено да умре у Призрену и да буде сарањен у њој, јер он изгуби своју охолу главу у рату против Срба у пожарев. округу (?). А што се тиче „тела црног као огорео пањ“, виђеног тобож мајком летописца Аксентија са њеним другарицама, ово је управо хипербола, прирођена женама, да украсе своје причање о независној свакоме хришћанину личности. Могуће је, да је она видела мртво тело каквог другог Турчина недавно сарањеног, но никако тело Синан-паше, које, и да је ту било законано, није се могло са-

чувати у земљи а да не иструли у течају пуних 150 година!

На страни 74 књиге г. Срећковића, по летопису игумана Аксентија о Синан-паши (садразама) казано је тако: „Соколовац (држећи да је он рођен у селу Соколовци) Синадин чувао је овце у Шар-планини, близу пута којим се иде преко ове планине из Маћедоније у Косово. Султан Селим путовао је тајно по својој царевини, у руву дервишком са још 4 дервиша и упутио се био преко Шар-планине у Призрен. Кад су дервиши били низ брдо ка Старој Србији, где су Опољани пасли своја стада, на њих полете чобански пси као лавови, да их растргну“ и т. д. — Све је ово више или мање басна, природена људима примитивног стања, који имају страст или придавати баснословни колорит личностима које су учиниле велик утисак на њихов мозак, или добављати уз стварност овог или оног догађаја своје измишљотине, или саме догађаје у целости измишљавати. Неће бити згорега, ако овде још једаред кажем, да Синан-паша, о коме се говори у књижици г. Срећковића, није био рођен у Соколовцима. Становници Опоља и Горе при личном и брижљивом испитивању за време мога путовања по тим местима, одрицаху казивање летописца Аксентија. Синан-паша, казују они, рођен је у селу Топољане¹ — (у љумском срезу). Осим овог казивања и горе наведеног сведочанства историчисца турских, цитирам овде књигу под насловом: „Copioso ristretto degli annali di Ragusa di Giacomo Pietro Lussari, gentihumo Raguseo.“² (Овај Лукарине живео је у

¹ Ово се село налази на источној страни планине Голиш на 5 сахати југоисточно од Љумске куле, која лежи на путу од Призрена до Везирева моста.

² Ова је књига наштампана први пут у Венецији у 1604 год. а прештампана је Андрејом Тревизаном у 1790 г. у Дубровнику.

једно време са Синан-пашом). На стр. 248 своје књиге он каже: „*Selim si voltò a guerreggiare con Mutahar Re di Tula* (Тувил, ајауди о којима је била реч више) in *Arabia felice, che faceva a' Turchi un minaccevole contrasto; finalmente col valore di Mustafa-Bassà e Sinan-Bassà l'uno nato in Zarnagora. l'altro in Torojano villa di Prisren superò il nemico*“ и т. д. Ово је било око 1576—1577 год.

У осталом, у Опoљу и Гори сачувана је о Синан-паши (садразаму) још друга басна, која није много рас-прострањена. Неки Опoљци и Горани казују, да је Синан-паша, још дететом пасео једаред овце свог оца у шуми близу села Топољане. Били су с њиме још два чобана. Немајући особитог посла осим свирања у свиралу, завели су међу собом једну шалу т. ј. да обесе онога, коме шорат (капа) падне (лепа шала). Синану не би суђено да буде обешен, него буде обешен други на дрвету, и већ дружина готова беше да скине несретника с дрвета, те да се оди-ста не удави, кад ево ти у једанпут изненада излети пред њих вук. Обојица од стра побегосе, а трећи затег-нут конопцем на дрвету остаде као жртва вуку. Синан је принуђен био да бежи у друго село, али у које је село побегао, моји сабеседници не знаше ми казати. На питање моје, да није у Шајновци (Соколовци)? „У које му драго!“

Сведочанство дубровачкога племића због тога је важно, што је он у разво време слат био као ванредни посланик од стране дубровачке републике разним краљевима и био је једном у Стамбоду с ванредним послом, где му је Дука Кристо изгнат султаном Селимом из Стамбола, казивао много шта о мини-стрима. — Види његову биографију у почетку књиге његове. Осим тога он т. ј. „*Lussari è stimabile per l'esattezza geographica de' luoghi, che descive, avendoli veduti ne' suoi lunghi e continui viaggi*“... као што вели Анондино у *Notizie istorico-critiche sulle aantichità, storia e letteratura de' Ragusei Tom. II, Ragusa, MDCCCIII, стр. 12. —*

одговорише ми. „Из овог села, куд је побегао, скоро за тим морао је ићи на гурбет до Стамбола, где је постао велики човек.“ Али на питање: за што Синан није побегао кући својој, будући да није имао узрока крити се у друга села? казаше ми, да је побегао од страха да не плати животом од рођака обешеног чобанчета. Али на следеће моје питање не могоше готово ништа одговорити: Каква је била нужда Синану да бежи од родитељске куће, кад његова намера није била да тако изненада погине његов друг? За што није побегао својој кући, као што је природно, да каже као свако наивно дете својој мајци или оцу о таквом необичном догађају? Ако се он плашио од крвне освете, онда се не може допустити то, да он није знао да његово бегство није могло његова оца, браћу и рођаке спасти од крвавог нападаја са стране рођака обешеног му друга?

Како му драго било, али и ова селска басна у Опољу и Гори, као и она прва летописца Аксентија о бегству Синана из свога села у друго, олакшава труд у схваћању овог догађаја, наводећи нас на ту мисао, да је Синан морао једном побећи у које му драго село да га не одведу у Стамбол, кад су одатле дошли у његово село званичници, да одаберу хришћанску момчад, да их потурче.¹ Ово моје извођење слаже се с казивањима свију путника, који су у то доба кроз турску царевину путовали. Г. Мијатовић у своме чланку „Пре триста година“ на основу тих

¹ Деца изабрата по областима турске царевине, у Стамболу су била распоређена тако, да су најсавршенија од најсавршенијих узимата била у царски двор, где су обучавана за важна звања, тако да из ових потурчењака многи су били садразимима, јер су их свагда претпостављали онима, који нису били ренегати и који нису, по мишљењу Турака, имали толико залог верности; а осталу су децу припремали за ордије јаничарске. (Види Хамера историју у францеском преводу). —

путописаца вели, да су у шеснајстом веку сваке пете године полазили царски комисари, те су се разилазили по областима, путујући од села до села, од вароши до вароши с намером одабрати телесно најсавршенију децу за Цариград да их истурче. Тревизанија у своје извештају од 1554 год. јавља, да се од народа узимљу дечаци од 10—12 година. Становници једнога места доводили су сву децу своју у гомилу, па је комесар узимао колико му је требало деце.¹ Г. Мијатовић у поменутом своје чланку додаје к томе и то, да у оваквим случајима није ни без тога било, да се момчад од тих комесара крила, али узалуд им то бијаше, као и нашем Синану, за којег не двоумећи можемо казати, да су и њега (Синана) узели били комесари султана Селима (918—926 г. = 1512—1519) последње године царовања Селимова, заједно са другом децом из разних места Старе Србије, и то кад му је било баш 12 година; а одређен је био к двору царском, где су га потурчили, најлепшем изображењу турском посветили, тако, да је у време султана Сулејмана до дворског звања дотерао (види више сведочанство Наима турског чувеног историописца), и на послетку постао је први пут садразам у мају месецу 1580 г. (у време цара Мурата III.).

Поуздано не знамо, да ли је Сина-паша који пут био у својој отаџбини. Могуће је и вероватно је, да је посетио њу некад, али пре но што је постао велики чиновник у турској царевини, почем је већ био ага(господар) села Топољана (где је рођен био) и других села, које је он примио у владање као дар од султана или које је купио за новце. Али не стоји оно, што је г. Срећковић казао на стр. 82. своје књиге „Синан-паша“, да је он живео у своје двору у Онољу, кад је оно падао у немилост код цара. Сљедећи за

¹ Види Гласник књ. XXXVI, стр. 190, 191 и 192.

државном службом Синан-паше у звању великог везира, можемо казати, да он није могао тако лако посетити своје место рођења чак из Стамбола, јер је имао доста главобоље, нарочито кад је био у изгнању у Малгари (по Наиму и др.¹) и један пут у Демитоку (по Хамеру.²) А да је он тобож имао свој двор у Опољу, то не стоји, него је то права измишљотина летописца Аксентија. У Опољу осим двора Куели-бега није било другог никаквога. Могуће је, да је то ипак топољанскога Синан-паша-Софи бивао по некад, и то само као гост, код потомака Куклибега, па може бити, да је на основу тога мати игумана Аксентија сродила Синан-пашу (она мало мари — каквог) са Кукли-бегом. Да нису баш с тога Кукли-беговци имали већу слободу да чине различита злочинства у Опољу? Могуће је, јер су они били у добрим сношајима са вишинским Синан-пашом, који је већ био додијао храшћанима. —

Али Синан-паша топољански, будући садразам, ако и није долазио у своју отаџбину, није заборављао на браћу своју по ерви и селу, и ако су се ови држали вере Христове. Мора бити да је био бранилац њихов, јер видимо да им је опростио своје право господарства над њима. О томе сведочи ферман Мурата III. дат по препоруци Синан-пашиној (топољанским потурицом). Овај ферман чува се и сад као светиња код имама села Топољане Иљаз-аге. Потписан је првих дана ребуљ-ахира 994 г. (т. ј. 1585 г.) у време султана Мурата III. (1574—1595 г.) и написан сав златом. (У дужини има 8 педи, а у ширини два педа, редова има 13). Ево превода:

¹ Види „Тахир-Гјуљшани Меариф“, св. стр. 577

² Види 7 свеску његове историје стр. 107. у преводу на францеском језику, Последњи пут у изгнању био је у Малгари у време султана Мехмеда само 22 дана, па буде на ново позват у Стамбол и постане садразам на место Лале-паше, где и умре после 5 месеци. —

„Бивши мој садразам, сада многе назначени валија ејалета Шам, Синан-паша с намером да учини хајрат (задужбину) следећа његова села: Чајља, које му даје сваке године добитка 6000 акче; Фљур (сада Љур или Љура), које му даје 4000 акче, Топољан (Топојане), које му даје 5 хиљада акче, Калис, са 8 хиљада акче доходка, равним начином Балешће,¹ одкупљено Синан-пашом од спахије Љуфтија са доходком од 300 акче, — поклонио је становницима ових села — раји (т. ј. хришћанима) са свима планинама, њивама, вртовима (бахчама), шумама, које су у границама тих села, у вечиту њихову сопственост. За удостоверение чега, каже даље султан, дајем овај ферман и заповедам, да се нико није усудио узимати од становника вишепоменутх села ни ушура (десетка), ни агнам-параси (данак са оваца), нити другог каквог му драго терета и данка са земаља, које су сад постале сопственост (својина) рајина.“

Овај ферман јасно казује, да је Синан-паша био господар (ага) тих села. Може се мислити, да је он поменута села у Љуми купио, кад је у Стамболу почео добијати новаца и попео се на ступањ благовања у двору султана. Ми га већ у год. 969 (т. ј. у 1561) у време Сулејмана видимо агом (спахијом) у звању камергера (види Хаммера свеска 6, стр. 139). Овај потурица познат је као врло богат човек, али ово богатство добијао је у служби као што говоре историописци (види на пр. Хаммера св. 7., стр. 315), незаконитим начином, узимајући мита од сваког било у новцу или имању. Историописци готово сви, па и турски описују га прним бојама, али он бејаше опет добар за своје земљаке. Не гледајући на то, што су ови остали верни вери својих отаца и дедова, он их је, као

¹ Село Балешће налази се не далеко од Калиса,

што смо мало час рекли, ослободио од спахијског измета. Могуће је, да су се ови његови робови из захвалности за његов хајрат (учињено добро дело) истурчили. — Ферман овај сведочи још и то, да су становници горепоменутих села у 1585 год. (994 год.) били хришћани (раја) и то православне вере, јер Турци и сад називљу рајом само православне хришћане. Становнике турске царевине друге вере на пр. латинске зову управо латин или католик. Дакле православље у тим селима држало се чак до 18 столећа. Путописац Кан казује, да се у селу Љур хришћанство било задржало до 1757 год. и било је још 123 куће хришћана. Само што по казивању његовом излази, да су то били хришћани латинске вере. (?) —

Да је Синан-паша био родом из Опоља и управо из села Соколовца (Шајновци) не би заиста заборавио хајрат учинити Опољу, а нарочито Соколовцима (Шајновцима) макар за то, што га је ово село одбранило од крвне освете као што ми казаше неки Горани, о чему је већ било више споменуто.

Али због чега се сад то село зове Шајновци? Ко је био тај, који је потурчио српско име села Соколовци? — На стр. 73—79 књ. г. Срећковића казано је, да је Синан-паша то учинио.

Напред треба казати, да се село Шајновци налази у Онољу, које је као и сва села опољске жупе било у рукама пуновласног Кукли-бега. Пре би се могло допустити, да је то Кукли-бег, властити господар Опоља наденоу Соколовцима турско име Шајновци; али шта је њему сметало да то исто учини и са другим селима? За што на пр. Монастирицу — село, где је Кукли-бег толико зумума хришћанима учинио, није назвао Кешипшаница (од речи кешип — монах)? за што није надео селу Бјелобрада (у Опољу) турско име: Аксакал (ак — бели,

сакал — брада)? А као што је горе показано, Синан-паша није рођен био у Соколовцима, него у Топољане, па зашто он није наденуо своје селу турско име кавџак (кавџак — топола)?

Ни Кукли-бег, ни Синан-паша нису криви у преиначењу имена села Соколовци на Шајновци. Преиначење ово проишло је просто и природно у време турских уређења, после пропасти српског царства. Познато је, да је код Срба био ред званичника под именом Соколници (Соколовци). Могуће је, да су сви садашњи становници с. Шајновца били из тога реда, због чега се и њихово село Чисте (стариноско име овога села, у коме и сад има две махале, које носе име Дјеловиште и Чисте) почело звати Соколовци. И код Турака ови су Соколовци задржали за собом право на привилегије, којима су се они користили. Узимајући од Стамбола фермане, назване шаинџије нису остављали род своје службе. У овим ферманима они су се називали шаинџијама, а као што су се у Опољу у то доба становници служили обично српским језиком, јер су били прави Срби, то су и турску реч шаин (соко) у свој говор унели, а ношто нису могли потурчити наставак речи, они су јој додали прави српски нараштај. С тога је и постало име села тога Шајновци, а од исте речи и Шајновча. — За цело нису били криви ни Синан-паша топољански и виљински, нити Кукли-бег у томе, што су Старосрбијанци почели по пову чаршију називати папас-чарши, као што је речено у књ. Срећковића. То су саме околности захтевале и у томе се наредно показао турџизам, исто тако, као што су и Руси усвојили од Татара њихову реч кушак место чисте славенске речи појас, казан место котла, котлића, сандук место ковчег и др. Њих нису натерали Татари да мењају своје речи на њихове татарске. Исто тако

нико не тера Шумадинце да кажу шпацирати место шетати или у место ложица да употребљују турску реч кашика и т. д. и т. д.

Пре него што почнемо говорити о Кукли-бегу, ваља нам најпре да исправимо још неке погрешке допуштене у књ. г. Срећковића, да се читаоц те књиге не би више varaо.

На страни 90 забележене су године рођења и удаје Наранце, која је била извор летописа унука њезина игумана Аксентија, за историју о Кукли-бегу, која је врло побркана. Ако је мати ове Јане, Наранца рођена 1669 год., као што гласи летопис Аксентија, и удала се 1691 године, то излази да је на 61 години свог замућтва родила Јану, а на 83 г. од рођења!? Види се да г. Срећковић није обратио особиту пажњу на овај број година летописа Аксентија, па је са њим заједно пао у погрешку. Могуће, да је игуман Аксентије забележио годину рођења своје матере и бабе Наранце на сумце, не промисливши о томе о каквом је патријарху Наранца причала својој кћери, мајци Аксентија. Свакојако је она причала њој не о бегству Арсенија 3-ћег Чарнојевића 1698 г., већ Арсенија IV Јовановића у 1737 г., коме је мајка Наранцина целивала руку и баш у то време Наранци је могло бити 21 година. Дакле, она се родила 1716 а удала се 1738; дошла је у Призрен 1739 г. и ту је родила Јану у 14 г. своје удадбе. Из овога се види, да је мати летописца Аксентија и брата Симе Анадрејевића Игуманова рођена 1752 г., а у 1762 години ова Јана, имајући десет година, видела је разлив Бистрице и кад јој било 80 година умрла је у 1832 г. У овом летоброју смрти Јане нема сумње, јер њени синови ову жалосну за њих годину могли су лако запамтити. По моме схваћању и разумевању, мора тако да је, а не друкчије, и тако је требао да забележи и летописац, који је за собом повукао и г.

Срећковића, те да буде праведно казивање Наранце, као извор летописа тичућих се ових догађаја у Старој Србији. (Упореди ово на стр. 90 и 92, са стр. 84 и 85 књижице Синан-паша).

На стр. 96 погрешно је казано, да је пећска патријаршија подпадала под грчку патријаршију 1740 г. Она је укинута 1180 г. 9 ахира (т. ј. 13 септембра 1766 г.) (Види мој превод фермана, којим је укинута српска патријаршија).

На стр. 96 казано је, да је призренски митрополит Захарија владиковао од прилике 30 година. Ту је опет погрешка. Хаџи Захарија дечански архимандрит, постао је митрополит призренски при крају 1819 год., а умрѐо је у почетку 1830 године. Дакле био је владика око 11 година (види надписи и белешка).¹

II.

Б у к л и - б е г .

На југу од Призрена за брдом Цвиљен, на северној страни Шар-планине, шири се ополска жупа. По среди ове жупе под Шар-планином, види се велико село Бродосан, а на десет минута хода к југозападу на хумићу, привлачи поглед свакога који туда пролази једна зграда

¹ Још једна примедба. На стр. 104 исте књиге г. Срећковића у примедби погрешно је такође казано, да је од колена попа Милована, ког је посекао Јашар-паша у Приштини, произашао поп Дима и син му поп Илија. Поп Дима — Парла а тако исто и син му поп Илија били су туђи попу Миловану и по сродству и по духу; они су били за Србе прави Турци. Братанац попа Диме — Стеван био је целат код Јашар-паше и посекао је попа Милована. Од ове злосретне породице потомци су још живи у Призрену, а наиме хећи м Зака (син попа Илије) и син Закин Симе Парле. Диму-попа зову Јуда.

која изванредним својим изгледом казује, да је ту живео некакав господар, коме нико у Опољу није бао раван, нити је смео то помишљати. Место, на коме је смештена та зграда заиста је дивно. С прозора опалого дворца, види се као под ногама све поље опољско (јамачно се Опоље зове по имену овог дивног поља), које у дужини има сахат и по хода, а у ширини готово читав сахат. Са југа види се хрбат Шар-планине, из које извиру многобројни студенци бистре воде, чисте као брилијант а прекриљују ово прекрасно, плодно поље, богати сенокоси и жетве. Гледајући на северозапад, краз мало грло планине, види се призренско поље са Дрином, извијуганим око Паштрика-планине, па даље Таково и пећска метохија.

Ко је био тај, што је изабрао овакво дивно место за своје живљење? Ко је то, што је сазидао овај двор на тако згодном месту? — То је онај, који је „палио и чинио свака безакоња, који је хришћане за харач у окове матао и све што је од српског народа могао истурчити — потурчио је. То је онај, који је био бич целе призренске околине, чије је име као нешто страшно игуман Аксентије у своје Летопису, по казивању своје мајке и бабе његове Наранце, забележио (види књ. „Синан--паша“ стр. 93). То је онај, чију зверску свирепост и безграничну разуданост и дан данас хришћани у Призрену нису заборавили. Једном речју, то је био Кукли-бег!

Кад сам љубопитства ради у ово сада пусто место и обатањени двор бившег зулумћара завирио, и нехотице ми паде на ум оно грозно стање несретне опољске и суседних жупа раје, која стењући под гвозденим јармом овог немилог крвоције, морала се одрећи вере Христове, да не трпи више тешке јаде и мучења, на која је била осуђена, и глобе, којима их је злотвор без икакве жалости гулио. Овог зулумћара призренски мухамеданци држе за свеца,

али хришћани не сумњају, да је такав човек, који је био упрскан невином хришћанском крвљу. не само од људи, него и од Бога проклет!

На жалост, нисам нашао никаквог спомена у турској историји о овом незаборављеном у призренској околини човеку, нити сам могао докучити каквог му драго записника о породици његовој, код потоњег његовог потомка Малић-бега, који и дан данас у Призрену живи. У осталом он ми причаше, да је Кукли-бег дошао у Тетово са својим оцем из Бухаре. Имао је седморо браћа, који су били старији од њега. Најстарији, којег а име не памти, био је отац Јусуф-паше, који је био валија у Салонику; други је био тобож Евренос-бег, и сам Кукли-бег био је валија у Битољу пуних 18 година, и т. д. Међу саопштавата читаоцима то, што и ја сам нисам хтео слушати; јер још из почетка казивања Малић-бега, видео сам да он није познат са животом својих предака, као што треба. Он ваљда не зна, да је Евренос-бег, био син Ахмед-бега, као што то казује надпис изрезан на камену близу чесме, налазеће се у Призрену на житном пазару.¹ Међу тим име оца Кукли-бега, тобож брата Евренос-бега, по казивању Малић-бега, било је име Хајредим, као што ћемо видети у препису његовог духовног завештаја. Овоме додајемо још и то, да је Евренос-бег у време косовске битке т. ј. у 1389 г., био већ у звању старог ђенерала, а отац Кукли-бега а тобож и Евренос-бега у 1537 г. још живи у Тетову. — Баш ни овај не казује, управо и не зна казати како је било, него како му је мило. У осталом треба допустити да је био неки узрок, што не само Малић-бег, него и многи мање или више разборити Турци при спомену

¹ Надпис овај на камену гласи овако: гази Евренос-бег или Ахмед,.. Хајрат... и т. д. што се не да прочитати.

о Кукли-бегу, доводе га у сродство са Евренос-бегом. Не може бити, да би они са свим на празно о томе зборили. Код нас се рађа сумња, да није нешто отац Кукли-бега био у сродству с унуцима Евренос-бега? Ми знамо да је Евренос-бег имао пет синова, неколико унука и праунука, од којих је један н. пр. Мухамед, син Иса-бега, завладао Драчем. Иса-бег унук Евренос-бега био је беглербег Румелије и живео је у Скопљу, као погранични губернатор.¹ Ово је било у другој половини шеснаестог века. Могуће је, да је отац Кукли-бега са овим Иса-бегом био у некаквом сродству, јер живећи у Тетову могао се са њим опријатељити.

Из приповедања разборитих Турака у Призрену и Тетову, дознао сам, да су Кукли-бег и његов отац дошљаци и да су се ту по милости султана обогатили. Оваково казивање подудара се и са историјом. Већ је познато, да су стамболски султани својим мање или више знатним војводама, по освојењу ове или оне области царства, радо даривали жупе као спахилуке, да се ту што више убије српски дух под јармом Азијата. Ваљда и Кукли-бег са његовим оцем, били су таквог реда људи и при освојењу тетовског округа и Опоља, служили су као четовође азијатских ордија, па због тога су, као дар од султана, добили господарство. Кукли-бег остао је на први мах у Опољу у селу Кукли (по турскоме изговору) или Куковци (по хришћанскоме). Право је име његово било Мехмед-бег син Хајредина, а презиме Кукли, надели су му по селу, које се налази близу места, где је он себи

¹ Види Хамера свеску 2, стр. 154, 359. свеску 3-ју стр. 100, свеску 4, стр. 71. —

двор сазидео¹ и ту грдно богатство стекао, што сведочи његов духовни завештај (вакфијџ).²

Вакфије Кукли-бега, први пут написано је било у прве дане месеца шевваља 944 године (т. ј. на свршетку 1537). У 1080 год. (1669) наново је било у Призрену преписано „услед парнице (као што је казано у истом препису), која се догодила међу наследницима Кукли-бега, природнима мутевелијама (т. ј. управитељима његових вакуфа) и разним туђинцима, који су већ у исто време почели узимати вакуфе Кукли-бега у своје руке, противу духовног завештаја његовог“ и утврђено је било од призренског кадије право законитог мутевелијата за Мухамедом, сином Алије из породице Куклибегове, становника Призрена, вароши хаског округа.³

¹ Место ово, где је био његов сарај (двор) зове се Беглере. Ово је управо махала, села Воес (Возевце) и званично не рачунају га за село.

² Вакфије — значи јурнички акт, којим се даје право на имање и земље задужбинске (вакуфе).

³ Хасс'ом се називала некада Дарданија, коју су такође звали и Дукађином. — У смислу турском, хасс значи независно стање народа или места са олакшицама и повластицама, које су томе месту и народу дароване биле. У српском народу употребљава се реч „поасно“ у смислу: престао признавати над собом на какву власт, отуд — хасија — слободњае, бунтовник. — Пошто су Турци надвладали Србе год. 1389, становницима Албаније они су само номиналну зависност поклонили. — Дукађином, звао се простор од Љеше (Алессно) на северокток и југ где и сад живе Мириџити, Матјани и Дибрани или управо Дукађинци (у округу Пуке). Главна тврђава овог Дукађина била је у том истом месту, где се и сад налази кула под именом До да кале'а си — на обали Црног Дрина, а по старом, звала се Дукађин-калеаси (види духов. завештај Кукли-бега у овом чланку). Друге тврђаве биле су у Спасу и близу Пуке. Пошто су се Љумљани и Опољци потурчили и повраутили, они су и Љуму и Опоље прозвали Дукађином, као што су и Горани на своју Гору почели гледати као на саставни део истог Дукађина. На измаку 16 века, Пећска са Ваковицом (алтунели) округом, спадала је у границе Дукађина, као што сведочи ферман султана 3-ег

Сад се ово вакђије, којим сам се служио, чува код садашњег мутевелије Малић-бега, потоњег потомка Кукли-бегова, који живи у Призрену.¹

Овде износим и цео садржао, овог духовног завештаја Кукли-бегова. После подешеног за овакав случај предговора, састављеног из стихова корана и по штилу истога, због чега ово вакђије на ново подлежи препису (о томе тек што смо рекли), духовни завештај Кукли-бега садржи следеће:

„Ја Мехмед син Хајредина, саградио сам две џамије, једну у касаби (вароши) Зиново у хаском округу призренског ејалета, у нахији Опоље и другу у самом Призрену, и чиним њих сада вакафом (задужбином) на вечна времена. Дајем такође у име прилога, находећих се мојих 25 дућана у Призрену, још три, још четири и још пет² и караван-сарај;³ за тим близу њега десет ду-

од 27 ређепа 990 г. (1582) на име мухарира дукађинске области, односно дечанског манастира. Овај ферман султанов, писан је у месецу сеђеру 991 г. (1583) усљед тужбе дечанских калуђера против Турака (види „стање дечан. манастира“). Дакле Гиљфердинг није погрешно у своме путопису кад је нећки срез са метохном ставио у границе Дукађина и ако га за то коре г. Милојевић. — Пошто је кнез Лазар пренео престоницу из Призрена у Крушевац, кнезови дукађински, као сајуници Лазареви, (види *Chroniques gréco-romaines*, изд. Карло Хопе. Берлин 1873 год. стр. 273) добију управу над призренском облашћу.

¹ Он ми је казивао редом све мутевелије: први је био отац Кукли-бега, за њим његов млађи син Сулејман-бег, за тим син овог Едхем-бег, Али-бег, Мухамед-бег, Хајредин-бег, Сулејман-бег, Измаиљ-бег, Едхем-бег, Хајредин-бег, Едхем-бег, Сајдулах-бег и садашњи мутевелија Малић-бег. —

² Ваљда су ови дућани били познати у то време свакоме, без да их Кукли-бег називље по имену и да каже на ком су месту.

³ Овај Караван сарај још и сад стоји читав, доста је велики. Сад се налази у рукама власти, у први мах га је заузео Махмуд-паша Ротуловић (био је призренски валија од 1808—1836 г.), од бившег у његово време потомка Кукли-бегова.

ћана, после још десет дућана, који се налазе при уласку у чаршију Димурџија (т. ј. ковача), после још десет у махали Цами-тик. (Ово је онамо где је сад потурчена, бивша петокубна саборна црква Успења Богородице). Затим 50 дућана, које сам саградио у Есћи пазару (старом пазару) на дољној страни овога пазара; између ових дућана три подрума с двоветним над њима чардаџима, на Атмејдану (место за утркивање коња или боље рећи коњском пазару) и воду близу вртова; караван сарај, који сам сазидао у старом пазару на реци Бистрици; таки исти караван сарај близу цркве (какве, није речено) с једне стране, а с двеју страна близу друмова (у колико се може судити, ово је било близу цркве св. Ђорђа); такође караван сарај, који сам купио од војводе Дауда. Још сам дао у име прилога у округу Хас, у вароши Зиново један хамам, т. ј. бању (види у опису Опоља). Још сам начинио вакуфом (прилог) воћну баштину (бостан), коју сам купио од сина Ахмед-бега и која се налази изван Призрена, међу улицама Дабаглар и Суараг (пут воде) на друму. Дабаглар је управо тамо, где се сад израђују коже и зове се сад улица Табак (т. ј. улица кожних завода). Још сам дао у име прилога два поља близу Сигир-су и врт с воћем (Сигир-су зове се сад Сози-су и налази се изван Призрена близу намазгјаха).¹ Још сам начинио вакуфом пет воденица, које се налазе близу старог пазара у Мерџану² и још један млин, који

¹ Намазгјах — ово су мале цамије, које су Турци обично издали одмах по освојењу овог или оног места зато, да би у њима читали прву благодарствену молитву (намаз), за даровану им победу над неверницима. Призренски намазгјах начињен је на излазу из Призрена, пут Ђакова.

² Ово је по реци Бистрици, међу дрвеним мостом, који се зове налет кјунџуси т. ј. проклети мост, близу дома Шаиб-аге и каменним мостом, преко којег иде поштански пут у Скопље.

сам купио од понова сина (име му није споменуто, а просто су га назвали цапас-оглу) близу пазара Серачлер (т. ј. пазара, где се продају седла и друге коњске справе)¹ и четири млина на реци Теплуси (ова је река близу Призрена на северу), а такође четири млина у селу Рабче² у округу Хас. Још дадох у име прилога у граду Скопљу, у улици бојација (мастичара) караван-сарај, који има с три стране пут, а с једне протиче вода Сјерова. Још сам дао у име вакуфа у граду Љешу (у Алесију) два караван-сараја и 50 дућана с чардацима, све ханове за сено, траву и све бање. Још сам учинио вакуфом у Скадру караван-сарај, који сам на ново сазидао; таки исти и у селу Магущ, у нахији дукађинској (где је ово село Магущ, не знам поуздано казати). Још дајем у име прилога караван-сарај близу тврдиње дукађинске (ова се тврдиња зове сад Дода-калеаси, т. ј. тврдиња Додина близу Калиса) и караван-сарај у селу Клумје (ово је село међу Калисом и Спасом, по току реке црног Дрина). Још сам дао у име прилога у пристаништу (Ескеле) Спас караван-сарај,³ тако исти караван-сарај у селу Годену (не далеко од Спаса), тазови опет у селу Мамша;⁴ тако исто караван-сарај у селу Со-

¹ Овај пазар налази се и сад близу цамије Кукли-бегове, недалеко од житног пазара.

² Ово село припада сад жуши Гора, налази се на југозападној страни планине Коритника; житељи његови говоре српским језиком, но вере су мухамеданске. Испод овога села налази се готово пресанувши поток, на ком су мора бити били млинови. У селу има развалине мале цркве.

³ Спас лежи при реци Дрину на скадарском путу, а далеко је 11 сахати од Призрена. Из овог села и додде, превозе се путници из Скадра у Ђаково и натраг на трабакулама, — лађама.

⁴ Мамша мора бити то исто, што је сада село Мамуша, које се спомиње и у дипломи Душановој, (види књ. г. Срећковића стр. 19). Житељи су овога места сад сви потомци Анадолаца и говоре само чистим турским језиком, а не знају ни српски, ни арнаутски.

потњице, које се налази у скопљанском округу. Завештавањем скупа и све при овим караван-сарајима налазеће се амбаре (житница) и подруме, нека се употребе на поправљање караван-сараја, да не би остали батал (запуштени), а ако овај приход не буде довољан за то поправљање, то се има недостатак попунити из капитала, који сам дао у име вакуфа (прилога). За плаћу слугама у караван-сарајима, у Алесију, у Скадру и по друмовима: цариградском и дукађинском, т. ј. за очување чистоће и надгледања поретка, издаваће се по 2 акче на дан свакоме и то новцем са прихода од бања, дућана и караван-сараја; а оним слугама, који добровољно пожелеле служити вакуфа ради, издаваће се по 1 акча на дан. — Још сам дао у вакуф по 360 акче на годину за поправљање моста на реци Вардару, у калканделском (тетовском) округу и 360 акче, да се изда за надгледање шуме одређене за овај мост, али људи за надгледање овога моста морају бити из села Жалина, које се налази близу ове шуме; а граду Калканделу (Тетову) издаће се сваке године по 60 акче за надзор те шуме, да не би нико смео сећи поменуто суху шуму на штету реченога моста. —

„Али да би све моје прилоге сачувао у целисти, жртвујем 50000 акче за надзорну власт мутевалијама (надзорницима). Над прилозима одредио сам Хајредина, мога оца, и све с поменутом сумом њему сам предао у руке. Он се оцумоћава да збацује и поставља своје помоћнике, надзорнике, слуге и др.; а по смрти његовој, право главнога мутевелија над свима мојим прилозима, прелази његовим рођацима, почињући од најстаријега. А ако они сви помру, ово право прелази у руке кадија и муфтија града Призрена. Мутевелији у Призрену одређујем плаћу по 10 акче на дан, писару по 5 акче на дан и надзорнику по 5 акче. Овај последњи као инспектор, дужан је путо-

вати да надгледа вакуфе и да прегледа рачуне и да их проверава с кадијом. Одређујем имаму и хатибу (проповеднику) џамије вароши Зинова сваком по 4 акче на дан, учитељу по 2 акче, помоћнику његовом по 1 акче, двома муезинима (призивачи на молитву) по 2 акче и читајућим џуз,¹ корана по 2 акче. Имаму и хатибу џамије у Призрену по 4 акче, мудерису (најстарији професор турске богословије), по 2 акче, помоћнику по 1 акчу, двома муезинима по 2 акче на дан, привратнику по $\frac{1}{2}$ акче²; бахчовану (т. ј. вртару) по 2 акче, читајућем по 6 ашира, по петцима по $3\frac{1}{2}$ акче (Ашир је десети део од корана). — На празник Фитри и Азхи да се троши у Зинову при џамији на сиротињу по 500 акче. На ову сврху жртвујем и два казана (котла) и 50 бакарних тепсија.“ Даље следеју судски изрази кадије. —

Је ли одиста и до сад сачувано све ово, што је Куклибег на вечна времена завештао? — Осим џамије, готово све је остало упропашћено. Дућани, које је он имао у Призрену с десне стране Вистрице, н. пр. у Старом пазару и поповој чаршији, већином су хришћански, а неки су у рукама Турака, као њихова сопствена имаовина. Исто тако караван-сараји, сви су скоро или државни или по-

¹ Џузом се зове познати 30-ти део корана. Коран је подељен на 30 џуза — делова. У Меци сваки дан дужни су прочитати цео коран, но будући да један човек то није у стању учинити, зато 30 људи свршавају тај благочастиви посао.

² Не треба мислити да је у време Куклибегово $\frac{1}{2}$ акче била мала награда. Види се да је привратник и са пола акче могао живети цео дан. И ако једно акче износи $\frac{1}{3}$ део од једне паре, али је имала вредност већу, него ли данашњи грош. Још су живи људи, који су ми приповедали, да су очеви њихови са две аспре могли добити ручак, за 1 аспру леба, а за дуугу меса, а сад такав ручак не може се добити ни за 60 пара. То је тако било пре 80 година, а у време Куклибегово, држим да су новци још већу вредност имали, јер је он живео пре 350 година.

јединих имућних људи, а неки су са свим опустели и разваљени. Премда још живи његов потомак у Призрену Малић-бег, који би хтео да сачува и ово мало што је остало као вакуф Кукли-бега, али се мора покорити судбини (кисмету) својој и својих предака, јер није у стању, па му ни кадије нису на руди. За неке његове задужбине, као караван-сарај и друге вавуфе у Љешу, караван-сарај у Скадру, Дукаћину и млине по разним местима, већ нема ни спомена, да су то вакуфи Кукли-бега. У Љешу и Скадру, име његово нико не спомиње, заборавило се са свим, као да није никад тај турски добročина, а хришћански злотвор на свету живео. У истом Призрену, заостали су још неки његови дућани, код његове џамије на ~~Керећ~~ Керећпазару и понегде у другим махалама, који доносе Малић-бегу око 500 гроша (муката) прихода, тек да се може издржавати. Овај Малић-бег, добија још око две хиљаде гроша с караван-сараја, што је у Скопљу и 100 карлица жита са свију земаља, које су му остале као наследство. У истом Опљу, остале су му још две врло мале ливаде, а на име у селу Вруту. То је све што има садашњи Кукли-бегов потомак Малић-бег. — Дворац Кукли-бегов или сарај, како га зову у Призрену, сачувао је само име. Од њега је остао само трећи део од задње зграде, у којој на горњем кату сељаци суседних кућа држе сено, а у доњем чувају марву. Већи дао предње зграде, у којој је исти Кукли-бег становао и његови потомци благовали, разрушен је 1793 г. Махмуд-пашом скадарским, кад је овај напао на Призрен и пленио га. Само дувар од трећег дела, који је још цео, казује још својим обликом, да су ту биле неке друге зидине, неког огромног здања, што се даје видети из ширине хума, на коме се некад налазио дворац његов, али сад заиста није то његов дворац, него сарај т. ј. кошара (сарај руски, значи кошара), јер као што

горе рекосмо, на горњем кату заостале зграде, сељани суседних кућа чувају сад сено, а у доњем држе марву. —

Мислим да не ће бити сувишно, што ћу овде ма у кратко објаснити, за што је Махмуд-паша Ротуловић (призренски губернатор од 1808—1836) од бившег у његово време потомка Кукли-бегова, караван-сарај у Призрену и у селу Мамуши и др. вакувска (задужбинска) имања Кукли-бега заузео, зашто је Измаил-паша (призренски губернатор од 1785—1794 г.) неке Кукли-бегове млинове у селу Круши себи присвојио.

Није потребно казивати, да хришћани нису радо трпели самовољу страних господара, бегова и агалара, који су ту област после коначног покорјења Призрена¹ населили. Не треба заборављати ни то, да су опет и потурчењаци не радо њих гледали (као што и до сад нису њима туђинци мили), јер су они најбоље земље биле заузели и обогатили се, а то потурчењацима никако у рачун није ишло. Они су осетили непевољни уплив на њихов живот од туђинаца, па с тога су и почели трудити се, да их ослабе и да њихово силом добивено имање заузму, што се и десило 1669 г. (1080) т. ј. на 136 година, после духовног завештања Кукли-бега. И ако су Кукли-бегови потомци и доцније непрестано глобили и кињили хришћане и чинили безакоња, не бојећи се никог, нису то могли чинити његови рођаци, на крају 18-ог века, јер су призренски Турци почели им стајати на пут и бранити хришћане од великог зулума, према је то и нехотице било. Овај се покрет поглавито појавио у то време, кад су у Призрену, Вакову, Пећи и Приштини ондашњи људи по-

¹ Призрен је са свим пао у руке османлија 1458 год. у време султана Мухамеда (по Хамеру), а по Voué у 1455 год. (види „La Turquie d' Europe“ у 4. св. стр. 31).

чели бивати наше. И ако су ови једнако један с другим ратовали и били се, ипак им није ништа сметало своје питоње области или са свим од туђинаца очистити, или њихово богатство умањити, а поглавито искоренити ову њихову необуздану самовољу, којом су се одликовали, користећи се упливом османлијске силе, која их је подржавала у пркос домородаца.

У сљед тога, није чудо што Јана, мајка игумана Аксентија, казујући шта је њој причала Наранца о Кукли-бегу, ништа не спомиње о-његовим потомцима, и ако су они у Опољу били тада, као што и сад Малић-бег у Призрену живи. Али је онда већ прошло било време њихове самовоље! Предсмртна воља Кукли-бега, њихова предка, није већ имала подпоре ни код кадија, који као месни становници, нису били наклоњени дошљацима, а тако исто ни код паша, који не само да су неке задужбинске (вакувске) имаовине Кукли-бега за себе узели, већ нису бранили ни другим, па ни самим хришћанима, да их присвајају.

Из свега што смо доде казали, читаоц је већ могао појмити, да приповедања игумана Аксентија и његова брата Симе Андрејевића, као што су они од своје мајке и бабе о Кукли-бегу чули, не тичу се Кукли-бега, него некаквог његовог потомка, који је палио и жарио по примеру свог предка у 1737—1738 год. (о овоме, а не о другом времену причала је Наранца, види више мој доказ), јер је Кукли-бег умрѐо 1537 године, кад се вакоџе писало, у 40 години од рођења, како ми је казао, по предању његов садашњи потомак Малић-бег. Кукли-бег сарањен је у Опољу у селу Бродосавча, близу његове џамије. Он је имао само једног сина и тај је умрѐо пре њега, због тога је Кукли-бег на основу вакуф-наме, предао свом оцу све своје имање. —

Сад ми ваљи одговорити још на питање, да ли је био Кукли-бег за битком (као што вели Љетопис Аксентија у књ. г. Срећковића стр. 92). Малић-бег потоњи потомак Кукли-бегов причао ми је, да је Кукли-бег био губернатор Битоља 18 година. Ми о томе нисмо нашли никаког спомена ни у каквој турској књизи и листинама, због тога слободно можемо рећи, да Кукли-бег није био губернатор — паша. Више или мање разборити Турци призренски одричу то нагађање. Колико је њима познато, Кукли-бег је био богаташ свога времена, знатан човек у призренској околини, са упливом на саму власт, која се радо њему клањала и улизивала.¹ Он је био пуновласни господар (забит) над својим робовима, становницима целе ополске жупе и ваљда, неког дела горске жупе, и поступао је с њима како је њему воља била. Ово је ласно појмити из одношаја и дан данас постојећих између бегова и агалара к својим чифчијама, и ако већ нема харача, да га узимљу од хришћана, што је спадало у дужност бега и агалара у познија времена. —

Не пропуштам такође додати овде и то, да Кукли-бег није могао произаћи од племена Синан-паше, као што прича г. Срећковић (стр. 92), по казивању Наранце бабе и оних два брата. Упоредивши само годину смрти Кукли-бега или годину његовог предсмртног духовног завештаја (вакфије), са љетобројем живота Синан-паше (садразама) и Софи-Синан-паше,² који је тако јако у памети Наранце остао, јер је цркву св. Аранђела разрушио и цамију себи

¹ То исто тврди и стручни зналац турске Историје Мудерис (ректор и професор) турске богословије (близу барјак-цамије) Мехмед-ефенди, у кога сам се нарочито за Кукли-бега известио, да није био забитом и није за то марио.

² Љетоброј државне службе ових Синан-паша, ми смо на своме месту нарочито забележили (види више).

начинио, може се очигледно уверити, да Синан-паша (топољански), није још ни прост везир био, кад је Кукли-бег свршио дане свога живота; а виљински је Синан-паша (Софи) био још млађи од свог имењака, дакле није могао никако бити родоначелник племена Кукли-бега. —

Пошто сам свршио са Кукли-бегом, мислим да неће бити згорег, ако овде додам из мојих путничких белешака кратак опис самога Опоља, где је Кукли-бег страшно гњездо себи и својим потомцима био савио. —

III.

О п о љ е.¹

Ми смо већ казали где се налази Опоље или опољска жупа. Од како су Турци почели владати, жупа се почела звати бајраком, с тога што при поласку на рат свака је састављала особити батаљон војника и обвезана је била имати своју засебну заставу (барјак). Па и дан данас старинске жупе држе тај назив, и ако су већ изгубиле обичај, због новог турско уређења за узимање у војнике, те се и сад може по барјаку одредити где су биле границе сваке поједине жупе. У призренском округу броје се следећи барјаци: опољски, љубински (средска жупа), сухоречки, острозубски, љумски, горански и др.

Села опољске жупе леже на огранцима Шар-планине са севера. Број села у Опољу износи управо 20, која нису далеко једно од другог. Нема села, које би било даље од других села више него један сахат, Сва ова села заузимају простор око 4 сахата у дужину, почевши с десне стране пута, којим се иде из Призрена у Тетово преко

¹ Опоље спомиње се у дипломи Душановој § 47, у књ. г. Срећковића стр. 22. а у др. §§ на пр. 123 стр. 47 и § 124.

Шар-планине, и 3 сах. пута у ширину од подножја ланца Шар-планине до доњих огранака исте планине, који већ улазе у призренско поље.

Сврћући с тетовског нута за Опоље, на јужној страни брда Цвилена, види се село Заплуџа са 42 куће. Близу овога села, на отвореној просторији виде се цигле, црвено камење, које је било отесано. По свему се види да су ту биле у своје време добре зграде; а да је ту била и велика црква, уверавају Заплуџани по предању, које се у њих сачувало.

Од Заплуџа на $\frac{1}{2}$ сахата хода, лежи село Бљач са 75 кућа. У њему су три махале, између којих једна и сад носи име: Попова махала (махала прифтај). — У њој се и данас виде урвине мале цркве. — У осталом : треба и то казати, да се готово по свима селима налазе урвине од црква. Опољци, кад их ко пита за зидине, на којима се једва виде фундаменти, одговарају, да су то урвине од црква.

На $\frac{1}{2}$ сахата од Бљача, види се доста велико село, Бродосан или Бродосавча. У њему има 135 кућа. Управо ово село било је у старо доба и у време Кукли-бега махала вароши Зинова. Име ове касабе (вароши) нестало је. Сад ово име памте само старци у Опољу. — Близу овог села Бродосавча уз поток, који извире из распукнутог ждрела Шар-планине, стоји и сад џамија, коју је начинио Кукли-бег; она није велика и обликом својим не може се упоредити са џамијом Кукли-беговом у Призрену.¹

¹ Осим ове џамије која се налази не далеко од житњег пазара и близу серач-пазара, где су и до сад дућани за продавање седала и друге коњске опреме, у Призрену има недалеко од мектебируџдије (турске гимназије) још једна џамија, која носи име Кукли-бегово, али њу је начинио његов први мутевелија после смрти очеве — Сулејман-бега.

На 20 корачаји од ове цамије види се тјурбе, у коме почива прах Кукли-бега и његове фамилије. У овој тјурби има пет гробова; распоређени су овако: Кукли-бегов је гроб по среди свију, до њега је гроб његове кћери, која није имала среће да се уда. Челоногу Кукли-бега лежи његов син, који је умр'о пре њега, а близу овога редом жена Кукли-бега, а пети је гроб челоногу кћери, у којем је закопан отац Кукли-бегов. Тако су ми казивали неки старци у Опољу кад сам их питао, а то ми је потврдио и сам Малић-бег. Рођаци његови и сви потоњи потомци, закопавани су изван тјурбе наоколо, док није разрушио дворца Кукли-бегов скадарски Махмуд-паша Вушатлија, као што је горе споменуто. Доцније потомци Кукли-бега живели су и умирали у Призрену. — На неколико корачаји више ове тјурбе к ждрелу Шар-планине, виде се урвине хамама (бање) Кукли-бега, где су он и његови потомци испирали тело од хришћанске крви. На супротној страни од ове цамије, тјурбе и бање на 10 минута хода на брежуљку, виде се развалине Кукли-бегова дворца (сараја). Близу њега смештено је 14 кућа и састављају засебно село, тако звано Беглере. Званично се оно рачуна у махалу села Бојевци, али и Бојевце и Беглере и Бродосан нису били ништа друго, него махале прастаре вароши Зинова. — На месту, где је било Зиново, мало више данашњег Бродосана (Бродосавча) у ждрелу Шар-планине, била је црква и судећи по месту мора бити да је била велика, ако још није и манастир. Сад се види неко камење. Становници ми нису знали казати за цело шта је ту било. —

Спроћу Бродосана, сараја Кукли-бегова к северозападу, гледајући на поље, по средини, види се нешто као цамија, мало уздигнуто, то је намазг'ах опољски онаки исти као што је у Призрену. Ту се први пут Кукли-бег са својом дружином азијатском влањао, кад је заузео Опоље.

Ова се зграда сад готово распала. Опoљци ту сваке године на празник курбан кољу браве. —

На 10 минута хода од Бродосана на југозапад налази се село Кукле или Куковци са 45 кућа. Ту се први пут станио Кукли-бег, док још није за се начинио сарај, на ком је месту по свој прилици била бродосанска црква. — Не далеко од Куковца к северу, налази се село Бозец са 8 кућа, али ово село као и Пилјарија са 25 кућа састављају једно село са селом Беглере. Од Куковца к југозападу на $\frac{1}{2}$ с. налази се селе Косавце са 68 кућа; од Косавца такође на $\frac{1}{2}$ с. к југу село Планик са 47 кућа; на $\frac{1}{2}$ с. од Планика у истом правцу село Зрзе са 15 кућа. Ту близу њега има још једно село или беље рећи махала са 10 кућа по имену Превиша. —

Опољском барјаку припадају још следећа села: Брезна¹ са 155 кућа. Оно лежи на југу од Призрена на 3 сахата хода, у подножју брда Коритника на североисток. На $\frac{1}{4}$ сахата од Врезни село Буче са 36 кућа; од Буче на $\frac{1}{2}$ с. село Плаве са 78 кућа, на $\frac{1}{2}$ с. од Плава село Ренце са 25 кућа; на 20 мин. хода од Ренце село Капре са 35 кућа (близу овог села још се виде развалине цркве). По другим селима и темељи црква порушени су. На $\frac{1}{4}$ с. од Капре село Зјум са 29 кућа; на $\frac{1}{2}$ с. од Зјума село Бјелобрада са 39 кућа. На $\frac{1}{2}$ с. од Бјелобrade село Брут са 98 кућа; на $\frac{1}{4}$ с. од Брута село Златаре са 42 куће. Ова се села сва налазе између села Брезне, Кукле, Планика и Шајиновца на огранцима Шарпланине. Село Шајиновци налази се спрoћу села Брезне, на особито видном месту са шумом наоколо испод самог села.

¹ Ово село спомиње се у Душановој дипломи § 45, наштампаној у књ. г. Срећковића стр. 22; такође и села: Буче (Бочуније) и Плаве (Плакија) у истом §. —

Сва поменута села Опоља расположена су по удесним местима са врло лепим студенцима Шар-планине. Земља је врло родна. Дрва има доста не само за Опоље, но и за Гору, која је са свим без дрва за огрев. Горани секу дрва ту за новце.

У Опољу има свега 1085 кућа, и у њима 4425 душа мушких и 4645 душа женских. —

Сви су турске вере, али слободно могу рећи да су „од свога одустали, а к туђему пису пристали.“ Врло су слаби мухамеданци; и у свима поменутим селима има само четири џамије и те су јадне и жалосне. Осим Кукли-бегове џамије у Бродосану, има џамија у селима: Брезне, Буче, Косавце и Плавој, које још можемо назвати џамијама, а по другим селима никако их нема, са свим нема ни молитвеног дома.

Морам овде казати да ни у Опољу ни у Гори нема оно „мноштво српских старина“, као што смо мислили. Све што је било за свагда је пропало, јер је све упропастио Кукли-бег и његови потомци. Да се ту српско праославље находило не може у то нико посумњати, судећи по неким превеним урвинама и темељима, готово по свим селима. Опољски Срби били су побожнији него сад. Поставши Мухамеданцима они светкују не само турски празник бајрам, већ и св. Ђорђа (хдрез по турски) и св. Димитрија (Касим). У осталом ова два хришћанска празника Мухамеданци у Старој Србији и у Албанији по многим местима држе као своје празнике и ако 'хоће криво гледају на тај њихов обичај, који је задржан од предака, кад су ови били хришћани. Овде ваља додати и то, да се ови дани празнују не по латинскоме календару, већ по нашем. Призренски Турци до скоро су празновали ова два дана, особито дан св. Ђорђа (23 априла) с великом помпом, с пуцњавом топова са тврдиње и пушака, нису тога дан ра-

дили, нити седели по дућанима, па и сад држе овај дан као свој празник, и ако је већ забрањено свако пуцање. Многи и сада, као и хришћани не престају у тај дан китити своје дућане зеленим гранама. —

Да су становници у Опољу — потомци старих Срба, то се може судити по неким српским обичајима, који су још сачувани по неким селима, која су мало даље од Бродосана. У селу Планику, Шајиновцима и у Ћосавце још и до данас становници по празницима, а поглавито у дане венчања, воде коло чисто српски, као што то бива код свију Срба у средској и сиринићској жупи. Кукли-беговци нису могли ту искоренити овај обичај, забрањени турским законом. Било је у обичају пре 30 година ставити бадњачице,¹ али сад су тај обичај са свим заборавили, више с тога, што у сред зиме у Опољу не остаје нико од мушких глава: сви се разиђу по Румелији, да буди каквом радњом прикупе коју пару. Није се томе ни чудити, кад су готово сви становници призренске околине заборавили тај обичај, а све због немаштине. Призренци — варошани — већ не знају какав је тај обичај. Само у жупи Гора, о којој ћемо ниже казати, неки Горани нису заборавили да је то обичај њихов, који им је заостао од прадедова...

На страни 71 књ. „Синан-паша“ казано је да „у целом Дукађину живи народ, који говори чистим српским језиком, јер другог језика не зна.“ Не би погрешно било речено, кад би се то односило на прошла времена, кад заиста становници у Дукађину нису знали другог језика осим српског. Сад се то не може казати, ни у 1865 год., нити још мање пре тога. Истина је, да у почетку садашњег столећа, за време Јане, мајке Аксентија и Симе А. Игуме-

¹ Сами бадњак одавно су престали употребљавати, јер су морали од њега правити крст, што је било противно њиховој новој вери.

нова, није био овде распрострањен арбанашки језик у такој мери као сад. У Опољу било је још старих људи, који нису хтели никакo променути свој српски језик на арнаутски; али пошто су ови старци помрли, у Опољу се престало са свим служити српским језиком. Још 1820 године у Љуми су се многи служили српским језиком. Ми знамо и сад неке Љумљане, који су нам причали, да су њихови очеви, а то је од прилике пре 50 година, још зборили српским језиком. Сад и у Љуми и Опољу зборе арнаутски, јер српског језика нико не зна од становника. Само у Гори сачуван је српски говор.

Познато је, да су Срби, услед пропасти српског царства на Косову, почели напуштати своју отаџбину, да се од турског зулума избаве. Њихове земље нису пропустили заузети Арнаути, који су претпоставили своје кршевите планине питомим земљама. Са бившим ту и у време српског царства својима једноплеменицима, који су састављали овде онде особите колоније, они су почели састављати гомилу људи, и тако је њихов језик сам собом задобио неко право грађанства у овим местима. Не може бити да су се Срби у време српскога царства са Арнаутима Мата, Миридита и у опште Фанда, Шаља, разговарали својим језиком: морали су разумевати арнаутски. Већина становника јамачно није знала свој језик, али он није био туђ српскоме уву. Љумљани нису могли другчије говорити са Матјанима, Фандима и Миридитама, него арнаутски. С тога садашњи становници Радомира, Калиса, Чајља, Топољана и других села с променом вере, лакше су могли заборавити свој језик, јер су били готово са свију страна окружени Арнаутима с којима су били у већим сношајима; при том Љума служила је, као и сад, за пролаз свију Арнаута из Мате, Миридита, Фанде и свију у опште становника некадашњег Дуџађина. Да је

било тако ваља ми споменути да у дибарској области у жупи Рјека, која лежи на исток од Ђораба на јужном склону Шар-планине, одељујући од Горске жупе има до 30 села у којима живе православни; села ова и сада носе српска имена, као: Кракорница са 30 кућа, Волковце са 20 кућа, Рибница са 29 кућа, Стрезимир са 30 кућа, Рјеч са 20 кућа, Врбен са 120 кућа, Крапорница са 25 кућа, Бјелчица са 60 кућа (у овоме селу има три попа), Кичиница са 22 куће, Сенце са 20 кућа (ту је поп Јевстратије), Дух, Планина, Витуша, Требишта, Скурдина, Ресастуши и др. али сви говоре арнаутским језиком, осим становника села Скурдина, који још говоре славено-српски, а има ту и мухамеданаца. Жене и деца не знају другог језика осим арнаутскога; мушкарци тумарајући по Румелији знају по мало бугарски. Да су поред свега тога у Љуми и Опољу становници били српског рода и порекла говори и то, што су сва њихова села и до данас српска имена задржала, н. пр. Топољане,¹ Побрег,² Колешане или Колесњаџ, Враница, Добруша, Шитке, Гостиљ, Имуије, Калис, Виљна, Новосеја, (Ново село) и др. Тако исто видели смо имена свију села у Опољу. Ако би ко на ово приметно да није то доказ, што села носе

¹ Ми смо већ казали где се налази село Топољане. Овде ћу додати још и то, да у овом селу становници светкују дан св. Илије и зову га већ по турски „Али-гјун.“ У опште у Љуми по селима светкују св. Ђорђа и св. Димитрија. У селу Побрег, које се налази недалеко од Топољана, славе дан св. Николе 9 маја. У селу Шитке такође светкују св. Николу. Не треба губити из вида и то, да Љумани држећи славу држе њу баш по старом обичају: по два по три дана госте своје познанике, долазеће к њима на славу. У селу Тедрину оставили су славе још пре 10 година; Љумани говоре да су житељи тога села латини, али су светковали св. Николу 9 маја по православном календару. — Ново село налази се на по сахата од Топољана. —

² (На 1¹/₂ с. од љумске куле на исток ту су развалине црве).

име српско: Срби су ту живели, али су са сеобом Арсенија 3-ег Чарнојевића и Арсенија 4-ог Јовановића оставили своја седишта, и Арнаути их заузели. На то се може ово казати: истина, села призренског, пећског, вучитрнског, приштинског вилајета носе имена српска, али су сад насељена Арнаутима; но ипак не треба губити из вида ни то, да сви нису били пре Арнаути. Има много села, која су заузета Арнаутима чисте крви, па је такове лако разликовати од Арнаута који су били Срби. Ваља само упитати Арнаутина овог или оног села, којем фису он припада, па одмах по одговору познаћете је ли он дошљак... Ту вам не треба да знате арнаутски језик, те да можете распознати чистог Арнаутина од Арнауташа. Ако Арнаутин одговори да је он фиса Гаш, Шаља, Фанда, Кабаш,¹ Миридита, јамачно је он прави дошљак Арнаутин. Ако ли одговори да је фиса тог села у коме живи, или ти жупе (барјака) у коју спада његово село, одмах знате да је Арнауташ. Истина, оваквих села у пећском округу има врло мало и по већој части села су насељена Арнаутима из разних арнаутских фисова, који су већ познати, али у призренском округу таквих има врло много, којих су становници отпадници вере и народности српске. Њих је особито много у приштинском, вучитрнском и гиљанском округу и око Новог брда. — Вратимо се сад ка Опoљу. Становници не знају казати, којег су они фиса, а тако исто ни Љумљани. Обично на оваква питања одговарају да су Љумљани; Опoљци опет веле да су Дукађинци. Али и становници Горе (Срби мухамеданци) зову себе Дукађинцима.

Има још нешто, што тврди, да Арнауташи, који су се с променом вере разишли по разним барјацима (пре-

¹ Кабаша станују близу манастира св. Марка не далеко од Призрена, али си ту дошли од планине Пуке, где и сад станују чланови овога племена и то се место зове Кабаша.

ђашњим жупама), не састављају посебног фиса. Арнаутии овог или оног фиса, ма где он живео, има у бајраку (жупи) овог или оног села свагда ослонца у своје фису ма колико да је тај фис од његова огњишта удаљен. На пр. у пећском округу има Арнаута разног фиса и по разним селима размештени; тако исто и по другим окрузима. Ако се деси, да убије ко од Арнауташа села Студенчане или Пећане правог Арнаутина од фиса Фанди или Гаш: будите уверени да тај фис, ма био 10 сахати далеко, сматра за дужност да нападне на то село и да се освети за свог једноплеменика. Тога већ не чине Опольци. Они у таквим случајима највише иду на тужбу властима у Призрен. Ово је због тога, што су они са потурчењем престали већ уважавати општинске обичаје оног бајрака, коме су припадали. Они су таким начином постали туђинци у савету старешина оне жупе, на којем су учествовали и хришћани. И ови су последњи, наравно, криво гледали на њих и туђили се од слоге са њима. Прави Арнаутин сматра за срамоту да тражи освете или задовољења преко власти, осим власти старијих свог фиса, тако званог суда „Плећнија.“

Осим горе наведеног можемо овде забележити и то, да се Арнауташ призренске околине, пећског округа и др. може распознати од Арнаутина, који је ту дошао из планина и остао живети по селима и варошима, занимајући се сваки својим послом. Арнауташ готово не зна шта је то част: он је лажљив, не држи задату реч. Прави Арнаутин не ће то учинити: он је веран својој речи и не ће никог издати, он зна за поштење. Арнауташ улизује се свакоме, његове намере и понашање пред властима је подло, притворно и лицемерно. Арнаутин се понаша у таквим случајевима достојанствено, племенито.

Ко оће да се о овоме увери, нека провери на месту и брижљиво промотри живот овдашњег народа, так

званог арнаутског. Арнауташ мало се чим разликује од овдашњег Србина, задављеног несрећом као и сви, само што је овај више дрзак него ли Србин, али ова дрскост се појављује само спрема хришћана, на које је пао сав терет и намет зато што су остали верни и тврди у вери. Морам и то казати, да је Арнауташ свагда више заслепљен фанатизмом, него ли Арнаутин дошљак, који више мрзи на Арнауташа, него на хришћанина.

Ако су Љумљани мало бољи од горе описаних Арнауташа, премда су и они истог порекла, томе је узрок тај, што су још у време српске државе, као што смо већ то рекли, били у непосредном додиру са Арнаутима и сачували своје понашање и нарав, осим језика.

Ово и сад видимо на хришћанима, који живе по варошима, и селима, који имају сношаја са Арнауташима; они више или мање свој језик задржавају, док се не потурче; јер од тога времена Србин овдашњи сматра за срамоту да се служи матерњим језиком, да му се не каже да је потурица; он већ мрзи на српски језик.

После бегства Арсенија 3-ћег Чарнојевића и Арсенија Јовановића, српско име тако је било мрско овде, да су не само хришћани од страха, но и сами потурчењаци морали узети језик арнаутски за свој, само да се удворе код мухамеданаца. Само је Је Гора задржала српски језик, премда је била исто тако потурчена и ма да се Турци становницима ругају због њиховог српског језика, и они би одавно променили матерњи језик, али због жена које немају сношаја ни са Арнаутима, ни са Арнауташима, морају и сад да говоре српски.

IV.

Г о р а.¹

Границе су ове жупе, од северозапада: кланац планине Коритник, који раздељује Гору од Љуме; од запада: брдо Галић са селима Љуме; од југозапада: огранци брда Галић у правцу к планини Кораб; од југоистока: кланац Шар-планине, која заклања Гору од Рјеке, жупе у Дибри, коју смо мало час споменули; од истока: ополско село Планик; од североистока: села истог Опоља: Шајновча и Брезна.

У Гори има 27 села. Простор на коме су „**сва горска села**“ (§ 141 дипломе Душанове у књизи г. Срећковића стр. 53) брдовит је и са врло тучним пашњацима. Становници ове жупе тргују вуном, јер неки од њих имају до 2000 оваца. По казивању Горана, сва ова падина међу Коритником, Корабом и Шар-планином била је покривена шумом, али временом је ова шума истребљена. Како му драго, тек се може рећи да је у Гори било некад више дрва него сад, кад нека села немају их не само за какву грађевину, него ни за огрев, већ купују дрва у Опољу, као што је споменуто и у опису Опоља.

Села¹ су Горе следећа: Рапча са 170 кућа, на $\frac{1}{2}$ сахата од села Брезња, ополске жупе, при подножју Коритника. — На $\frac{1}{2}$ сах. од Рапче лежи село Крстац-

¹ Ова реч означавајући особиту жупу, спомиње се у Душановој дипломи § 49. (Види књигу г. Срећковића страна 23.)

² Готово су сва села Горе споменута у дипломи Душановој, наштампаној у књ. г. Срећковића: село Рапче види § 43. стр. 21. Оба Крстаца, Пакиша, Кошариште у § 44; Орчуште, Глубочица, Брод у § 49 стр. 23; Крушево, Злипоток у § 48. стр. 22; Врањићи у § 49; Радеша. Лештане у § 46, и 47; Диканце (Дикановићи?) у § 47.

горњи са 38 кућа. (Овде је била црква, али је до темеља разрушена.) На $\frac{1}{2}$ сах. од овог села лежи Доњи-Крстац са 35 кућа. На $\frac{1}{2}$ сах. од Доњег-Крстца — село Пакиша са 32 куће. На $\frac{1}{2}$ сах. од Пакише — село Запод са 39 кућа. Овде се виде трагови разрушене цркве, која је била на хумићу близу овог села. На $\frac{1}{2}$ сах. од Запода — село Комариште са 24 куће. На $\frac{1}{2}$ сах. од овог — село Очиљке са 31 кућом. На 20 мин. од села Очиљке — село Бјељани са 22 куће. На 1 сах. од Бјељана — село Оргоште са 42 куће. Од Оргошта на $\frac{1}{2}$ сах. — село Оргушта са 45 кућа. На $\frac{1}{2}$ сах. од овог — село Борја са 152 куће.¹ На 1 сах. од села Борја — село Црнољево са 38 кућа. На $\frac{1}{2}$ сах. од овог — село Оришек са 24 куће. Од Оришка на 1 сах. хода — село Шиштевац са 210 кућа. Овде је пре 30 година начињена цамија, не далеко од развалина црвених. Од Шиштеваца на $\frac{1}{2}$ сах. к југу — село Крушево са 118 кућа. И овде је начињена цамија баш на оном истом месту где је била црква. На север од Крушева на $\frac{1}{2}$ с. лежи село Глубочица са 83 куће. У овом селу види се темељ цркве. Од Глубочице јужно на $\frac{1}{2}$ с. хода, лежи село Зли-поток са 110 кућа. Близу овог села виде се развалине цркве Преображења. — По казивању Злопоточана, цркву ову зидао је неки поп Петко Топал. Да не буде то њихов последњи поп, ком име нису још заборавили. Судаћи по лицу, рекао би човек да су становници овога села произашли од циганског рода. Занатом својим (сви су ковачи) потврђују то нагађање. — Изнад села Злог-потока, источно, налази се место, које се данас зове Стратос. Јамачно се ово село пре звало Страторија (види диплому Душанову § 48 стр. 23 књ. г. Срећ-

¹ У овоме је селу начињена цамија на месту где је била црква.

ковића). — По казивању Горана, на овом је месту лети бивао логор царске коњице. Село је у самом ждрелу а покрај њега тече река Зли-поток, која лети усане, али зими и у кишно време доста је опака. Она извире из планина, које се налазе на југоисточној страни од планина. Гледајући из села на исток, види се високи врх планине, која се зове Остри-врх, а ниже њега, јужно, врх планине, која се зове Овчинац, са врло дивном водом, која се зове Царева-чесма: близу ове чесме на равници налази се место, које се зове Обједеник. Судаћи по темељима развађеног здања и по неким гробовима, који се још у наоколо виде, може се слободно претпоставити да је ту била црква. На 1 сахат пута од Злог-потока, налази се село Ристелица са 350 кућа. Овде, као што говоре Ристеличани, била је црква св. Варваре, али од ње ни трага није остало. Само старо гробље, на југоисточној страни од села, показује то место где је била црква. У осталом и сами становници не крију то. Село ово лежи под планином Овчинац на јужној страни; а испод села за потоком, који тече на северозапад, кроз село Зли-поток, налази се теке (боље рећи тјурбе са неким светим). Као што Ристеличани говоре, ту је био манастир, што је врло веројетно, јер око овог места има мноштво прастарих хришћанских гробова, али без натписа. Близу овог места налази се једна вакувска равница, где се Ристеличани забављају 23 августа, на дан свеопштих свадаба, који Ристеличани светкују с највећом свечаношћу. Јужно од Ристелице, по путу који води у Балкандел (Тетово), на један сахат даљине, налази се једна баштина с чесмом, која се зове Урошева чесма, а и сама баштина зове се Урошева баштина. Од ове доста широке долине, к југу, виде се два планинска ланца, који се зову Рачи, међу којима иде пут у Тетово, а к северу од ње про-

стире се планина, која се зове Урошева планина и свезује се с другима код села Брода и ту губи свој назив. Село Брод далеко је од Ристелице 3 сахата идући кроз високу гору, при подножју с источне стране Овчинца, с којег се виде села Зли-поток, Брушево, Топољане и Галић. Село Брод¹-има око 500 кућа и две цамије; а било је и три црве, а може бити и више, но становници не памте више од три: св. Димтрија, св. Пантелије и св. Николе. Од последње и сад се види темељ и околу темеља гробље. На неколико корачаји од ове бивше црве, налази се цамија. Старци од 60—70 година причали су ми, како су као деца ишли на Никољ-дан у ту црву и како су очеви и матере њихне палили над гробовима свеће и делили кољач. Не далеко од ове црве била је црва св. Димитрија. Говоре, да је ту био манастир. Изнад ове црве, на планини, и сад се види један гроб, и зове се попов гроб. Од Брода на 1 сахат нута, налази се село Бачка (црва св. Варваре — срушена) има 56 кућа. На супротној страни овога села — село Диканце. Од села Диканце на север, 15 минута даљине — село Млаке са 48 кућа (ниже овог села налазе се зидине црве). На пола сахата од Млаке — село Враники са 60 кућа (црва је срушена), Љубовија или Љубовиште са 44 куће, Драгаш са 30 кућа, Радеш са 50 кућа (црва је срушена), Лештане на пола сахата од Радеша са 55 кућа (црва је срушена). Ова посредња три села чине границу међу Опољем и Горском жупом.

Дакле у селима горске жупе има 2617 кућа са 11404 становника мушких глава. Узгред забележићу и то, да у

¹ Ово се село може поносити пред свима селима герске жупе својим пасиштима. Због тога је казано у дипломи Душановој § 145 стр. 55 књ. г. Срећковића „окце да пасоу Брогине, а ние ркоте оу жопоу да нмь нъ, а да ороу цркки и сано носе. . .“

Гори већином има мушковиња, женскиња је тако мало, да у по неким селима има по 2 и 2 и по мушке на 1 женску главу, а у по неким селима, као н. пр. у Броду, нема и 1 женска на 5 мушких глава. У Опољу је готово раван број мушких и женских, но и ту има више мушких. У Љуми, по кућама долазе 5 мушких на 1 женску. Тога не видимо у Призрену, Подрињу и Подгору. По планинама свагда има више мушких но женских.

Становници свију горе поменутих села Горске жупе говоре чистим српским језиком; особито су жене њихне сачувале тај језик у његовој првобитној чистоћи. Мушки већ мешају у говору турске или бугарске изразе; ово је с тога, што се они скитају по Румелији сваке године по неколико месеци, где продају салеп и бозу, да би тиме коју пару стекли за издржавање. Од скора су почели више се привикавати и турском језику; јер им је потребан у војсци. Али ипак они не могу оставити свој језик, јер жене им другог језика не знају. Због тога турска влада настојава, да они своје девојке дају у призренску женску школу или у турске фамилије, да би научиле турски говорити. (У Броду отворена је већ мушка школа за турски језик). Мало по мало, на жалост, и код ових потурчењака, нестаће српског језика, но не скоро. Жене једнако зборе српски. И сами мужеви, кад се састану после растанка, ради су да поговоре својим језиком, да се насладе, као што се они изражавају.

Не гледајући на то, што су Горани постали мухамеданци, држе се многих српских обичаја. Осим тога што им жене певају песму у очи Божића, забележену у књ. г. Срећковића (стр. 72), имају обичај ставити бадњак у очи истог празника по неким кућама, н. пр. у селу Броду. И сад још међу њима има вештијих од многих хришћана да важу н. пр. кад се почињу ове године Петрови пости

и кад се свршују, кад је велик-дан те или друге године, кад је овај или онај празник и др. Нећу пропустити да споменем и то, да и они, као што чине и по суседним са Гором селима Опоља, не гледајући на то што турска вера забрањује сваке врсте играње, кад чине свадбе, са великим задовољством играју коло чисто српско, које се може видети по селима у Србији, или као што играју Срби средске и сирнићске жупе. —

Кад се потурчила Гора? Брат летописца Аксентија, г. Сима А. Игуманов, на стр. 68 књ. г. Срећковића каже, „да су села: Зли-поток, Брод, Радеша, Пакиша и оба Крстца, Брезња, не давно зулужом приморана да верују у место наше свете вере у веру Мухамедову, да у многим још живе отац и мати хришћани, а синови верују у Мухамеда, а други утекао из села и остао хришћанин.“

Кад је баш то недавно што се почела Гора турчити, и како се то могло догодити да сад нема тамо готово ни једног хришћанина?

По казивању истих Горана, које сам брижљиво испитивао, у Гори пре 200 година није било ни једног Турчина. По овоме може се рећи, да су се почели турчити још од бегства Арсенија Јовановића 4-ог, али да турска пропаганда онда није још била ухватила силан корен у Гори, јер сам положај њен није привлачио грађљивост турску. Она није била толико богата, да би могли Кувли-беговци и њима подобни обраћати пажњу на њу. Само нису пропуштали случаја чинити Горанима свакојаке пакости, јер се догађало да су неки Горани отпадали од хришћанства због неправедног и пристрасног турског суда; од кога су они с правом тражили одбрану од грађљивости и зулума овог или оног Турчина. Суд му је радо давао право, само ако се потурчи. Било је примера, да су се турчили само из узрока, да добију своје право на суду

против Турчина. Било је и тога, да су се турчили само због тога, да оштете овог или оног свог земљака потурчењака. Ово је добро дошло Исламу. Овим је начином и манастир дечански изгубио многе земље. Истинићани и Дечанци (становници села Дечана) потурчили су се само за то, што им је било обећано пуно право на манастирску земљу, на којој они станују. Богме, у томе је било од че сти и валуђерске кривице... Овакав начин обраћања у мухамеданство оставио је овде трагове, па готово и сад тако поступају. Горани вазују и то, да су се неки од њих потурчили у време бављења њихова по Румелији. По свом повратку неки су из убеђења турчили своју децу. Такво стање трајало је чак до уништења српске пећске патријаршије. Управо, од овог времена Горани су се почели турчити готово читавим селима. До тога времена, они су још живели у нади на бољу судбину, кад је још њихна народна патријаршија била у Пећи, не гледајући на то, што су се многе цркве њихове сурвале и нису се могле поправити; јер њима, и у опште свима хришћанима, у то доба, није могуће било о томе ни мислити; па не гледајући ни на то, што већ по многим селима нису имали попова, које су Турци немилосрдно убијали, — они су се још држали хришћанства; али пошто изгубише народну патријаршију, као средиште њихове вере, којем су тежили по старом обичају, са свим клонуше духом. И сад, кад се поведе реч о Пећи, производи значајан утисак на горанске старце. Кад сам их питао, да ли имају какве књиге, записе, листине од старог времена, где је забележено што год о старом њиховом животу кад су били хришћани, они ми показаше на Пећ, говорећи: „тамо ћеш наћи све, што се нас тиче, ако нису то однели са собом у Стамбол грчки деспоти-ефендије, који су тада почели долазити у Пећ.“ Никад нећу заборавити жалостан изглед Горанина

из Брода, који ми је те речи казивао и ону замишљеност на лицима слушалаца, којих је било прилично са мнош, кад сам их у Броду посетио.

Доиста жалосно је било стање Горана, кад су на патријарски престо почели долазити Грци, који нису знали њихова језика, обичаја, — људи са свим туђи за њих, који су као и друге спахије тражили мирију, а о болитку каквом ни мало се бринули нису, него још на штету њихову придружили се Турцима. Горанину није остајало ништа друго него одрећи се хришћанства, да не трпи у исто време два зулума: са стране Турака и са стране деспот-ефендија — фанариота. Готово су сва села примила мухамеданство, само је још неколико фамилија заостало у хришћанству, не гледајући на то што већ одавно нису видељи међу собом свештеника, а камо ли да су слушали божју литургију. У овом погледу становници Брода били су тврђи но други, с тога су и били врло озлојеђени на Ристелицу, за то што је ово село служило покретачем турчењу; услед тога и до сад је сачувана нерасположеност Брођана прам Ристеличана.

Брођани вазују, да су деца њихова многе године остала некрштена; сами они нису слушали службу божју у селу, јер ни један поп није хтео к њима долазити. Али су славу држали, ломили колач, и при урвинама цркве причешћивали се овим колачем, заливајући га вином. У осталом, вазују они, да је к њима у Брод, једанпут у години, долазио поп Синадин из села Локвице (у средској жуци), али почем је био пијаница, служио им је на већу саблазан. Митрополит Јанићије молио је једнога пона, из села Вјелопоља, да се пресели, по молби Брођана, у њихово село, али узалуд. — Док је Јанићије био жив, није се могло казати да се хришћанство угасило у Броду, а са смрћу Јанићијевом нестаде и међу Брођанима хришћанства; они

се истурче, а неки се преселе у Призрен, где и сада живе.¹ Остале су у Броду само старице, које нису имале куда поћи. Последња душа хришћанска у Броду издахнула је на измаку 1887 године — нека старица Марија, која је до смрти живела у Броду међу децом, унучадима и рођацима потурчењацима. Она је у великом поштовању била међу Бројанима.²

И тако, ни Синан-паша ни Ђукли-бег нису потурчили Гору. Она се како смо видели истурчила много доцније, и шта више: доцније од свију села у Старој Србији. Ђукли-беговци и њима подобни јамачно чинили су им сваке пакости и зулуме при сабирању харача, што је приморавало становнике Горе да се турче, али је у њихову мухамеданску дужност спадало тако понашање према хришћанима. С тога ми не кривимо њих толико, колико грчке пастире, који су похитали да заузму место српских архијереја с намером „сачувати православље од коначне пропасти“, али нису, на жалост, похитали те да доскоче падању православља у тим крајевима.

¹ Старац Дима живи у манастиру св. Марка, Хаџи Марко трговац у Призрену, Јанче самарџија и други, који имају рођаке и браћу у Броду, Једна старица удата за једнога Средчанина (живи у селу Средске) казивала ми је за њезине другарице у Броду да имају по кућама иконе, пред којима пале свеће, али ово ми нису хтели казати Бројани или можда нису ни сами знали; ваљда жене чине то кријући од мужева.

² Бројани су ми причали још за неког Максима врло ваљаног човека, и с особитим поштовањем према њему казиваху ми, да је он њима служно готово као поп. премда и није био поп; „али шта ћеш, кад нисмо имали правога попа!...“ додали су ми на свршетку причања моји сабеседници.

VI.

О ПРАВОСЛАВНИМ СРПСКИМ СТАРИМ И НОВИМ
ЦРКВАМА У СТАРОЈ ЗЕТИ

САДАШЊЕМ СЕАДАРСКОМ ОКРУГУ.

На једном отоку сеадарског блата, тако званом Бешка,¹ или Бес, или Брезавица, (међу отоцима Морачник и Старчево) налази се мала црква, а над вратима цркве сачувао се следећи натпис:

† НЗКОЛЕННЕМЪ ОЦА. И ПОСПЪШЕННЕМЪ СНИА.
И ДХА СВТГО ПОСВЪЩЕННЕМЪ. СЪЗДАСЕ ХРАМЪ СЪ
ПРЪСТІЕ БЦЕ. СЪ ТРЪДОМЪ И ОТКОУПОМЪ. БЛГО-
УЪСТНВОИ ГНОИ ЕЛЕ. ДЪЩЕРИ СТОПОУНВШАГО
КНЕЗА ЛАЗАРА. А ПОДРОУЖІЕ ГНА ГІОРГНА СТРА-
ЦИМИРОВИКНА. ВЪ ЛЪТО. СЦМН. МСССЦІІІ (т. ј.
г. 6948=1440).

Износим овај натпис на видик с намером да исправим погрешку писаца српске историје. Милаковић, митрополит црногорски Василије и многи други греше о име жене Ђурђа Страшимировића. Сви се слажу да је она била кћи кнеза Лазара, али се не слажу у имену. Митрополит Василије каже, да јој је било име Мара, а Милаковић вели да се звала Деспа (види његову историју Црне Горе стр. 35) и цитира Мавра Урбина (Mavro Orbini). Тако исто у „Историји српског народа“ (Београд, 1873 год.), која је уведена у српске школе, предаје се учећој се младежи: да је Ђурађ Страшимировић ожењен био Деспом Ђерју кнеза Лазара (стр. 109).

¹ На истом оточињу, близу ове цркве, на којој је сачуван натпис, виде се развалине велике цркве, али без икаквог натписа, као што нема натписа ни на зидинама црквеним у Морачнику и Старчеву. У осталом, судећи по зидинама, ове су цркве биле доста лепе и много старије од цркве у Бешци, на којој је сачуван натпис. —

Садашњи натпис уништава то двоумље, казујући да се супруга Ђурђа Страшимировића, а кћи кнеза Лазара, звала Јела (Јелена). И да је овај натпис био изгубљен, као што се то догодило са многобројним натписима, утамањеним или од Турака или од Латина, и опет ми имамо доста доказа за то у *Acta archivi veneti* г. Шафарика, где се жена Ђурђа Страшимировића свагда назива Јелена. Види т. I. стр. 395 и 400, где је речено овако: „*magnifica domina Helena filia quondam magnifici domini comitis Lazari et consors quondam magnifici domini Georgii Stracimiri et magnificus dominus Balsa filius supradictorum quondam domini Georgii et domine Helene*“; на стр. 407 италијански казано је исто од речи до речи; такође види стр. 441. — За чудо је, што неки српски писци понављају погрешку или Милаковића, или митрополита Василија, дочим би могли то избећи кад би завили у српске споменике млетачког архива од Шафарика или у „*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*“, издана у Загребу, или у писма републике дубровачке од Пуцића (Београд 1858) где је на пр. стр. 58 споменуто име Јеленино, исто као у горе наведеном натпису: „*къ всемъ многопоштенон госпогн Юлѣ . . . од владуцаго града Дубровника*“ и т. д. —

Овде можемо рећи, да ова Јелена, супруга Ђурђа Страшимировића, није само ову цркву сазидала; јер предање, које се сачувало у православном народу, у Зети, казује, да је кћи кнеза Лазара саградила цркву св. Николе у селу Врањи (не у Врањини), близу хумског блата у Зети. На жалост, натписа нема. Тако исто, по народном казивању, храм св. Николе у селу Гостиљу сазидала је иста кћи кнеза Лазара.

Међу старе цркве, које су по народном причању сазиране још пре косовске битке, долазе ове: црква у селу

Бери (на црногорској граници), у селу Вуковцу и у Подгорици. Црква у селу Вуковцу, у име св. Тројице, налази се на брегу реке Мораче. У 1690 год., кад је паша Ђуприлић ударио на Црну Гору, црква ова била је опљачкана и спаљена. Ово је, по казивању вуковачког попа Косте, било записано на иконостасу. Овај запис нашли су иконописци из Дибре кад су цркву на ново красили. Сад на једној даски темпла стоји забележено следеће:

„По старомъ казиванъ сазидано вно сен божестве-
нѣи обитель 1336 года у име скете Тронце стрѹдом ижди-
кеніемъ његове свѣтлости цара Дѹшана после тога на 1690
раскопали сѹ га Тѹрци и опет божіемъ изколеніемъ оград-
ило се соборна црковъ на истомъ храмѹ свѣате Тронце
на 1792 год по запису попа Монсеѣа из Вѹковаца.“¹

У време насртања турског, попови ове цркве ништа нису чували тако као печат црквени. По казивању попа Косте, овај печат предаје се од нараштаја нараштају у његовој поповској фамилији више од 4 стотине година. У осталом, печат нема ни године, ни особитог ког знака. Он је од тунца, као сваки печат, који сам имао прилику видети. По среди је изображено тројство, а наоколо стоји написано:

**Исѹсѹс. печать стенъ и животворецеѣ троѣце ниже
въ Зети**

Исте форме и облика печат налази се код мене из манастира Рибњака. Овај се манастир налазио у барској нахији, ниже Сутурмана на 1 сахат, и више села Зубца. (И сад се налази недалеко од села Зубца село по имену Рибњак).

Овај печат нађох у Ристе Вељанова Дамјановића, становника Барског, који га је нашао међу камењем старих

¹ Своиштво ми је — тако — поп Коста из Вуковца.

урвина тог манастира. Посред печата изображена су два свеца, који држе слику цркве са натписом: **Павла и Пет (Петар)**, а наоколо су урезане следеће речи:

† **Сї печать монастіра Ривніцах стхъ врховнїх апо- столя Петра и Павла.**¹

Пошто смо са овим печатом у мисли недалеко од места које се зове Ртачки манастир, држимо за умесно представити овде радозналим читаоцима натпис, сачуван на развалинама цркве тог манастира. Са леве стране јужних врата црквених урезан је следећи готички натпис:

ANO DNI MIIIXLVII A II XXI DIE SEPTEMBRO FUNDATA FUIT IN TEMPORE AVATO PAVLO RVGERIIE.

Урвине овог старог манастира (срушили су га Турци. Види Фарлата t. VII, p. 13) на једном су рту при мору међу Баром и Лаством, од Бара сахат хода. Овај манастир саградила је краљица Јелена на измаку XIII столећа и даровала му доста села и земаља у барском округу и у пределу где живе Паштровићи. Ово сведочи хрисовуља Милутина краља (Mon. Serb. стр. 67, 68 и 69), која потврђује манастиру св. Марије Ртачке све, што му је његова мати Јелена приложила, и осим тога од своје стране прилаже један талманъ овом светомоу храмоу, **иже иестъ оу Рѣтъуька скетон богородици рѣтъуькон** (стр. 68). Међе су овог манастира означене исте као и у српским уговорима с Млещима: „а се меге: **отъ Ластъве** и т. д. **како је обладала господи ми мати краљица Јелена**“ (ibidem).² Та су места сад у Црној Гори, у црмничкој на-

¹ Сам печат послао сам Српском ученом друштву, у чијој се збирци сад наводи.

² Исту хрисовуљу наштампао је Ст. Новаковић у Гласнику књ. III, 1866 г. XX свеска старог реда стр. 217, и В. Макушев у Гласнику књ. XXXII, 1871 г. стр. 164—167.

хији, у спичком округу и око Бастељ-ластве. Из Acta archivi veneti видимо, да је ртачки манастир заузимао земље од Сутурмана до Антивари, а од Антивари до мора, по путу к Уљцину чак до Бојане (стр. 411—412, t. 1. табође у истом t. 1, стр. 442—443. и t. 2. стр. 264. У границе ртачког манастира улазило је и село Шушани види t. 1. стр. 445).

Овај манастир, који је цветао богатством,¹ имао је две цркве: једна је мала св. Димитрија над самим морем, а друга велика успења Богородице, посред манастира. Прва је и сад цела; у њу долазе хришћани један пут на годину на дан св. Константина и Јелене на божаствену литурђију. Као што је обично у Турској, православни и католици свађају се због те или друге цркве православне, коју католици свагда раде да једним или другим начином² отму од православног народа, присвајајући себи право

¹ Фарлати (t. VII, стр. 13) каже, да је свакогодишњи његов доходак био *quatuor millibus argenteorum et quingentis aestimatos* ... осим дарова који су му с разних страна долазили.

² Да се зна, којим су начином католици присвајали себи православне цркве и у старо и у ново време, ево вам једног примера. Год. 1871 у пролеће, један Турчин из Пећи орао је своју њиву на једном хумићу, који се готово у самој вароши пењској налази, под зменом „Тврђава Ирине“ и под којим се наводи сад католичко гробље. Онај је Турчин на овом хумићу својом ралицом открио једну стену и око ње неколико камених плоча са српским натписима. Кад су православни Пећани дознали о овом, одмах донесу ове плоче у варош. Католички братар Маријан (сад је он префект францискански у Алесији) није закаснио поднети тужбу кајмакаму, тражећи да се плоче однесу на њихово старо место, доказујући при томе, да онај хумић од памтивека припада католицима и да Турчином нађени зидови јесу остаци древне латинске цркве, и да је сама Ирина, од које је ово место добило своје име, била католичка. Кајмакам је у протести својој заповедио да се однесу плоче на своје старо место, а тројицу православних, који су их донели у град, затвори у тамницу. У осталом ова су тројица, благодарећи заступништву лечника Апића, православна Грка, били пуштени на слободу после

право владања том црквом; тако и због ртачке цркве било је распре.¹ У след ове распре г. 1865 митрополит Мелентије (рашко-призренски и скендеријски) наредио је, да се народ православни не меша са католицима, који су такође ишли у овај манастир 15 августа, на дан успења Богородице, кад су баш и православни долазили тамо и служили литурђију пре католика. Пошто је римска пропаганда успела да окрене неколицину православних, тог или другог села, у католичанство, одмах је радила: да новокатолици имају једнако право са православнима, једномештанима, на православну цркву. Тако и сад има, да се и у данашње време католици и православни спичког округа служе једном православном црквом; само католици служе своју мису пошто православни одслуже своју литурђију, и на посебном олтару начињеном на јужној страни цркве. Тако је било обично по многим местима у Старој Србији, где полатињени православни нису имали снаге одузети са свим од православних цркву, или начинити за себе особиту цркву. У осталом не само сад, но и у раније време, било је препирке због цркве ртачке. Још год. 1425 била је преписза међу млетачком владом и Ђурђем Бранковићем. Млетачка влада држала је страну Паштровићима, због њихове оданости, доказујући, да је ова црква припадала њима, но Бранковић је доказао, да је улазила у округ барски (Acta t. 2. стр. 232). Како му драго, црква св. Марије

неколико дана, јер је лечник, на основу славенског натписа на тим плочама, доказао, да су нађене плоче — остаци прастаре православне цркве. Фратар Маријан је морао признати истинитост славенског натписа, и ако је хтео доказати да су ти натписи били учињени у оно време кад су Срби у Пећи и околним селима били унијати (?!). Да се прекине свака неповољна за њега препирка, једног јутра ове плоче нађене су искршене на врло мале комаде. Један од ових на камену изрезаних натписа био је позлаћен. —
¹ Види на пр. шта пише г. Петковић поводом ртачке хрисовуље у Гласнику 1866 г. књ. III, стр. 215—216.

Ртачке, како се по томе види, била је православна, јер и Паштровићи били су православне вере; нити би Бранковић радио да се преда православно знаменити манастир Баранима, да су они у оно време били католици. Премда су Паштровићи, у свом уговору (4 априла 1423 год.) с Млецима, уз условља, под којима су они примили врховну владу њихову, (Acta t. 2. стр. 174) између осталог тражили и да се њима издаје *petias XX rani lane de L. portatis et clamides L, secundum eorum ritum* (стр. 177), да игуман (abbas) Лука буде потврђен за игумана манастира св. Марије, и да се ни на какав начин не узнемирава, и да не трпи никакве оскудице од његовог манастира (de ipsa abbacia); али је опет млетачка влада морала, у уговору мира, закљученом у Вучитрну 22 априла 1426 год., признати Бранковићу право над манастиром ртачким, са свима границама, приходима и читлицима (*Misser Francesco Quirini de piam concordio roman contento che l'abbazia de sancta Maria de Rozezo con le suo raxon e confini e ville debbia romagnir liberamente al magnifico signor Zorzo*) стр. 250—251, t. 2.

Манастир је ртачки прешао у руке Млетака не пре 1443 год., кад су они насртали на дољну Зету са особитом грабљивошћу и озбиљно радили да заузму и горњу Зету (Црну Гору). Како је то било, т. ј. како је прешао њима манастир, ми немамо података, али из капитулације барске општине, којом се она добровољно предаје млетачком господарству, 19 маја 1443 год., видимо само, да је лик Богородице из Ртаца морао остати у цркви св. Ђорђа (у Бару), као имаовина барске општине (стр. 356), а такође архиепископија њихове вароши и манастир ртачки могли су имати своје доходе (стр. 357).

¹ Ову су цркву обратили Турци у џамију, пошто су заузели Бар.

Овде ћемо приметити, да је велика црква, што се налази посред манастира у развалинама, на којима је сачуван горе наведени натпис, сазидана много касније него прва мала, и онај абат Павла Руђер није био абат у 1347 години, како гласи његов натпис; јер папа Инокентије VI, тек г. 1354 у були CCCVIII, (види *Vetera monumenta Slavorum meridionalium etc. ab Augustino Theiner, Romae 1863 t. I. p. 229*), заповеда дубровачком архијепископу, да подигне у чин Абата манастира св. Марије Ртачке — антиварског дијецеза Павла Руђера (*Rogerii*). У овој були папа одређује овај манастир ордену бенедиктинскоме, и осим тога каже, да се његов предходник, Климент VI, много бринуо о овом манастиру, кад је абатом овог манастира био монах Марко. — Год. 1367, по смрти абата Павла, папа Урбан V определио је за абата Ртачког манастира (*S. Mariae de Rosez*) неког Алексеу Арбана (*de Arbano*).¹ Истина је да су манастири у барској дијецези год. 1347 прозвани абатствима, као што је о томе писао Климент VII дукљанском јепископу Антуну, (види буле CCLXXXVII и CCLXXXVIII у Тајнера стр. 219—220), али Павле Руђер, као што смо видели горе, постао је абат тек 1354 год.; дакле овај натпис он је начинио и уметнуо га у зид ове а не друге године.

Како се види из буле DCLIII папе Пија II од г. 1462, (*Theiner, p. 462*), једнако је римска власт рачунала ртачки манастир својом имаовином. Он пише, да се магистру Ђорђу Пелмију, начелнику овог манастира (*commendatorio sancte Mariae da Rotetio*), врати све, што је био изгубио у време рата с Турцима као савезник Кастриотин. „Овоме рату били су на руци Словени шизматици, а такође и неки католици.“

¹ Види Тајнера *Vetera Monumenta t. I. p. 255.*

Из буле папе Сиеста IV (р. 497) ми видимо, да је ртачки манастир имао васале и поданике (*vassalos, subditos*), са породицама и слугама, и потпадао непосредној власти папској. Познато је, да су папе имали непосредну власт над манастирима, а предавали их кад и кад у владавину тако званим комендаторијама, по свом избору, под условом да се ови налазе у непосредном сношају с Римом, и да немају никаквих финансијских рачуна са архијепископом и капитулом барским. На основу тога, овај је манастир поменутом булом предан био некоме Симону архијепископу патраском, и одузет је био из јурисдикције архијепископа антиварског.

Јако што се види из буле папе Мартина V г. 1421, (види Theiner р. 358), абат ртачког манастира плаћао је Риму одређену годишњу своту новаца. Папа пише каноникима и капитулу барске цркве, да абат ртачки има платити 100 фиорина кардиналу Јордану Урсину, које у течају 30 година за време млетачког владања у оним пределима није платио. Исто пише и вицеабату манастира о истој ствари, у другој були, која следи за овом поменутом, и наређује да се плати та свота, претећи проклетством. —

Манастир ртачки срушили су Турци, кад су заузели од Млетака Бар, на измаку 15 столећа. Од овог времена латинска пропаганда морала је зауставити своју радњу, јер од насртања Турака на Албанију било је тешко живети не само православним Србима, него и католичким или покатоличеним. Ово ми видимо из буле Инокентија VIII г. 1489, у којој се папа тужи на тужно стање цркве, кад су Турци почели рушити храмове божије и свако безакоње чинити.

Од старих цркава, које још са свим утамањене нису, које својим зидинама, према у пола разваљеним, при-

влаче радозпалост свакога, сачувала се једна знаменита црква, св. Срђа,¹ на Бојани. Ова је црква сад без крова, олтар са северне му стране обађен је у Бојану, која тече под самом црkvом. Стоји на 2 сахата од Скадра на левом брегу Бојане. Црква је велика, има 30 корака у дужину, 20 у ширину. Сва је унутра живописом на зидовима украшена, има по три квадратне колоне (стуба) по среди цркве, паралелне од западне стране црквене к источној; ови су стубови такође иконописани. — Иконопис, рекао би, није византијски, него право српски. — Сви свеци имају одело исто онако, као што га имају на иконама у дечанској лаври, у пећској патријаршији и у грачаничкој цркви. (Жалосно је, што до сад нико од стручних људи није послан из Србије, или Русије, да сними слике са тих икона у поменутих четирма црквама). Висина цркве, о којој говоримо, одговара дужини и ширини, има около 10 сежана. Црква се ова налази на врло удесном месту; близу ње тече река Бојана, наоколо шума и лепа чифтуци турски и католички.² По врх врата, на која се улази у цркву, сачуван је следећи натпис урезан у камену:

IN NOMINE DNI AMEN. EXIMIAE VIRGINIS FILLI ANNO M* XVIII MAGNIFICUS DNUS DNUS UROSIUS DIVINA GRATIA RASSIAE REX ILLUSTRIS MAGNIFICI REGIS UROSII NAT DOMINAEQUE HELENAE REGINAE EDIFICAVIT HANC ECCLESIAM

¹ Г. Љубић у своме опису југославенских новца, изданом у Загребу 1875 г. стр. 59, вели, да је бискуп скадарски Вогси, путујући по својој јепископији, нашао, да је ова црква најкраснија у целој Албанији.

² У Фарлата t. VII, p. 325 видимо, да је у његово време било у околини св. Срђа још доста православних, око којих се старао Доминик скадарски латински јепископ обратити их у латинску веру, о чему се у 17 столећу врло усрдно бринула латинска пропаганда.

IN HONOREM SS MARTYRUM SERGI ET BACHI A
FUNDAMENTIS USQUE AD FINEM ASSISTENTE AB-
BATE PETRO DOCHNE SCUTARENSE.

На левој страни врата урезано је следеће:

MEMENTO DNE FAMULAE TUAЕ HELENAE RE-
GINAE SERVIAE, DIOCLEAE, ALBANIAE, CHILMIAE,
DALMATIAE ET MARITIMAE REGIONIS QUAE UNA
CUM FILIIS SUIS REGIBUS UROSIO ET STEFANO
DE NOVO EDIFICAVIT ISTAM ECCLESIAM AD HO-
NOREM V. V. MARTYRUM SERGII ET BACHI ET AD
FINEM USQUE COMLEVIT. ANNO DNI M * * XVIII.

Број година, на првом и другом натпису, оштећен је. Фарлати, пошто је навео у *Илуг. sacr. t, VII, p. 308* ове натписе, исправио је број година тако, да је у првом натпису означио годину MCCLXXXVIII (1288), а у другом MCCLXXX (?). И једна је и друга година погрешна, а боље рећи својеволно од Фарлата наведена. Почем је Урош велики умро године 1272, није могао зидати цркве у 1288, нити у 1278 години. Мора бити, да је у MCCLXVIII т. ј. 1268 г. он сазидао ову цркву, заједно са својом женом краљицом Јеленом, а године 1288 ова краљица, са својим синовима Драгутином и Милутином, српским краљевима, на ново сазидала исту цркву и богато је украсила. —

Ову цркву, св. Срђа и Вакха, не треба мешати са црквом истог имена у селу Поди, на сахат и по од Новога, као што је то учинио В. Макушев у *журн. мин. нар. проств. у април. књ. 1867 г. стр. 157*. Не знам како је то изишло, да Макушев збори о цркви Срђа и Вакха у селу Поди оно што се односи цркви на Војани. Ова је црква сазидана на месту праистаре, која је била још у време краља Михаила, где је и био закопан. (*Moritur servianus princeps Michael, regni annis XXX exactis, in*

S. S. Sergii et Bacchi aede sacra tumulo conditus год. 1073 и т. д. види *Istoria Bysantina* Du Cange, Venetiis, MDCC.XXIV у одељку *Familiae Dalmaticae, Selavonicae, Turcicae* стр. 225).¹ Такође и син му Бодин закопан је у истом манастиру, (id. стр. 226), а такође и Драгиња, (види и у *Фарлата VII*, р. 308). Краљица Јелена, штурјући старину и значај ове цркве, сазида на ново цркви на темељу прастаре.

Ова је црква била знатна још и тиме, што је онде била ђумрувана између других „где су наредила господа стара прѣва босанска и српска, а тон естъ едно на Дривихъ, а дрзго з Дубровнику, третне у Котору, четверто у Зети у светога Срѣа на Бојани“ (*Mon. Serb.* стр. 446). Ово је пак место, слободно можемо рећи, било садашњи Обод, који се налази са свим близу цркве св. Срѣа; премда у старо време више су спомињали цркву св. Срѣа на Обод, који је код њега.²

У уговорима млетачке републике са српским владарима, ово је место играло велику улогу, са свога трговачког zgodног положаја, јер овуд су све лађе млетачке морале пролазити за Скадар. (Види *Acta t. I.* р. 316).

На послетку, Млечани су признали ово место и zgodним за утврђење ради одбране Скадра. Тако је г. 1423 марта 16 заповеђено било Куљи Бембу, генерал-капетану, да улегне у Бојану до св. Срѣа, ту да се расположи и да чува сигурност скадарског града (*Acta t. 2.* р. 169—170).

¹ Дукљанин у глави 36. добавља, да је он овде с великом чашћу погребен (*Срп. Летопис за 1853 г.* књ. 88 стр. 72).

² Г. Мијатовић врло добро погађа, да ће управо овај св. Срѣ бити оно место, које се некада звало Мало Врсково, за које арапски земљописац Едризѣја вели: да је трговачко место на једној реци, недалеко од језера. (Види „*Студије за историју српске туговине*“ *Гласник књ. XXXVIII*, стр. 85). Велико је Врсково, ваљда, било близу мора код св. Николе, на ушћу Бојане . . . —

Могло се догодити, да је ова црква пострадала у време размирице српског владарца са млетачком владом, кад су и на страни Бојане, близу ове црве, били подигнути шанчеви, а наравно да је било и боја. У уговору међу деспотом Стефаном, 12 августа 1423, било је закључено, да и Ђурђе Бранковић и капетан млетачки униште оне тврђаве (bastie) близу св. Срђа, који је служио за Млетке тврђавом (bastion) на другој страни Бојане (ibidem p. 207). Од тога времена река Бојана је остала слободна за Млетке. Морали су и православни оставити цркву св. Срђа, али ипак никад нису заборављали обилазити је.

Још су живи људи, који ми причаху — д. су њихове матере (православне) ишле тамо на светковину, премда су католици ујамили и ову задужбину српску као своју имаовину, доказујући, да је ова црква била свагда латинска, јер и натпис је латински, (за простака ово је доказ доста важан), па да је и краљица Јелена била латинка. И једно и друго је пресна лаж; но су они прозвали ту цркву „Santa Veneranda“ по лику матере Божије, који се налази иконописан унутра на јужном зиду црве, и начинили олтарић под овим ликом; али и они су већ, има година, прекинули службу, јер с године на годину све слабије иду католици у ту цркву. Она је осуђена на коначно разваљење, јер Бојана сваке године више и више подкопава јој темељ. Неће проћи много времена, и ове дивне црве старих времена српске побожности православне краљице Јелене, жене Урошеве, нестаће

Мимогред бележим овде, да је, по казивању православних у Скадру, бивши драгоман аустријског консула Баљарина, г. 1854 радио о томе: да сатаре имена потписана српски под сваким свецем, да не остане тобож трага, којим би се могао и простак убедити да је ова црква била српска задужбина.

Исто је учињено, од исте личности, и са истом намером, такође на гробовима цркве св. Јована крститеља, тако званог рашког, о којој ћу сад неколико рећи.

Ова црква лежи на 2 сахата од Скадра на истоко-север, на путу у планину риолску и племе Риоли, близу села Вране. Мислим, да ни једна стара црква у доњој Зети, у ново време, није била јабуком толике парнице, колико ова црква. Хекар описао је (види Haute Albanie стр. 153—154) ову распру, која се догодила међу православнима и католицима год. 1855, и даје последњима право на ту цркву, говорећи, да су православни села Вране одскорашњи дошљаци из Црне Горе, међу тим да су католици издавна владали овом црквом. Хекар у своје делу у опште сведочи, да све, што од себе збори, носи печат католичке тенденције са извраћењем истине. У селу Раш нема ни једног католика; напротив, православни живели су у овом селу, као и у Врани, Борићу и Коплику, од памтивека. Которски племић, Magiano Voliza, у своје путопису по доњој Зети (Албанији) т. ј. по скадарском санцаку, по његовом изразу,¹ помиње та места напореда са селима, у којима су живели православни (de rito serbiano). Сада се не може нарачунати толико домова, колико је било у то време, али ни тада, као ни сада, није било ни једног католичког дома. Шта више, становници села Коплика,² коме је по праву припадала рашка црква и које се потурчило, јавно су давали у тој парници право православнима. Осим њих, и сви скадарски турски старци говорили су, да је црква свагда била православна, а да су католици почели претендирати на њу само од неко-

¹ У књизи *Turcs et les monténégrins* par F. Lenormant, Paris 1866 год.

² Село Коплик споменуо је Волиц као село православно, упореда са селима Гриле, Раш и др.

лико година, и то по наговору језујита, па за доказ свога права могу само казати: да су и њихови мрци били онде закопани. Истина је, да су Риољци копали своје мртве у гробишту, које се налази око цркве, али не треба заборававати да су то били убијени не подалеко од ове цркве, због освете брђана — из далека. Ово неколико гробова налазе се готово изван прастарог гробља српског, на којег плачача било је натписа, али су их сатрили католички фанатици, као што је о томе казано горе.¹

Католици никад у ту цркву нису ишли на светковину до доласка Хекара у Албанију. Овај ништа друго ради није, него само да утамани урвине црквене, напомињуће некадашњу славу српске државе и у Албанији, ако их није могао одузети из руку православних. Тако је он то учинио са црквом св. Богородице у Призрену, (сад простаци зову њу св. Петком), која је начињена била у време св. Саве, и у којој је била смештена јепископија — једна од 12 истим установљених. Он научи Турке, да је окрече, да се не види никакви натпис на њој, а био је наоколо цркве из камена уљубљен у зидинама следећи натпис:

„Савва брат Немањи први архијепископ српски.“

Зауевши, помоћу Турака, (у време кримског рата), старо православно гробље у Призрену, на раскрсници са старом малом црквом, Хекар дао је католицима могућност, да сазидају на том месту велику цркву, помоћу лионске пропаганде и добровољних прилога из Аустрије.

Хекар посвуд, где је само могао, радио је да распали фанатизам католички противу православних. Ови, у

¹ Ширина је рашке цркве 16 лаката, дужина је 25 лаката и до 9 лаката висине.

време рата Русије с Турском, наравно нису смели отворити уста против францеског консула.

Да је овај манастир био православни, томе сведочи и була папе Иноћентија VI, који 26 октобра 1356 год., (види Тајнера t. I. p. 236), јавља јепископу балешком (Volazensi), да је манастир св. Јована, дривастинске јепархије у рашком царству, пошто је последњи абат Андреја умро у Риму „католик“, остао пуст и готово сасвим утамањен од истих шизматика те царевине (et ab ipsius regni scismaticis quasi totaliter dissipatum), и налаже томе јепископу, да узме под своју управу тај манастир, и да обрати особиту пажњу на црквену имаовину, а по могућству да одржи тамо неки број монаха. Шта је био узрок да су монаси оставили манастир, и шта је учинио јепископ балешки, у след те буле, не наводи се нигде објашњено. Можемо рећи, да је манастир, као и пре, био у рукама православних монаха, јер године 1376 папа Григорије VI у својој були, (види Тајнера стр. 308), пише дубровачком архијепископу, између осталог, да настоји наћи једног вредног абата за манастир св. Јована дривастинске јепархије. Мислим, да дубровачком архијепископу није изишло за руком наместити тамо свог човека за абата, према да је могао наћи међу својим братрима, што се види по були папе Пија II, коју је исти у 1459 г. т. ј. 83 године после, (ibidem, стр. 452), управно са претњом Манујилу јепископу скадарском, да уведе абата Петра (Czavonis) у управу манастира св. Јована (de Schivalio) дривастинске јепархије, и да га потпомогне и брани. У були је казано да је пре био абат Андреја Марсан (исти, који је умро у Риму).

Познато је, да код папистичке организације цркве имају јепископи *in partibus infidelium*. У сваком на име месту, на земном шару, номинално налази се јепископ, и

ако он живи у Риму. Ово не смета што су адресирана била писма и буле на неке јепископе и у Старој Србији. По њиховом уређењу, мора да буде тај или други јепископ и тамо где нема католика, само по имену, а живи у Риму. Узалуд је папа писао дубровачкоме јепископу односно Албаније; јер он није могао имати ни власти нити уплива на хришћане албанске; такође и јепископ скадарски, Манујил, ништа није могао учинити по наредби папе, рачунајући се само по имену јепископ скадарски. Године 1459, у време, кад су се строго испуњавали Душанови закони, тичућих се католика, није било могуће да је у Скадру могао јепископ латински што радити. Премда је то било после Душанове смрти, ипак се његова религиозна политика чувала, може бити више него пре. Du Sangenam даје право то казати, кад он описује шта је била мати Уроша потоњег (умрла је г. 1371) „*Elena vero Orosii mater, quae hosce omnes in Servia motus ac civilia bella excitaret et foverat, femina feroci et arroganti animo et catholici ac Romani ritus hostis infestissima* (види стр. 229).

Католичка вера почела је ширити се у доњој Зети, у Албанији, тек на измаку 16 столећа, кад су се Турци све више и више тамо утемељавали, а била је почела и оскудица у православним пастирима, особито у време бегства патријарха у туђу земљу са толиким првацима и одабраним клиром. Нестало попова, нестало првака, ослабило свако надање на бољу будућност код осталих становника. Догађало се и то, да су деца остајала некрштена, мртваци неопојани. Готово су се сви истурчили који су живели у равници, а планински становници били су готови примити сваког самозванца попа, таквих пак било је доста — да се увелича скандал. Латинска пропаганда, са јепископима *partibus infidelium*, предузела је била све мере, да се

удвори код стада оставшег без пастира. Ми смо видели покушај заузимања у своје руке манастира св. Јована у селу Рашу. Ако успеха нису имали у време српских владаоца, успели су за време турског владања. Као вазда, они су врло опрезни у почетку свог рада и трпљиви, и тако раде за своју цел̄ докле је не постигну. Да Турцима не би пао у очи појав понова из Рима, они се појаве као лечници за планине, и турска савест била је у миру. А да се удворе код хришћана, који су се навикли видети свога попа свагда с брадом и дугом косом, и они су се приказивали у овом виду. Сиромаси, били су задовољни оваквим поповима, и ако су они били из Рима; а ови од њих нису тражили признања папе за главу цркве. Унија била је готово по свуд примљена, без препирке, особито по местима где је православље ослабило, т. ј. у планинама, где вера игра узгредну улогу у животу. За то видимо у Миридита, и сад, обичај примати причешће под оба вида, видимо код њих старих грчких кртова (види Хекара Haute Albanie). Код њих су се сачували остатци цркава са византијским стилем, са изображеним свецима на зидинама; али ваља рећи, да је код Миридита све то у мањини. Више је црква таквих остало у равници, где су више или мање становници били богати, те су могли украшавати своје храмове. Осим цркве св. Срђа, цркве у селу Дајчи,¹ у селу Горици, у селу Какарићу и т. д. носе знаке православних храмова, премда су већ одавно полатињене.

Вредно је напоменути, да су католички попови носили браде, у пркос диоклејскоме сабору године 1199, чак до половине текућег столећа. Старци у Албанији памте и имена таквих попова. Вредно је овде навести једно за-

¹ Била је православна црква у име Спасова дне.

нимљиво сведочанство једног од ових попова од племена Пулети (Шаља и Шоши). Он је казивао покојном Ђорђу Поповићу, оцу садашњег драгомана руског конзулата, Алексе Поповића, да он и до сад, т. ј. до 1835 године, није могао научити своје малисоре (брђане) крстити се како се крсте латини, и тужио се, да се они крсте са три прста и са свим по начину православног. — Да је Албанија била православна, после поунијађена, а доцније тек полатињена, о томе нема сумње, само ваља беспристрасно испитати ствар на месту. Ево једног примера: био сам једном у племену Риољ, да видим урвине мало познатог града Балеша (Valez), о којем ће бити реч после, те посетим цркву латинску у селу Риољ. Ова је црква мала, као и остале цркве у Албанији, биле православне или катличке. Хекар, види се, није био овде, иначе не би казао да је ова црква лепа и велика (*belle et spacieuse*). Ова је црква стара, и обновљена је 1790 године како о томе казује натпис урезан у камену над вратима западним. Црква је окренута на исток, као и сваки православни храм, али што је најзанимљивије то је — што је пре 20 година олтар био одељен особитим ѕидом са престолним вратима и иконостасом. Ово су ми простосрдачно казивали брђани Риољци, кад сам код њих био 1869 године. (Од Свадра до Риола има 5 сахата пута т. ј. 2 сахата до села Раша, за тим 1 сахат до села Лепуроша, 1 сахат до села Курти и 1 сахат од Курти до Риола. Како кажу мухамеданци становници сеоски, у селу Курти била је црква св. Силвестра („Шин Силвист“ — арнаутски).

Црква св. Јована Рашког порушена је, не зна се кад, као што није познато ни кад је била сазидана. Судећи по архитектури ове цркве, по начину зидања, и она и црква у Масреки (у Шлаку), балешка (у Риолу), цр-

ква у Крајини и манастир св. Михаила, недалеко од Ду-кље, били су још пре Немање сазидани, кад су Словени онде дошли и заузевши та места покрестили се. У доба по пропасти царства, кад је ова област прелазила из руке у руку, час Млечана, час опет Срба, те цркве запусте, а за тим их сруше Турци. На жалост, историја није забележила подробности турске навале и рушења.

Црква Пречисте Крајинске, коју историја спомиње као важно место, налази се у Крајини, на југозападној страни скадарског блата, при подножју планине Торобоша, на 3¹/₂ сахата хода од Скадра по обали тог блата. Становници близу црквених урвина мухамеданци су. Храм¹ је био врло велики, сад су само развалине; подигнут је био на врло удесном месту, са којег се види све скадарско блато, оток Врађина, варош Подгорица, сва и сад звана Зета, Врака, Дривасто и остало до самог Скадра. У цркви св. Марије био је укопан краљ Владимир, кога је Владислав краљ бугарски убио. Тело његово закопа Косара супруга његова, кћи бугарског краља Самујила, и оснује ту женски манастир (*collegium sacrum virginium*), у коме се и сама закалуђери. По својој, пак, жељи и сама буде овде сахрањена, испод ногу свога мужа, (Фарлати t. VII, p. 13) како сведочи пресвитер дукљански: *tulit que (Косара) denique corpus ejus (Владимира) et asportavit in loco qui Craini dicitur ubi curia ejus fuit et in ecclesia S. Mariae recondidit... Uxor vero B. Vladimiri sancti monacalis effecta pie et sancte vivendo in eadem ec-*

¹ О овом је храму споменуто у хрисовуљи (чува се на Цетињу код црногорског митрополита), којом се (15 јуна г. 6925=1417) прилаже једно гувно соли Морачнику и налаже митрополиту зетскоме, Арсенију, да од тога гувна 10-ти део, кабуо, соли даје „Пржун-стом врданьскои.“ —

clesia vitam finivit, ibique sepulta est ad pedes viri sui.¹ Мошти Владимирове сад су у манастиру његовог имена, на 1 сахат од Елбасана на северозапад, који је био сазидан год. 6890 т. ј. 1380, као што сведочи натпис на манастиру. Могуће да је он ове године пренесен био из Крајине. Ову крајинску цркву штовали су хришћани као и друге славне цркве старог доба, идући на светковину, докле се Крајињани са свим нису потурчили, а то се догодило на измаку прошлог столећа, пошто су се поарнарили . . .²

У овој цркви чуван је био знаменити крст,³ који Мрковићи носе на гору Румију, где је црква св. Тројице. Пошто су се крајињани потурчили, Мрковићи су отели овај крст; што је озлоједило Крајањане; због тога дуго су они радили да одузму од Мрковића крст кад су они ишли на Румију, и за то су били свагда наоружани; али

¹ Ово сведочи и Мавро Орбини (стр. 224): „ella lo trasporto in Creani, che fu la sua sedia regale e lo sepili nela chiesa di S. Maria . . . quelle croce che gli fu mandata dall Imperadore Bulgaro tiene nelle mani . . . (овај крст био је задржан у Крајини, кад је био пренесен св. Владимир у Елбасан). E concorrendo ogu'anno il di della sua festa grand popolo sino al di di oggi si vedono molti e grandi miracoli in detta chiesa“ и т. д.

² Познато је, да су Арбанаси и у време српско живовали ту (н. пр. село Пљачке) колонијама, и чувајући свој језик и нудећи своје суседе зборити с њима њиховим језиком били узрок, што су Крајињани изгубили најпре своју народност, а после и православље.

³ Овај је крст био дарован краљу Владимиру од краља бугарског Владислава, његовог шурака, на коме се закleo био да му неће бити никаквог зла од њега, али није одржао своју реч, и Владимир буде убијен. Најпре му је даровао био златан крст, али после, за боље уверења његове клетве, пошаље му дрвен, на коме је Христос био разапет (gli nè mandata un'altra (croce) di legno sopra la quale Christo fu crocifisso). Види Мавра Орбина стр. 223 и срани с причањем пона Дукањанина стр. 44 (Пора Dukljanina letopis po latinsku izdao Dr. Iv. Črnčić, u Kraljevici 1874).

им то није испало за руком, и престали су са свим ићи на ту светковину. А Мрговићи су дуго одлазили на Румију са овим крстом, премда су се и они потурчили. Сад, пак, слабо учествују с хришћанима на овој светковини.

Како му драго, прастари крст је сачуван и находи се код Буре Илића Андравића у селу Микулиће. Крст је од четири краја; у дужину има 45 сантиметра, у ширину 38 сантиметра, дебео је $2\frac{1}{2}$ сантиметра. Натписа нема никаквог, само свуд околу дебљине крста стоје шаре налик на FOIOFOIO На четири краја, који су окружени до $9\frac{1}{2}$ сантиметра, наслигани су четири јеванђелиста. На доњем крају крста углављена је једна од бакра позлаћена јабука, а још с ниже — просто дрво, које се ставља кад га носе у Румију.

Колико сештује овај крст, може се судити по овоме: Турци кад га дижу зборе овако: „крст се диже, Бог се моли, Господи помилуј.“ Тако и сад при светковини они изговарају те речи са побожношћу и смиреношћу.

Мислим, да велико штовање овог крста, долази отуд, што је он начињен од часног дрвета крста Христова,¹ као и онај што се налази у манастиру домениканаца (белих фратара) у Дубровнику. Сувишно је говорити, да је овај други крст саградио Урош велики и даровао цркви св. апостола Петра и Павла у Рашкој, при јепископу Григорију II (второмь). Тако је изрезано на сребрној оправи тога крста (види опис тога крста у „Моћнику“ Скурлином).

Неће, мислим, бити с горега, ако овде кажем неколико речи о пределу, у који спада село Миколиће, где се сад налази поменути крст. Овај предео носи назив

¹ Ово тврди Мавро Орбини (стр. 223, као што је већ наведено на прошлој страни у приметби 3.)

Мрковићи.¹ То је била веома голема породица и населила је васколики простор од границе садашњег скадарског округа, а и старог, готово до самог Бара. У том се пределу и сад виде старе црве, али мале. На брежуљу, на десној страни, пошав од Скадра к Бару, види се мала црква св. Илије — цела; не далеко од ње црква св. Николе, Спасовска и св. Петке у селу Велики Мрковићи. Све ове четири цркве на десној су страни пута, који иде у Бар. На левој страни виде се црве св. Врачева у селу Космини, и у селу Равану црква св. Екатарине. Близу ове црве има доста маслина, од којих и сад барска црква има доходак. Турци говоре, да ове маслине спадају свагда у доходак православне црве барске. На вратима, у зиду на десној страни, ове црве, био је натпис, али је извађен злонамерном руком. На зидовима се сачувало врло мало живописа, али живописа српског. Турци овог села причају, да је барска власт, с мудром на челу, копала у овој цркви да нађе благо, али узалуд. Само ископаше кости. „Грехота је узнемиривати кости наших прадедова!“ рекоше ми Турци, који су пре по века били православни. — Осим тих цркава, има још црква св. Николе, св. Госпође, у месту тако званом Чоку. Близу села Микулића налази се црква св. Александра (?) и св. Јована, и св. Тројице на врху Румије.

Мрковићи деле се на братства, и, ако су сад мухамеданци, презимена су српска сачувана. Осим презимена, очигледно потурчених као што су: Кадићи, Сеферовићи,

¹ Овај предео називао се у време Млетака „Забојана“ види Аста t. I. p. 317, али такође звао се и именом „Мрковићи“ *ibidem* стр. 445, и у Фарлатà t. VII, p. 13 где је речено: „nobilissimus et frequentissimus est pagus Marcovichiorum... ab Rascianis chismaticis et Turcis (али Турака је било мало, види *ibidem* стр. 14, у његово време) incolitur. Prope abest vicus, cui nomen Crainaе, ubi olim curia et sedes regum Serbliae.“

Баламперовићи, има и чисто српских по имену братства, а ова су; Божићи, Милошевићи, Никезићи, Пековићи, Петрићевићи, Грдовићи, Дабчевићи, Вулићи, Бркановићи, Паловићи, Вучковићи, Бошковићи, Ивановићи, Перочевићи, Вуковићи, Перацићи, Андравићи, Маркетићи и Никочевићи.

Не ће бити сувише проговорити коју о томе, како су Мрковићи променили веру православну у мухамеданску. Међу њима сачувало се предање, да су се први потурчили Никезићи, следећи примеру свог попа Марка Никезића, који се потурчио на дан св. Врачева за то, што су у време светковине однојали литурђију без њега. Једном речи: за инат...

Православних сада у овом пределу има само 11 кућа: 5 у селу Мрковић и 6 у селу Миколић. —

Остаје ми казати сад неколико речи о урвинама цркве Масренске.¹ На 3¹/₂ сах. пута од Скадра на исток, а на 1 сахат од Дриваста на југ, на преломцима планине Цукали (верније: Чук-Илије, јер на врх планине — чук — налази се мала црква св. Илије) у пределу Шлака, званом у старо време Мазрека, сада Посрица (ros gira), налази се прастара црква у развалинама. Саграђена је истом архитектуром као она св. Јована у селу Рашу и св. Госпође Крајинске. Предање збори, да је ову цркву сазидао исти човек, који је зидао и цркве у Рашу и Крајини, и у исто време. И колико се може судити по облику цркве, по ширини, дужини и висини, то предање има доста верности. Натписа нашао нисам другог осим овог:

¹ У Фарлата (t. VII, p. 85) спомиње се Masarachus префект Зете г. 1417. (Или је он прозван по месту овоме, или је место узело име од његова имена). Овај управитељ добровољно се потчинио деспоту Стефану. Звао се такође Mesegesus Константин Кастринот, (види у Du Cange стр. 230) кнез Мата и Кастирије (умро 1390 г.) Да ли није ту и рођен?

PORIBUS
 REX. UROS
 ABAS ПоBO
 SIQ
 UM·U·NI·VE .
 R·SO· SUO . . .
 CIE· RO
 FECE·RUN

Овај натпис не да се прочитати. Он је изрезан на камену, који служи сад као трапеза католичком попу, кад он, један пут у години, долази, из оближњег села, да служи мису. Унутра у цркви виде се гробови, али без икаквог натписа. На сачуваном виду олтара, са јужне стране, уљубљен је у истом зиду један камен врло добро израђен са неком сликом. Од овог камена сачувало се само по метра. На њему се види лик једне жене као да моли за благослов, преклоњена добро; иза ње један човек, с копљем на десном рамену. На одломљеном камену, са источне стране, био је, наравно, насликан светац, коме је била посвећена црква, или сам Христос; јер се види на сачуваном комаду шака од руке, која је управљена на жену, стојећу у смиреној пози, и која ју благосиља.

Близу ове велике цркве има и црквица мала, али са два спрата без икаквог знака и с поља и изнутра. Около ове цркве, и навигше, поменуто место окружено је великом шумом, и врло је удесно за манастир. На западу види се све скадарско блато са Крајином, сам Скадар са околним равницама и рашњом црвном. На југу види се река Дрин, која ту близу тече. Зидине, што су около те велике цркве мазренске, утврђују ме у тој мисли, да је онде био манастир. Из историје Фарлата знамо, да је онде била смештена некад јепископија сапска т. ј. горња задримска. Баш и само име Мазрека арнаутски значи

Задримље. Као што су Срби, заузимајући у дољној Зети равнице и пружајући се на југ, назвали садашње Задримље овим именом, тако исто Арнаути, пружајући се на север по планинама, из Дукађина гледећи на предео преко Дрина, назвали су га арнаутски Мас-река (за реком).

Од Мазрека на 1 сахат пошав к Дривасту, у арнаутском селу Вукљ налази се једна мала црква, на једном брежуљуу покривеном шумом, дуга 9 корачаја и широка до 4 аршина, са часном трапезом, на којој се чува кључ црквени, израђен врло лепо као тица, на стари српски начин. Животом би платио, ко би се усудио узети овај стари кључ.

Бојим се досадићу читаоцима, описујући број малих цркава у Албанији, којих су и имена готово изгубљена, и које носе на себи знаке православних храмова, које нису још ни латини ни Турци заузели; — те ћу завршити овај чланак описом још двеју цркава, које су у старо доба имале значаја, као што то видим из успомена у споменицама млетачког архива и у српским летописима.

Већ сам горе споменуо цркву балешку. Ова се црква налази у граду Балешу, у риолском племену арнаутском, на североисток од Скадра на 3 добра сахата пута, а од Раша на 1¼ сахата. Град Балеш био је сазидан на брду истог имена.¹ Ово се брдо сад зове Балеза. Град је на по-

¹ Балеш (Balezo) налази се међу Дривастом и Скадром. види Acta t. 2. p. 547 и 263 где су означене границе млатачке републике и српским покрајинама; граничи са реком Риола (Rivola). Говорећи о цркви св. Јована Рашког, ми смо споменули да папа Иноћентије VI у својој дипломи, од 26 октобра 1356, на име Андреја јепископа балешког, коме се даје овај манастир под надзор, каже, да се он налази не далеко од његове резиденције — на 5 хиљада корака. Барлеци, у историји Ђорђа Кастриота, тач.

ловину мањи од града Скадра. Сад су развалине обрасле свакојаким дрвљем, тако, да се с великом муком може примицати граду и ући у сами град. У граду има црква разваљена, али и сада постоје зидине. Сазидана је била олтаром на исток. У дужини има 25 корака, у ширини 10. Има особиту припрату изван врата за оглашене, дужине 17 корака, а ширине 10. Кад сам био у том пределу, католички поп, који је при моме доласку полазио у Уљцињ, причао ми је, да је ова црква била грчка, што сведочи њен натпис, који је био, по наредби скадарског латинског јепископа, извађен из зида и њему однесен. Натпис је био грчки, што значи у устима католика — српски. Шта је стајало у том натпису, и шта је било с њим, поп ми није умео казати; али памти, да је јепископ, пошто је прочитао натпис, казао, да је оно била црква грчко-унијатска. Осим ове велике катедралне цркве, јер је ту била јепископија католичка, прејда номинална, изван града са јужне стране има друга мања црква, истим стилем направљена.

Турчин из села Балијај, на $\frac{1}{4}$ сахата од Балеша, Бајарам Алија, причао ми је, да је прапрадед његов дошао у Риол из Брајића из Црне Горе (Мализи) и родио три сина, од којих сада има три братства: Папаји, које износи 10 кућа (мухамеданци), Кокаји — 18 кућа (католици) и Куртаји — 16 кућа (мухамеданци). Ова три братства од једне су крви, и данас брат за брата освету тражи и мре, без разлике, био он латинин или Турчин.

Балеш — како тврђава, тако и црква, — били су одавно порушени. Барлети, описујући рат Ђорђа Кастри-

није указује на место тога Балеша (Balesium, Balezam, Bclazum): отстоји од Скадра на 12 хиљада корака, од Дриваста на 5 хиљада, а од Дања (Dagno) на 15 хиљада (lib. VI, fol. 53).

ота (lib. IV, fol. 53) са Млецима, каже, да је овај Ка-стриот г. 1448 наново начинио ту тврђаву (castellum) и снабдео ју је одбрањеним материјалом (firmissimis propugnaculis). Тако исто збори и Фарлати t. VII, p. 206; а у год. 1474 ми га видимо опет порушена; јер Иван Црнојевић, као млетачки капетан Зете (Acta archivi veneti t. 2. p. 457) и млетачки војвода (ibidem p. 546), јавио је у марту ове године Млецима, да Турци оће да обнове Подгорицу и Балеш (Baleš) (види Acta t. 2, p. 547). Прва је била после подигнута, али Балеш и до сад се на-ходи у развалинама.

Остаје ми још казати о једној цркви, која је била знаменита у историји, и која је готово са свим заборављена. Урвине су ове цркве код Златице источно од Подгорице, на десној страни Мораче реке, спрам прастарог града Дукље. Ова стара црквина стоји на врло красном и удесном месту. Судаћи по њеном темељу, по зидовима, који од толиког времена још стоје са севера, југа и истока, на који је окренут олтар, не сумњам, да је зидана за хришћане источне вероисповеди. Њена је дужина 26 добрих корака, ширина 17 корака. Ту се види место за олтар, може се разликовати црква верних, а такође била је и припрата. Висина је по свој прилици врло велика била, судаћи по још сачуваним зидинама. Око цркве види се од три стране, истока, запада и југа, прастаро гробље. На жалост, и ту на плочама није остало ни једног натписа, а и камење је све поломљено. Са северне стране стоји мала баштина, и више ове баштине један повисок каменити брег, који зову именом „Спасојева главица.“ Спрам ове главице виде се две друге главице, које се зову „Којева главица“ и „Ограђеница.“ Те све три главице напореда су. Испод речене три главице живи братство Бекевићи (Турци) 4 фамилије. До саме црквине и уз

црквени зид види се темељ више зданија, по којима се слободно може рећи: да је ту била велика лавра. На истоку од цркве село је Сеница са 25 кућа. На северу више поменутих трију главица, на два пушкомета од цркве, има село Златица и овде има красних ливада и баштина, са извором, који се зове „Жагана.“

Предање народно казује, да је та црква светковала Михољ дан, и да је овде била митрополија зетска, или тако звана „јепископија зетска.“ Видећемо у засебном чланку, да ли ово предање одговара историчкој истини, а сад морамо показати број цркава, које у Албанији певају (по изразу народноме) т. ј. у којима се служба божја свршава; а такође број православних кућа у свему скадарском округу, барском, спичком, подгоричком, спушком и уљцинском.

Докле није била сазидана г. 1864 нова црква у самој вароши скадарској, у име Алесандра Невског, православно морали су ићи на другу страну Бојане у цркву св. Њиколе на $\frac{3}{4}$ сахата хода изван вароши. Ова црква, стара од 300 година, и сад је здрава. Сад се ту служи литургија до 20 пута на годину, и ту се око цркве налази гробље, где се копају мртваци.

У скадарску цркву долазе православни из околних села: Добрач — 15 кућа православних, Борић везиров — 9 кућа, Борић мухтаров — 20 кућа, Гриља — 20 кућа, Омара — 15 кућа, Туралија — 5 кућа, Бегове куће — 4 куће, и 125 кућа из самог Скадра. У исту цркву иду житељи села што су ниже Скадра: Горице — 4 куће, Врдице — 3 куће, Дарагијат — 8 кућа и Трумши — 6 кућа. Свега дакле припадају скадарској цркви 234 куће, а у њима 1250 душа, на 2 цркве. —

3) Црква у селу Врака саграђена је г. 1869. У њу долазе житељи села: Раш — 7 кућа, Кули — 9 кућа,

Коплик — 4 куће, Каменице — 15 кућа и саме Брање 60 кућа. Свега 95 кућа до 550 душа.

4) У Уљцину сазидана је црква једне године са врацком, благодарећи руској доброту, као и у Браки и у Скадру. Њој припадају 10 кућа у самом Уљцину и 2 у селу Филипој — свега дакле 12 кућа а то је 57 душа.

5) У Бару црква је сазидана г. 1863 помоћу Русије. У ову цркву спадају 86 кућа у Бару, 8 кућа у селу Шушани, 5 кућа у селу Мрковићи и 6 кућа у селу Миколић, свега 105 кућа, а 520 душа.

6) У селу Ђурману, спичког округа, црква је доста стара, у име св. Јована крститеља. У селу Папане црква, у њу иду и латини, као што споменућ горе на своме месту, и црква у селу Мишић. Православни спичког округа живе у три села: Ђурман — 36 кућа, Мишић — 34 куће и Папане — 40 кућа, свега 110 кућа, а то је до 500 душа и сви долазе у поменућу цркву.

7) У селу Сеоце црква у име св. Николе са 80 кућа, 450 душа. Ово је село на западној страни скадарског блата на граници црногорској, као и село Крница. У овом је селу црква св. Михаила са 100 кућа, 570 душа.

8) Село Шестани са црквом св. Јована Богослова и 45 кућа, а са 240 душа.

9) На отоку Врањини црква св. Николе са 60 кућа, а 300 душа.

10) У Подгорици црква св. Ђорђа, на $\frac{1}{4}$ сахата изван вароши к истоку. Године 1856 православни су израдили допуштење да рашире овај храм, и већ су били отпочели радњу, али Турци исте године, 15 маја, жестоко нападну на раднике, и оштетише не само оно што је било почето, него су и староме храму велику штету учинили и оскврнили га. Овом приликом бесни Турци хтели су поклати сав пра-

вославни народ у вароши. Лањске године војска је преокренула ову цркву у смешитште тајина. Све што је тамо било, покрадено је. У ову цркву долазе становници Подгорице, у којој се рачуна 240 кућа, а 1300 душа. Парохију ове цркве састављају и житељи села: Дајбаба са 22 куће, а 105 душа; Куриоци у коме су 10 кућа, а 45 душа; село Момишић 21 кућа, а 97 душа, и село Крушна главица 5 кућа са 24 душе. Дакле парохију подгоричке цркве састављају 298 домова и 1571 душа.

11) Црква св. Ђорђа у селу Српско. Сувишно је ту понаврати опште познати факт освећења ове цркве црногорским митрополитом Данилом, и наново спомињати ону несрећу која му се догодила, али вредно је овде казати: да је овај митрополит за јединство вере зетског народа велике дарове црквама у Зети давао: књиге црквене, сасуде, које је он од Русије на дар примао. Тако је о овом забележено у црквеним књигама у Зети. —

У парохију ове цркве спадају села: Српско са 16 кућа, а 83 душе; село Лајновић и Грља са 30 кућа, а 148 душа; село Митровић са 15 кућа, а 89 душа, и село Богун са 10 кућа, а 22 душе. Свега је 71 кућа са 392 душе.

12) Црква св. Параскеве у селу Махала, не старија од 200 година. Парохију ове цркве састављају два села: Махале са 35 кућа, а 180 душа, и село Мојановић са 40 кућа, а 220 душа. Свега 75 кућа са 400 душа.

13) Црква св. Параскеве у селу Курило, грађена је готово у једно време са црквом у селу Махали. У ову цркву долазе житељи села: Курила у којем има 35 кућа, а 182 душе; село Биштрице са 25 кућа, у којима је 135 душа; село Белопоља 30 кућа са 170 душа, и село Горичани са 18 кућа, а 100 душа. Свега парохија ове цркве састоји се из 108 кућа са 587 душа.

14) Црква у селу Бериславци, у име св. Николе. У овом је селу 30 кућа са 138 душа. Овој цркви припадају и 7 кућа у селу Плавници са 30 душа, и 10 кућа село Балије са 30 душа. Дакле ова црква има само 47 кућа са 198 душа. У селу Плавници била је засебна црква дрвена близу блата, али одавно је остављена, јер Турци у време рата са Црном Гором, 1862 године, начинили су од ње пристаниште и хан. Сада се не зна да је то био храм. У време св. Саве још се знало да је у Плавници била црква св. **Нѡванъ** (види његову хрисовују. Моп. Serb. стр. 18.)

15) Црква у селу Гостиљу, у име св. Луке, саграђена је од дрвета. У селу има 25 кућа са 130 душа. У овом селу има осим дрвене цркве, која је стара не више од 105 година, и саборна црква у име св. Николе, сазидаана је мало после цркве св. Николе у Врањини. Тако каже народно предање. У овој цркви бива два пута на годину служба божија. Народ у Зети долази усрдно на светковину 6 децембра и 9 маја.

16) Црква у селу Голубовац, у име св. Петке, није старија од 125 година. У ову цркву спадају села: Голубовац са 55 кућа и 310 душа; село Матагуши — 50 кућа са 280 душа, и село Балабан 45 кућа са 270 душа. Свега три села састојећих се из 150 кућа са 860 душа.

17) Црква у селу Врањи. О овој цркви казано је на своме месту особено. Богослужење бива само једног дана у години. У селу има 15 кућа са 62 душе. На највеће празнике иду у цркву голубовачку.

Сва су поменута села подгоричког округа у Зети спалили Турци г. 1829, а г. 1831 исти удес постигао је и села спушког округа.

У спушком округу налазе се следеће цркве:

18) Црква у име Богородице, на $\frac{1}{2}$ сахата од Спужа. У њу долазе на божаствену службу из Спужа, у којем је православних 50 кућа, са 240 душа; из села Грба 15 кућа, са 78 душа, и села Дајљан, у којем су 17 кућа са 87 душа. Свега парохија ове цркве састоји се из 82 куће, са 405 душа.

19) Црква у име св. Николе у селу Бери, на $\frac{1}{4}$ сахата од Лешкопоља на црногорској граници. Црква је врло стара. Предање казује да је она саграђена још пре пропасти српског царства. Пре је била саборна црква за спушки округ, али сад је у црногорској граници.

20) Црква у селу Лешкопољу, у име св. Киријака и Улите (светковина 25 јуна). У овом селу има 138 кућа са 730 душа.

21) Црква у селу Кокоту, у име св. Николе. У овом селу има 30 кућа са 160 душа.

22) Црква св. Тројице у селу Вуковцу. О овој цркви била је реч у почетку овог чланка. Парохију ове цркве састављају четири села: Вуковац, у њему има 44 куће са 260 душа; село Лекић са 7 кућа, а 31 душа; село Грбавац са 29 кућа, а 162 душе, и село Понаре састојеће се из 40 кућа са 230 душа. Свега 120 кућа, а 683 душе.

Свега у скадарском вилајету, или боље рећи у Доњој Зети, има сад 25 цркава за 5 вароши и 56 села, у којима укупно има 2000 кућа са 10615 душа.

У овај број нису метнути Кучи, Дрекаловићи, који се званично рачунају као саставни део скадарске јепархије, али свагда су сложни са Црном Гором у сваком одношају, па и у црквеном. У овом племену рачуна се до 1000 кућа са 6500 душа. Код њих постоје 4 цркве. Такође нисмо рачунали становнике вароши гуслињске са селима, који нису улазили у Дољну Зету у старо време. Али не ће бити сувишно да речем овде, да је црква за

гусињске православне у селу Брезовици, у име св. Тројице, стара на 470 година, а сазидао ју је неки Нестор, слуга св. краља Дечанског, као што прича народно предање. —

VII.

ЈЕПИСКОПИЈА ЗЕТСКА.

Г. П. Е. у свом „историчком прегледу о православној цркви у Боки которској“¹ вели, да је столица јепископу зетском, по установи првог основатеља њеног, била с почетка, па кроз дуже време, у знаменитом манастиру св. архистратига Михаила у которском заливу на острву Превлаци, на дну грбаљског поља.

Архимандрит Дучић у чланку: „Бока и Зета“² вели, да је ово тврђење писац подкрепио таким историјским фактима, да не подлежи никаквој сумњи.

У „Сиону“, пак, у броју 17 за 1874, у расправи о јепископијама српским, речено је: „да је свети Сава, међу осталима јепископијама, основао катедру јепископску у Зети, и то у манастиру Врањини.“ (Исто је наведено и у „Црногорском Орлићу“ за 1867 г. стр. 34).

Тврђење писца у „Сиону“, односно места јепископије зетске, не заслужује никакве пажње, као и његово казивање да је јепископија будимаљска била близу Спужа.... — Г. П. Е. добро је рекао да се то побија самим јасним речима српског просветитеља, у његовој хрисовуљи, и ре-

¹ Шематизам православне јепархије боко которско-дубровачке за годину 1875, штампан је у Задру.

² Гласник за 1875 год. књ. XLII.

чима Доментијана, његова ученика, где је јасно казано да је ова јепископија била установљена у Зети у цркви св. Михаила, а не у Врањини у цркви св. Николе.

Ми ћемо ниже боље разгледати, колико су ти докази Г. П. Е. необорими, као што их штује г. Дучић.

Да се потврди, да је ова јепископија основана у поменутом манастиру на отоку Превлаци, Г. П. Е. каже, да у животопису св. Саве, написаном од његова ученика Доментијана, стоји о тој катедри изрично: „при цркви св. архангела Михаила близу Дрепа.“

Зар се овај Дреп налази на Превлаци? — Никако! Дакле, зар је то доказ аподиктичноме казивању? Овај би доказ много важно само у том случају, кад би се место или планина по имену Дреп тамо налазило.

„То исто од прилике, говори даље Г. П. Е, вели и руски професор Григоровић, у своме путопису, по старој једној белешци: **къ цркви Архангела Михаила на месту Ило** (види Гласник свеска 27 стр. 60).“ Па шта то доказује? Зар се ово Ило, или боље рећи Иловица, налази на Превлаци? — Опет не! И ако би се налазило то место, ипак из тога не излази никако, да је онде била јепископија зетска. Могло би бити само то, да је онде била црква арханђела Михаила, за коју је јепископ зетски Неофит писао Крмчију. (Види Гласник за 1867 г. књ. IV (свеска XXI старог реда) стр. 358—359). Није чудо, ако је јепископ зетски, живећи у својој столици, у другом месту начинио храм св. Петра у селу Богдашићу близу Котора, као филијал к манастиру св. Михаила на Превлаци; као што је саградио цркву св. Николе на отоку Врањини први светитељ зетске земље (Mon. Serb. стр. 17). Ваља и то знати, је ли истина то да је јепископ зетски ту цркву саградио, јер наведени натпис на тој цркви и у Миклошића (Mon. Serb. стр. 50) не мора се разумети онако

како би хтео Г. П. Е. И монах Иларион (види Гласник за 1867 г. књ. IV, стр. 358—361) доста смело нагађа да је то био јепископ зетски, који је саградио ту цркву.

Вредно је овде забележити још и то, да није поминуто ни у једној хрисовуљи, која се више или мање тиче манастира на Превлаци, да је ту била јепископија зетска. У Раду југославенске академије књ. I. наштампане су три повеље: у првој (стр. 130, такође види Магазин Далматински за 1849 г.), даној у Раши 15 јула 1230 г., краљ српски и поморски Радослав потврђује Которанима повељу краља Ђурђа од 15 августа 1115 год., а из ове повеље краља Радослава види се, да је краљ Ђуро те године дао племићима которским Превлаку као наследну имаовину, на којој су они обновили цркву св. Аранђела, коју су сами одавна сазидали. Краљ Ђуро потврдио је тој цркви све вртове и винограде и село Луштицу и Париграву и сву равницу до границе Грбаљ и земље чак до мора. (Сравни с Фарлатом t. VI, стр. 440. Само у њега је погрешно наведена година кад је писана ова повеља MSCL. = 1250).

У истој књизи Рада академије стр. 142, у листини 13, Стефан цар српски и грчки, поводом препирке међу патријархом српским Данилом и градом Котором, односно граница, у хрисовуљи, датој у Неродимљу г. 1351, а услед тужбе племића которских, потврђује њима старе границе у које је спадала и Превлака са црквом св. Аранђела.¹

Осим ових повеља, у Раду наштампана је и повеља потоњег цара Уроша (види стр. 146, у листини 15). Стефан Урош г. 1355 у овој повељи потврђује Которанима све повластице, које су они уживали од српских краљева. Ту

¹ Сравни с Фарлатом t. VI, p. 449—450. Иста је хрисовуља наштампана и у Миклошића Mon. Serb. стр. 149.

је њима потврђено право и на њихову цркву св. Аранђела, на Грбаљ и на остало.

На ново истичем, да ни у једној повељи није споменуто ни пут, да је црква св. Аранђела на Превлаци била престолница зетског јепископа, нити макар каквог другог. Наравно, да је ова црква и без тога имала значаја и важности, како се то види већ из тога: што су, због ње и њеног имања, Которани морали молити од сваког новог краља потврђења старих повластица на исту. Није могуће претпостављати, да је у хрисовуљама, могао бити изостављен тај факт: да је у овој цркви седео јепископ зетски. Бад би у Превлаци била зетска јепископија, јамачно се може рећи, да не би ни патријарх, нити сами краљеви, допустили: оставити цркву св. Аранђела, са имањем, на руковање которским племићима. И ако су они за се ту цркву сазидали, издржавали ју и о њој се бринули, ипак краљеви би могли њу откупити, променути за другу цркву, као што томе имамо примера,¹ да би се јепископија зетска ослободила од туђег уплива. На тај, или други, начин, јепископија би била снабдевена тако, да би имањем њеним руковао јепископ, а не племићи которски.

Г. П. Е. каже пак, да се у латинским старим листинама јепископ зетски спомиње под називом „episcopus sancti Michaelis“ и цитира две повеље дужда млетачког од 10 маја 1309 године. Једна је упућена краљу српском Урошу; у њој млетачка влада захваљује му за то, што је наредио да се врате млетачким подајницима, Контарену и Барби, њихова добра, која су била узета са разбијене њихове лађе више Котора (super Catagum); а друга је писана млетачким консулима (старешинама) у Котору,

¹ Тако је Душан променио једном племићу цркву у Охриду за цркву у Призрену св. Спаса, — види диплому његову у књ. „Синан-паша“ од г. Срећковића; а било је и више таквих случајева.

којом им се заповеда бити на руци горепоменутих племићима, да им се исплати њихова штета, по погодби њиховог посланика са јепископом св. Михаила (*cum episcopo sancti Michaelis*).¹

Господину Г. П. Е. а и г. Дучићу, чини се доста неопровргнут овај горе наведени доказ за њихову сврху. Тако се на први мах чини и читаоцима; али пошто се овај доказ критички промотри не излази тако, као што би хтели г. Г. П. Е. и г. Дучић.

Најпре узмимо овде у обзир саму ту околност: да се у тим повељама спомиње јепископ св. Михаила, а не Зете. Могуће је, да је на Превлаци, у манастиру св. Михаила, био јепископ у звању старешине манастира и намесника јепископа зетског; али о томе нема сумње, да је само зетски јепископ седео у манастиру св. Михаила, но у Диоклитији, као што знамо из старих српских летописа, и да се тај манастир налазио „близу Дрепа“, кога близу Котора, у Превлаци и у Грбљу, нема, као што смо већ споменули.

У објашњењу неких чланака уговора мира између Млетака и деспота српског г. 1426 (види *Acta t. 2, p. 260*) односно граница Котора, међу осталима, забежене су по наособ границе митрополитове и цркве св. Михаила на Превлаци (стр. 268), тако, да се жупа которска рачуна сама по себи, а жупа св. Михаила то је Превлака — опет за се. Да је јепископија зетска била смештена у Превлаци, или да је митрополит, како казују *Acta*, ту живео, не би од потребе било показивати његове границе оделито од граница манастирских, а на сваки начин био би он споменут као старешина овог манастира.

¹ Види *Monumenta spectancia historiam Slavorum meridionalium vol. 1. p. 239—240* у Загребу 1868 год.; такође *Acta archivi veneti vol. 1. p. 8—10*.

Не сумњамо, да је у горе наведеним латинским листинама, или ти код њихових преписача, погрешно стављен израз: „episcopo sancti Michaelis“ у место episcopi Zentae Michaelis, јер из историје цркве ми знамо: да је у споменуто време — од 1307 г. јепископ зетски био Михаил. Он је споменут и у хрисовуљи краља Милутина (Mon. Serb. стр. 69), те је и његова титула на латински преведена овако: episcopus Zentae Michael (види у Фарлата t. VII, p. 508 и 309).

Уз ово додајем још и то, да се јепископи зетски спомињу као јепископи скадарски, због тога, што је Скадар био главни град Зете (види Фарлата); међу тим, Ботор са которским покрајинама био је као особита држава са особитим уставом, као република у васалном одношају к српским владоцима. Онде живећи православни били су подложни управи и надзору зетског јепископа, кога Фрањо Фошкари у својој повељи од 22 маја 1455 г. назива митрополитом шизматичким или словенским.¹ Под власт и управу овог јепископа подложне су биле цркве: св. Михаила и св. Марије на Превлаци, св. Петра у Богдашићу и друге у покрајини которској. — Из повеље Фошкаријеве не може се извести да је овај митрополит седео у цркви св. Михаила, или да је живео у которској покрајини. У њој је само казано, да ју је он под собом имао (види Фарлата t. VII, p. 467 и Магазин Далматински 1849 г. стр. 164—171) т. ј. да је управљао овом црквом.²

¹ Тако се звао овај јепископ по свуда и у Acta t. 2, стр. 268, 235, 265, 297.

² Из ове повеље, пак, види се јасно и то, да је у то време православље врло много трпело од латинске пропаганде, да су многе цркве и села заузели били латини, који су нагањали православне да примају веру латинску противу своје воље. И ово је доста да се опровргне све што је г. S. у својој брошури „Црква католичка и вероисповедање источно у Воки-каторској“ (наштам-

Осим свега горе наведеног, напомињемо овде још и то, да није било баш удесно место за једну од 12 јепископија установљених св. Савом, а на име за јепископију зетску, на једном отоку далеко од поверене јој пастве, украј мора („у Приморју“) буд пастви, која свагда има потребе до јепископа, није било ласно долазити из разних места. У овом случају он би за њу био као туђ, јер би далеко живео. Ми знамо, да су јепископије већом чести смештене биле у средишту оне покрајине, по којој се звала јепископија.

Г. Дучић и г. П. могу ми споменути Београд, где је такође св. Сава основао јепископију, не гледајући на то што није била у сред јепархије. То је у неколико справедљиво само у географском погледу, али у политичко-административном Београд је био и тада, као и сад, центар свога округа; при том, путеви у Београд, из свију места која су припадала његовој административној управи, били су удобни и доступни, тако, да његова привидна нецентралност никоме није била штетна. Док отов Превлака, па и сам град Котор, нису били ни у географском ни у административном погледу центри Зете. Ако се још и на што може пристати, то је: да је на Превлаци могао имати своју столицу Которски православни јепископ, ако га је и било у то време, тек никако зетски, под чију је управу потпадала сва Зета с Котором и самим јепископ Которским.

пана је у Загребу г. 1875) у пркос истини хтео доказати: да није било гоњења од Латина против православних у Боци, да су сви готово православни били католици и т. д. Не одричем, да је у Котору било католика, али толико — колико их је било по многим местима српске државе са титуларним јепископима, тако званим *in partibus infidelium*, а где-где и са јепископом међу њима живећим, као што је било у Котору. Наравно, да су Которани, као грађани, имали силу и значај, према је све окруже са свима селима било православно.

Мучно би се могло и на основу хрисовуље Милутинове (Моп. Serb. стр. 69) доказати, да је јепископ зетски Михаил седео у манастиру св. Михаила. У тој хрисовуљи изрично је казано, да су, у време кад је краљ долазио у Котор и потврдио повластице св. Богородици ртачкој, с њим онде били „архиепископ барски Марин и казињц Мирослав и епископ халмски Нодан и епископ зетски Михаиљ и пископ которски Дучић“¹ и т. д. Кад би у овој хрисовуљи само зетски јепископ споменуто био, могло би се помислити, да је у Котору, или негде близу Котора у манастиру, живео; али су у реду с њим поменути, осим которског, и барски, па још и захумски, који је морао доћи чак од Невесиња. Није чудо, дакле, да је и јепископ зетски дошао у Котор у пратњи краља, као и други јепископи из оближњих покрајина — из Бара и Херцеговине.

Дакле, Г. П. Е. мњење своје о столици зетске јепископије није подрепо такоим фактима, који не подлеже никаквој сумњи, као што вели г. Дучић. Докази су Г. П. Е-а слаби, као што смо видели.

На тврђење Григоровића пак, (стр. 182—183 његова путешествија) не треба се ослањати, јер је он, као и Голубински,² узео то од пригорског митрополита Василија.³ А овај митрополит, као што је познато, није имао критичког знања да одвоји истинити исторички факт од

¹ Архиепископ барски Марин био је 1301—1318 год. види Фарлата VII, стр. 54; јепископ которски Dompius (Думуња) био је од 1280 до 1316 год. види Фарлата t. VI, стр. 442; зетски јепископ Михаил био је од 1307 до 1314. год. (Фарлат t. VII, стр. 309).

² Краткиј очеркъ исторіи православныхъ церквей: болгарској, сербској и румунској. Москва, 1871 год. стр. 466.

³ Историја Црне Горе 1754 год. Москва.

причања народног. Г. Милаковић, у својој историји Црне Горе, представио га је као доста слабог историка...

Такође је сумњиво и то, да су латини оборили манастир и цркву на Превлаци, као што то прича Милутиновић, (стр. 12), митрополит црногорски Василије и други (Далм. Магаз. за 1850 год.) и на послетку Г. П. Е. — Да су латини мрзили православне и готови били свака им зла чинити, (то смо видели и у Фарлата), заузимати и цркве, као што су Дубровчани заузели православну цркву у Стону, или радити да полатине ту или другу цркву, то постоји, но нису имали обичај рушити храмове, који су и њима били добродошли, те нису оборили ни овај манастир. Они су га ваљда полатинили, а развалили су га Турци, кад су допрли до Ђотора. Ови варвари свуд су то чинили, где је само био њихов војнички стан; а овоме, чини ми се, не требају нарочити докази.

Где је, дакле, била јепископија зетска?

Горе сам већ казао, да је у животопису св. Саве речено, како је св. Сава, међу осталим јепископијама, установио јепископију зетску при цркви св. Аранђела Михаила близу Дрепа у Диоклетији т. ј. у Дуљки, у Зети. Нема ту места двоумити. Да је она у которском пределу основана била, на сваки начин би названа била которском, или приморском јепископијом; јер и Зета и Приморје били су засебне покрајине, а и у јавним српским документима Приморје се сматрало као оделити део од Зете и Херцеговине. Што је баш у Дуљки т. ј. Зети основана била јепископија, то је скопчано с важношћу ове покрајине. Диоклеја или Дуљка није само с имена свог основача постала знатна, него за Србе је особито важна због тога, што је не далеко од Дуљке рођен Немања на реци Рибници. Осим тога, у Зети су свагда живели наследници српског престола; зато се и јепископија зетска стављала између дру-

гих јепископија на прво место — после пећске архијепископије, и за првог јепископа био је постављен Иларије љубимац св. Саве и његовог брата краља првовенчаног (Mon. Serb. стр. 26). Није се узалуд звала та јепископија славном јепископијом.¹

И пре тога Диоклеја бијаше на гласу, као главни град српски. На делмитанском сабору г. 877 била је тамо установљена јепископија. У Фарлата је у t. VI, p. 430 речено: „in consilio Delmitano Dioclea, quae civitas erat serblorum praecipua, non ita longe a Cattaro in orientem distans, constituta est metropolis ecclesiae serblianae et Scodra urbs olim primaria regni Illyrici et sedes regum Illyriorum, eademque metropolis ecclesiastica totius provinciae Praevalitanae in ordinem civitatum episcopalium reducta est ac novo diocletano metropolitae subjecta.“

Ја сам још мало пре истакао, да се манастир св. Аранђела Михаила налази близу старе Дуље, на исток близу села Златице и реке Рибнице.

Познато је, да су српске православне јепископије, у старо доба, биле смештене свагда по манастирима близу главних градова. Није чудо, што је Симеон, бугарски краљ, поштедио тај прастари манастир кад је оно варош Дуљу до темеља срушио; премда је тај манастир падао већ сам од себе. Како се то догодило, немамо података ни у причању народа; али се сачувало предање: да је онде била митрополија старинска, како сам већ о томе забележио на свом месту..

У моме опису овог манастира нисам ништа споменуо о месту Дрепу. Оно је у неколико важно за решење питања о месту зетске јепископије. Сад је име Дреп ис-

¹ Архијепископ Данило у животу Евстатија јепископа (1278 до 1285 год.).

пало из народног речника у Зети. Нико'ми није могао показати такво место близу Златице. Али, узимајући у обзир, да Срби често замењују у говору глас *д* са *т*, *б* са *ц* и обратно, можемо рећи: да садашња планина Требац није ништа друго но стари Дреп. Ова се планина налази недалеко од описане прастаре црвине. Знамо да има и племе Треччи. То племе, пак, тако зову Арбанаси, а Срби подгорички зову га Затреччи; дакле, опет је корен ове речи Треч. Садање име ове планине — Требац, — дошло је, јачаично, од имена Затреччи, пошто је прост народ, забацио првашњи прави назив планине.

Знамо да је св. Сава, уређујући јепископије, дао хрисовуљу цркви св. Николе год. 1233, коју је начинио био јепископ зетски Иларије на острву Врањини, на запад од Подгорице на 1½ сахат пута. Овај исторички факт подудара се са временом кад је он полазио у Атонску гору, посетио Зету и јепископију зетску, и, пошто је био такође на острву Врањини,¹ „**проводинъ епископъ скетинъ урезъ Зетоу до града драгъскаго, отънодоуже, благословенъ своимъ . . . отправилъ се къ атонскојоу гороу**“ (види „Обшти лист“ Милојевића Гласн. књ. XXXV стр. 26), а у Трношца је тачније речено овако: „и отъдаде се поутн плаванн . . .“

Из овог се види, да је јепископија била у Зети, а не у Приморју близу Њотора на отоку Превлаци.

¹ Види се, да је он у Зету дошао преко Гусиња, Клементи, којим су и сад свезана ова места са Подгорицом. Клементи су до 17 века били православни, и били су у пратњи Арсенија Прнојевића при његовом бегству у Аустрију. У почетку 19 столећа они су још зборили српски и певали песме уз гусле, као што о томе сведоче старци. Нема ни 60 година како су се арнаутили; Груда и Кучи почели су се арнаутити касније, и, ако ништа не стане на пут овоме арнаућењу, Груда ће кроз 20 година са свим бити арнаутска.

Ова је јепископија за тим пренесена била у друго место, али не у Врађину. Узрока томе не знамо; него се у неколико може нагађати. Пошто се краљевство српско раширило и пошто је Скадар постао главни град Зете, у којој су живели наследници српског престола, и јепископија је зетска морала бити пренесена близу Скадра, тим пре, што се стари манастир од ветхости није могао више одржати.

Како му драго, у време Стевана Црнојевића г. 1455, ми видимо јепископију зетску у Крајини, и још раније — у време Балше г. 1417.

Али ми читамо у чланку г. Дучића „Бока и Зета“ Гласник књ. XLII стр. 168 да је с Превлаке пренесена катедрa зетска на острво Врађину међу 1367 и 1380 г., почем се зна из једне хрисовуље Балше Ђурђевића Балшића од 1367 г. да је на Превлаци тада био зетски митрополит Арсеније. У чланку пак „Врађина у Зети“ г. Дучић додаје, да Балша у истој хрисовуљи, којом прилаже Врађини једно гувно соли на дну Грбља, где су српски владоаци имали своја солила, препоручује тадашњему митрополиту зетскоме, Арсенију, да од тога гувна 10-ти кабуо соли даје „**Првунстон краљинскон.**“ Исто налаже се и у другој хрисовуљи истог Балше, којом је он приложио такође једно гувно Морачнику (стр. 191).

Нек ми опрости г. Дучић што нисам могао наћи то, што он наводи. Поменуто хрисовуљу видео сам и ја на Цетињу, код митрополита, и имам с ње препис. Прво, она је датирана 6925 године т. ј. 1417 у време Ђурђа Страшимировића, а не 1367 год. као што наводи г. Дучић; друго, из ње се не види да је митрополит Арсеније седео на Превлаци; напротив, из те хрисовуље може се доста јасно видети, да је овај Арсеније седео у Крајини у манастиру „**Првунсте краљинске.**“ Између осталогa, у овој

хрисовули чита се следеће: **И сїе малое мое приношенїе въ даръ принесохъ дшею ѹмнленною и срдьцемъ смиреномъ приложнхъ къ Божїа Гюргевику прѣвнстон оу Мораунику' од моихъ солилъ ѹдно гѹвно да гднѣ митрополит зетски Арсение съ свѣмъ зворомъ и клиросомъ Прѣвнсте краљнске доброволно ниѣдно наслаїе нмлюки и мене Божїи митрополитѣ по томъже образу потврди и записа... да давамъ Прѣвнстон краљнскон десетакъ кель соли и тѣмъже закономъ ови кнше писанно солило приложнхъ Прѣвнстон ѹ Мораунику да дае Прѣвнстон краљнскон десети кель соли...²**

Да је јепископија зетска овде пренесена била из манастира Аранђела Михаила, што је близу Дуље, т. ј. у Крајину у цркву Пречисте крајинске, имамо доказа у уговору млетачке владе са Стефаном Црнојевићем од г. 1455 у септембру месецу на острву Врањини. Овај је уговор био склопљен између господара зетског Јова Болана, скадарског окружног начелника, о оданости Зећана млетачком господарству. У уговору овом старешине зетске тражили су, између осталог, да не буде никаквог попа ни бискупа латинског, који би имао власт над њиховим црквама (т. ј. православнима), но да буду начелници над њиховим црквама људи од њихове вере. Даље они потражују, да не буде архијепископ латински у Крајини, но да буде митрополит вере православне (*volemo de quele non poder esser arcivescovo Latin in Craina, noma desse messo bitropolitì da la fede sciava*), јер, додаје се у овом уговору,

¹ Из овог се сад зна, да је на Морачнику била црква у име Богородице. О овој цркви споменуто је на свом месту пре. Морачник и Старчево на два су оточића поред Крајине, где се виде и сад урвине црквене, као што сам већ на свом месту навео.

² Ова су солила била у власти разних лица: 34 били су у власти Ваљиној (*Acta t. 2. p. 236*), 24 у власти (зетског) митрополита *Sclavoniae* (*Acta t. 2, p. 235—236*), 32 припадала су Которанима (*id*) и друга појединим лицама.

митрополит крајински назива се митрополит зетски, који нам поставља попове (perchie quello bitropoliti de Craina else chiama bitropoliti de Zenta: et lui mete li nostri zagi et preti e senza celo non podemo esser).¹

Ово јасно сведочи, да је јепископија зетска била пре у Крајини, докле Турци Крајину не разореше. Истина је, да је она била неколико времена на отоку врањинском у манастиру св. Николе, пре него ју је Ив. Црнојевић пренео на Цетиње, но није била и није могла бити ту стално смештена. Управо да речем, Врањина је била преноћиште јепископији зетској при сељењу њеном на Цетиње. Турци нису давали мира становницима дољне Зете, приближавали су се већ и к Врањини; јер год. 1472 хтели су утврдити Подгорицу за се, као што је о томе јављао Ив. Црнојевић млетачкој влади (види моју белешку о балешкој цреви). Осим тога, још је био жив у памети свију хришћана садржај хрисување св. Саве односно манастира св. Николе у Врањини, којом је забрањено јепископу зетском и архијепископу српском, једном речју свима намењеницима св. Саве, „неконмъ взрокомъ зстворѣть ю мстохїю архїепнскзпн“ „и да не има съ ннмъ ннкторїе областн епнскзпн зетскн“ Није могуће да се Ив. Црнојевић усудио преступити „заповѣдъ“ св. Саве и заслужити његово проклетство . . .

Мислим да неће бити сувишно забележити овде још једну врло занимљиву црту поменутог уговора. Старешине зетских општина, у горе наведеном уговору, међу осталим тачкама, потраживали су, да се не прекину сношаји њи-

¹ Види Acta t. 2, p. 454—456. О овој Крајини била је реч горе. Ја сам казао њено место и исторички значај. И Г. П. Е. и Г. Дучић цитирају овај уговор, али као да га нису добро прочитали, кад не кажују ни једне речи да је била у Крајини зетска јепископија.

хови са становницима Задрими и Алесио. У потписима ових¹ општина видимо потписе од више села која се и сад налазе у Задрими, као: Стајна (Станчићи) близу Моста), Брајновићи (id), Лужане (близу Каљмети), Мрке (id), Љубизи (id), Фишта (id), Космач (недалеко од Млета), Спатар (близу Космача) и друга села. Како се види, у Задрими на измаку 1455 године, кад је тај уговор састављен био, православље се није још упропастило било. Не треба заборављати, да је у томе уговору забележено, да још многа села и општине нису означени у потписима (*de le qual non se fa mention* — види тамо t. 2, стр. 457).

Сад у Задрими нема ни једне православне куће: премда је стамболска патријаршија до скоро рачунала тамо две хиљаде кућа. Ово се дознало из емирнаме, што је управљена од порте на Измаил-пашу скадарског г. 1858, с наредбом, да узме од православних кућа у Задрими митрополитску мирију, да се тим начином порти накнади дуг патријаршије, а ова није могла сама наплатити то од својих мирјана.

Из овог факта изводимо још и то, да је г. 1766, кад је српска пећска патријаршија уништена била, грчка патријаршија пренела у Стамбол све бележнике српске патријаршије, који су се у то време налазили код пећског патријара Калиника и свију јепископа српске патријар-

¹ Осим племена Кучи, Пшери, Рогаме, Белопавлићи, Подгорница, Голубовци, Матагуши, Дајбаба и др. који су и сад православне вере, спомињу се још племе Хоти (Hoteni) (сад је све латинско осим једне куће турске), Груда (лат.), Кучка покрајина (лат.), Груми (близу Валеша у Риолу), Ивајни (у Шкреду), Арбенези (Горњи Кастрати), Драгиње (Дољни Кастрати), Хиноши (id), Каварићи (близу Вушата), Вушати (турско село, има и католика). — Хоти и Матагуши били су знатна племена, тако, да је млетачка влада радила да их подкупи да пређу на њихову страну (Acta t. 2, стр. 57).

шије. Зна се, да су покупљени били и бележници зетске јепископије, под коју је спадала, наравно, и Задрима. Доказ овоме находимо у „Relatione et discriptione“ di Mariano Bolisa nobile di Cattaro (наштампан у Венецији 25 маја 1614 г.) где овај Болица каже (у књизи: Turcs et monténégrins par Lenormand. Paris, 1866 стр. 313) да је пећски патријар имао под собом сву Србију, Подгорицу, Црну Гору и Запу т. ј. Задриму.¹ —

VIII.

САДРЖАЈ ФЕРМАНА

КОЈЕ ЈЕ ИЗРАДИЛО СЕБИ КАТОЛИЧКО СВЕШТЕНСТВО КОД ПОРТЕ
О СВОМ ОДНОШАЈУ ПРЕМА ПРАВОСЛАВНОМ МИТРОПОЛИТУ
ХЕРЦЕГОВАЧКОМ И ВОСАНСКОМ.

У канцеларији католичког јепископа у Мостару нађох рукописну књигу, која садржи у преводу на латинском језику фермане, што их је католичко свештенство израдило себи у разво време код турске владе. Ови су фермани издани били услед тужбе католичких братара мисионара на православне српске митрополите, хтевши створити себи независан положај, како би више утицали у тим пределима на народ српски и лакше га латинили.

Пре него што изложим кратки садржај ових фермана, навешћу неколико редака о питању, где је св. Сава установио био јепископију захумску т. ј. херцеговачку.

¹ Сад се у Задрими рачуна у 25 села до 15000 душа католика (ово је узето из бележника латинског јепископа), а турских еамиллија не више од 350 т. ј. до 2000 душа.

Нови српски писци не слажу се у месту ове јепископије. Г. П. Е. у својој историчној прегледу о православној цркви у бокоцоторској покрајини стр. 7, вели, да су јепископи захумски, по установи св. Саве, седели у Стону, и цитира Лукарића да потврди своје казивање; а пошто, услед насртања латинства на тамошње православне цркве и свештенике, мораде уз калуђере и јепископ из Стона селити се, пребиваше одонда, он и пријемници његови, у унутрашности Захумља у разним манастирима (војима?) а у задње време (свршетком XVII века) највише у манастиру Тврдошу близу Требиња.

Истина, горе наведено тврђење од чести може се ослањати на један само летопис, који вели: „**поставлѣть Сава епископа въ хълмскоу земан оу Стонѣ въ храмѣ прѣсветне богородице.**“¹

Да су српски попови у Стону били у време краља Дечанског и поповали у православним црквама у Стону и Рѣту, на то имамо неборим доказ (Mon. Serb. стр. 108), али ипак морамо сумњати: да је тамо св. Сава установио био тако звану јепископију захумску, на основу података, које ћу изнети.

Пре свега у означеном месту у Лукарића (Annali di Ragusa lib. II, р. 54—55) ми не находимо што наводи Г. П. Е. т. ј. да су владике захумске седеле у Стону у ондашњем манастиру богородичином. Како у хрисовуљи краља Дечанског (Mon. Serb. стр. 108), тако исто и код Лукарића, није ни једном речју о томе споменуто. У хрисовуљи видимо само, да је српско свештенство било у то време у Стону и у Рѣту за оставше тамо православне, што сведочи и Лукарић, говорећи да су у цркви св. Николе живели монаси грчког закона, али је у ондашњем бо-

¹ Код Шафарика: „Кратке летописи српске“ стр. 69,

городичином манастиру, вели исти Лукарић, седео католички јепископ Јован. То исто говори и Мавро Орбини (*Regno de gli Slavi, Pesaro, M.DCI. стр. 200*). Ево оног места које цитира Г. П. Е. из *Annali di Ragusa: la cura della chiesa di Stagno haveva il vescovo Giovanni che stanziava à Santa Maria del piano sua diocesi, ma l'ordinationi minori* (т. ј. где су сад францисканци) *tenevano i monaci Russia in san Nicolo. Ma perche la republica desiderava totalmente ridur' il popolo al rito romano, però si dispose à farli partire* (Copioso ristretto de gli *Annali di Ragusa in Venetia 1605*). Стефан краљ Дечански у својој повељи, наравно, не би пропустио настојати пред републиком дубровачком за јепископа у Стону, да је он ту седео, кад је то учинио за просте попове српске, „који су у Стону и у Рџту.“ Не би ни Лукарић изразио се онако, кад би тај Јован био српски или грчки јепископ т. ј. да је о монасима грчким он зборио као о туђем елементу — јепископу Јовану.

Доста је и један поглед на географску карту, па да се сваки увери, да се није могло од Стона управљати таквом опширном јепархијом, каква је била захумска; јер Стон ни у географском, ни иначе ма у ком, погледу није био центар Захумља.¹ Истина, по Порфирогениту, кога цитира Фарлати у својој историји дубровачке цркве (стр. 322), рекли би смо, да је Стон заузимао прво место међу градовима захумским. Но не треба сметати с ума, да је то било онда, када Срби населивши Херцеговину нису образовали били још политичку целину, када су их сматрали као варваре, утичући на њих с обала, и када су и они сами — као скорашњи дошљаци — морали сма-

¹ Шта више, може се рећи, да Стон и није никако у Захумљу, него да се налази у пределу који се вазда звао или Далмациом или Приморјем.

трати Стон, тада трговачки и цвѣтајући град, као средиште тежине; а тога није било у време просветитеља српског Саве, када је и сам Стон изгубио био своју важност, као што ћемо видети ниже.

Не велим да у Стону није била основана јепископија, под чију је управу потпадао сав Хум, вао што о том вели архиђакон Тома, код црквеног историка Фарлатија (види његову историју дубровачке цркве, стр. 326), и по мњењу овог последњег (стр. 322) основана је била 877 године делмитанским сабором, под именом захумске јепископије, с подчињеном њој диоклејске митрополије; (после је прешла под спљетску архијепископију, а по том и дубровачку); но то ни у колико не обара моје тврђење, да св. Сава није основао ту јепископију. Г. П. оснива своје доказе само на народном предању. Такво предање (в. Србско-далматински Магазин за 1839 г.) да се објаснити. Продрв Срби и на полуоток стонски, нашли су ту јепископа и јепископију, којој су се до некле и подчињавали. Од свега тога, пак, упамтили су само: да је ту била нека јепископија; доцније томе предању дометну и то, да је њу основао св. Сава, што је у осталом са свим појатно: Срби, па баш и не само Срби, воле приписати своје великоме човеку и оно, што се не може потврдити историом.

Треба имати на уму и то: да је св. Сава основао јепископију на Стону, не би Фарлати и други историци црквени пропустили споменути што о томе. У једном рукопису латинском, који се чува у сакристији стонске францисканске цркве, писаном 1394 године, каже се само: да је пре, но што је та земља (стонски полуоток) потпала под Дубровник, била у рукама шизматичким и патаренским, и да су ту живели већином српски монаси и свештеници (види *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmatia; Venezia 1775 t. II. p. 259*). Није било нужно писцу тога руко-

писа претрпавати траг бивше тамошње православне јепископије, да је била, него би се још радовао да се на славу католичанства похвали што је изагнана с полуотока, као што је то било с православним калуђерима. Фарлати у својој историји дубровачке цркве (в. стр. 322) сведочи о томе говорећи, како је на том полуотоку био православни манастир, из кога су били 1333 године, кад је Стон прешао под Дубровник, изагнани православни калуђери, и манастир предао францисканцима, који су по том сав православни народ обратили у католичанство, — а ни речи не казује о каквој православној јепископији. Да, ве није ни било тамо у то време. Основана јепископија трајала је до у XII век још у духу православља. После коначне поделе црквава, јепископи стонски, признав власт папску, нису могли више опстати у Стону. Од 1170 до 1333 г., кад су Дубровчани купили тај полуоток од краља Стефана под условима, које су тај час нарушили, стонска латинска јепископија сачувала је само своје име, а јепископи су живели то у Борчули, то у Спљету, то у самом Дубровнику, задржавајући себи титулу стонских јепископа. Говорећи о том, Фарлати приписује тај положај стонске јепархије разним неприликама, револуционим покретима и међусобном ратовању. Православнима, пак, у Стону управљао је архијепископ филаделфијски живећи у Венецији. У то доба — на име у XII и XIII веку — Стон изгуби пређашњи свој значај и буде шта више разрушен око 1252 год.; тако о њему, као срушеном, стоји у списку градова бивших у то доба под Дубровником (Фарлати стр. 327). У то време, кад је католичанство узимало мах на обалама далматинским, Срби се морално утврђиваху у унутрашњости Захумља, и св. Сава при уређивању познатих 12 јепископија оснује јепископију не у Стону, но у средини Херцеговине, а имено у Залому, што ја, на по-

слетку, могу и позитивним доказима потврдити, каквих г. П. није могао изнети у корист свога тврђења.

Она летописачка белешка о јепископској катедри у Стону, коју мало час споменусмо, после свега овог, држим да је погрешно преписана с изворног дела, или да је погрешно прочитана. По свој прилици, реч „оу Стонѣ“ у ориџиналном рукопису написана је била овако: „оу Заломѣ.“ Овоме нагађању помаже трношки летопис (Гласник вв. V. стр. 37) у којем читамо, да је св. Сава подигао јепископију у Захумљу „въ храмъ прѣсв. Богородице еже и нинѣ зрѣть се под горою зокомою Заломѣ въ некесиньскоѣ кднлоукоу.“ — Ова гора Залом наводи се у Херцеговини, на југоисток од Невесиња, на 2 сахата пута између Невесиња и Гацка (Метохије¹) и баш је у средини бившег Захумља, а садашње Херцеговине.

Ако се не може ко збиљски поуздати у Трношки летопис, навешћемо му исти доказ из Фарлата (види t. VIII, стр. 48), који је могао оставити на страну питање о православним јепископима, пошто се бавио само о католичким катедрима; али при свем том, он није пропустио казати, да је у Залому била јепископија захумска, и не каже он то сам, већ се позива на уважену историјску особу. Он вели: „Lequienius auctoritate Dosithei lib. 8. de patriarchis Hirosolymitanis cap. 13 duodecim episcopos enumerat a S. Sabba delectos qui in coenobiis quidem degerent.“ Међу осталима, или боље рећи — на првом месту у Ликинијевом списку тих јепископија, стоји јепископија у Залому, у манастиру Панагије, (1 Zalumae in monasterio Panagie 2) in terra Diocletiae in ecclesia S. Michaelis Archangeli etc.)

¹ Да није садашње Гацко било метохија заломског манастира — захумске јепископије?

Шта више, ми смо сами слушали од Херцеговаца у Невесињу (г. 1875) да је по казивању старих била херцеговачка митрополија у невесињском кадилуку,¹ само неки оће да је она била у самој невесињској касаби, а други, којих је већина, држе да је њено место било у Залому. Наравно, да се није ово предање у херцеговачком народу могло сачувати у потпуној јасности и тачности, због разних неприлика од давнине; јер су разборити људи у многобројним устанцима гинули од Турака, и са собом у гроб понели јасни спомен прошлости, оставив својој ситној деци мутно казивање о њој. —

Горе смо већ рекли, да се Залом налази међу Невесињом и Метохијом. До последњег устанка Турци су ту имали један хан близу развалина прастаре цркве, доцније цамије, и једну кулу. Сад су и кула и хан порушени. Близу те готово до темеља порушене цамије, до пролаза Црногораца у Невесиње год. 1876, под војводством кнеза Николе, још су се видели остатци минарета. Вредно је овде казати, да је ова цамија била запаљена и срушена још у време знаменитог устанка, у којем се прославио Бајо Пивљанин. Овај племенити јунак срушио је ту цамију за то, што су је Турци начинили били од прастаре цркве Богородичине.² По народном казивању то се догодило г. 1789.

Тада је још народ памтио тај несрећни догађај: што су Турци, на измаку 16 века, својим насиљем приморали јепископа херцеговачког да остави пређашњу столицу прастаре јепископије.

Јепископија из Залома пренесена је била у требињски прастари манастир успења Богородице, у Тврдош, у

¹ Да није и Невесиње било метохија те јепископије?

² Сви херцеговачки јунаци — хајдуци — међу најглавије своје тежње, при народном ослобађању, стављају преобраћање цамија у цркве, будући су исте цамије постале од цркава.

коме није била дуго;¹ јер већ год. 1766 видимо јепископа српског у манастиру Дужи, близу Требиња (види Далматински Магазин за 1849 и 1850 г.); и чим је била уништена српска пећска патријаршија, и за Херцеговину дошао нови јепископ грчки на место српског, пренесе овај захумску јепископију у Мостар, ваљда год. 1767, одмах по своје доласку. —

Мислим да није од потребе доказивати, шта је православна захумска јепископија претрпела од турског насиља, какве су сметње стављали Турци њеној радњи око уздржавања заосталог народа свог у вери — после несретног бегства српских патријара год. 1690 и 1737 са мноштвом народа у Аустрију. Судаћи по разбојништвима, које су у касније време починили Турци хришћанима, и по њиховом варварском убијању невиног народа и пастира (не заборављамо и год. 1829 кад је сама порта заповедила побити све јепископе...), можемо себи представити грозну слику несрећног стања православља.

Осим Турака, с друге стране католички братри, налазећи такво време згодно за своју радњу, чинили су насртања на православље. Ми смо већ наштампали садржај једног фермана (види Гласник књ. 40) датог кадијама: београдском, вишеом, херцеговачком и др. Из њега се види, да се у години 1193 (1779) грчка патријаршија тужила порти „како су се појавили инострани монаси који скрећу хришћане с правог пута, наговарајући их да се одреку од свештеника који зависе од митрополита, и нудећи себе на услугу, да би их одвратили од старих обичаја.“ Сад и овде износим кратак садржај фермана, које су себи израдили били старешине католичке пропаганде у Босни и Херцеговини. Држим, да ће

¹ И овај су манастир порушили Турци.

и ови фермани бити од користи, као податци за повесницу српске цркве. —

Садржај свију ових фермана састоји се у тужби латинског свештенства на патријархе и митрополите српске, до уништења српске патријаршије, а после и на митрополите грчке, због тога, што им ови сметаху у њиховој радњи, узнемирујући их, — што узимаху од њих незакониту мирију и друге црквене данке, и одвраћаху од њих оне, који су латинску веру исповедали.

Из свега, што ће читалац видети доле, ласно ће приметити: да су православни митрополити кривљени само за то, што су бранили своју паству од насртања латинске пропаганде, која је свима мерама радила да добије на своју страну православне хришћане, који су, или због братарског лукавог и притворног обећавања олакшица од јарма турског, или да избегну закониту казну од пастира по црквеним канонима, прелазили из православља под заштиту католичке пропаганде. —

1) Ферман султана Сулејмана, од месеца цемазуљахра године 973 (т. ј. 1565), на име сарајевског паше Мехмеда и кадије, у след тужбе католичких попова од цркве кршевске и фојничке, у којој су они изложили „да грчки патријарси и митрополити, или владике, неправедно од њих узимају данак на силу, премда они нису дужни платити ни ма какав данак.“ Овим ферманом налаже се, да не сме нико, ни грчки нити другог обреда митрополити, потраживати мирију и друге њој сличне дарове од латинских попова.

2) Ферман од месеца зиљхице г. 984 (т. ј. 1576) на име кадија: босанског, зворничког, клиског и херцеговачког, у след преставке сарајевског кадије, који је писао порти, да патријарси и митрополити грчки и српски, као с неким правом, узимају од френака (латина), налазећих се у

поменути санџацима, венчанице и друге црквене данке, и таким начином у њихове се цркве немају. Тако су најавили пред кадијом латински попови, и пошто су приказали своје повластице да су слободни од такве врсте мирије, ферманом се заповеда: да се стане на пут таквом насљу од стране српских и грчких патријараха и митрополита.

3) Ферман султана Ахмеда, од 9 септера год. 1024 (1615), на име везира будванског Али-паше, беглербега босанског, и на име кадија разних места у Босни. Овај ферман каже, да су у том пределу живећи Маџари и Шокци, преко свог пуномоћника, поднели следећу тужбу: „ми смо, веле тужитељи, латинске вере, и секта је наша са свим различна од вере ђаура Срба, Грка и Влаха, са којима немамо никаквог спошаја ни додира у религиозни нашим пословима. Плаћамо и венчаницу и друге црквене таксе францисканима и поповима наше вере. Међу тим, митрополити, руковођени само духом гражљивости, узимају силом мирију, што ми дамо францисканима, и узнемиравају нас преко мере, користећи се царским ферманом, који су они на неки начин задобили да скупљају од нас данак.“ У след ове тужбе, ферман овај налаже везиру, да се ова парница извиди пред београдским кадијом тако, да и једна и друга страна прикаже своје повластице, — и, ако се докаже по њима, да се вера тужитеља одликује од вере грчке, то да се не допушта митрополитима узимати од њих мирију, и да се не обраћа пажња на претензије њихове, у случају ако би они били незадовољни.

4) Ферман султана Мустафе, од месеца шабана год. 1035 (1625), дан је у след дописа кадије сарајевског, да је католички јепископ Матвеј Јовановић изложио пред њим, вако је султан Мехмед хан, од времена освојења

Босне, даровао свештенству ове области слободу вршења службе и св. тајне по њиховом обреду, у њиховим црквама, без икакве сметње од стране попова српске народности, или од самог српског народа, или од јавне полицајске власти; те је поменути јепископ молио кадију, да се на ново потврди вероисповедна слобода дарована католичком свештенству. Султан Мустафа наређује у овом ферману, да се у области босанској нико не меша у послове латинских попова, ни у градовима, нити по селима, и да нико од попова српске народности не сме чинити њима никакве сметње.

5) Ферман султана Ахмед-хана, од 23 ремазана године 1042 (1636), на име кадија: сарајевског, херцеговачког и других налазећих се у тим окрузима, и на име Мехмеда надзорника над царским приходима, у след тужбе латинског фратра Јовановића, Јанка Франковића, и кнеза Вукосава, како они по свима окрузима Босне, Херцеговине и Клице, од времена освојења нису платили српским патријарсима, митрополитима и јепископима ни венчанице, нити икакве друге црквене мирије; јер ови икаквог уплива и власти над латинским црквама имали нису; међу тим, сад неправедно узимају од њих црквену мирију. Ферман налаже поменутом надзорнику, који је представио порти тужбу латина и изјавио, да су истинитост казивања латина посведочила и потврдила лица достојна веровања, да се укине злоупотреба и да српски митрополити, патријарси и јепископи не узимају од сад никакве мирије против закона и обичаја.

6) Ферман султана Сулејмана, од месеца муарема г. 984 (1576), на име кадија: босанског, херцеговачког и клиског. У њему се каже, да је кадија неретвљански, Бедрудин, јавио порти, да су Петро, Ђуро, Анто, Франко и кнез Вукосав представили му, тужбу, у којој говоре: да

патријарах и јепископи српски узимају од њих (латина) живећих у Босни, Херцеговини и санџаку елиском венчаницу и друге разне мирије (данке), и раде да подложе њих себи; — међу тим, они, од како су Турци освојили ове земље, нису те црквене данке њима плаћали, и није било тога у обичају. Потврђујући ово, кадија неретвљански измолио је овај ферман, да се укине неправедно понашање српског патријарха и јепископа спрам католика.

7) Ферман султана Ибрахима, од месеца цемазуљахра године 983 (1575), на име бега округа елиског и кадије фојничког, у след такрира (дописа) млетачког посланика код отоманске порте. Ферманом се наређује: да се бране попови латинског реда, Ђуро и Павао (носиоци овог фермана), од грчког патријарха и јепископа, ако би хтели потраживати од њих познату мирију.

Осим горе наведених фермана, има их у латинској јепископији у Мостару још доста истог садржаја. Сви су израђени на ту сврху, да се латини ослободе од насртања (!) српских или грчких митрополита. Држим, да је доста и толико колико смо навели па да се о томе састави појам. У осталом неће бити с горега, ако овде изнесем још садржај фермана налазећег се у цркви Сутишци, ради његове занимљивости. —

Ферман султана Мехмеда, од месеца муарема године 1023 (1614), на име везира будванског, беглербега босанског и кадија у тим покрајинама, у след тужбе латинског свештенста посланику германског императора т. ј. аустријског. Овај је посланик, на основу мирних договора међу двема државама — Турском и Аустријом, изradio пред портом овај ферман: да се не чине сметње свештеницима латинског реда у зидању и поправљању кућа у Високој, Кршеву и Фојници.

Међу ферманима, које сам прегледао, има доста фермана односно ђумрука (царине). У овим ферманима занимљиво је то, да су се братри тужили, како их сматрају за арнаутске попове, не гледајући на очигледну разлику њихову од тих попова. Такви су фермани а) од 20 цемазиуљ-еввеља г. 926 (1519); б) исти од речи до речи — од 24 ребиуљахра год. 1024 (1615); в) ферман султана Мехмеда, од месеца шабана године 1002 (1593), у којем је, између осталог, казано, да су се братри тужили: како од њих узимају ба ч (царину) на сувно и друге ствари, које они доносе из Дубровника и Макарске; г) ферман од зиљхице године 1008 (1599) и д) од сефера године 1021 (1612).¹

Не вреди улазити овде у прецирку са братрима: о подложности или неподложности латина, у старо доба, у турској држави, управи православне патријаршије. Напомињем је само за то, да је право ове управе даровао особи-

¹ У свима ферманима латински братри зову се латинским монасима френске (јевропске) вере. Станови су њихови били у манастирима у Фојници, Сутишци, Крешеву и Високој.

Готово су се у свима ферманима, у којима се излаже тужба латинских попова, ови попови позивали на ахд-наме, као на основу њихова права. Овај ахд-наме дао је био султан Мехмед г. 868 (т. ј. 1463) латинском свештенству у Босни. У овом уговору (ахд-наме) султан заповеда, да се нико не сме мешати у послове латинских попова и чинити њима зулум, стављајући им сметње при зидању црква и кућа. Једном речју, султан даје њима пуну слободу вероисповеди. Овај ахд-наме потврдио је био султан Ахмед ферманом својим од зиљкаде г. 1028 (1618), на име босанског везира Ахмед-паше. Примећујем овде и то, да међу ферманима (којих је 45) има један од 26 цемазиуљахра г. 1156 (1743), у ком су између осталог братри изrekli: „да код њих, осим ахд-наме, има емри-шериф од г. 1009 (1600), и две бујурладу Али-паше, кад је он био валија босански, којима се потврђује њихово право над манастирима у Фојници, Сутишци и Крешеву, у пркос грчким митрополитима и владитељама, који су доказивали да су и латини у турској држави подложни њиховој управи,“ — Сад нема ни ових бујурладу, ни тих емри-шерифа.

тим уговором (ахд-наме) освајач Цариграда са мо грчком патријарху. Ово је право задобила после и српска патријаршија. Без овог повластитог документа ни грчки, нити српски митрополити, не би се усудили истицати право на управу над латинима; не би им ни Турци издавали фермане у томе смислу. Тако, између фермана манастира Дужи (у Херцеговини близу Требиња) нађох један ферман, који је издан 5 шабана г. 1104 (т. ј. 1692) на име херцеговачког мутесарифа. Из овог фермана видимо, да се „митрополит херцеговачки, Симеон, пријавио у царски стан (ордуи хумајун) у Београду, и тужио се, да су становници (у ориџиналу — ђафири) херсека: Мостара, Габеле, Рујана (да није Дувна?), и и и¹, који су подложни управи пећског патријарха, и сви латини, Маџари, шокци, гвардијани (латински игумани), Лужани и Арнаути, и другог порекла ђафири и попови, досле плаћали на њих спадајуће миријске данке и новчану рукопомоћ за панајуре, ајазме и др., а сад се противе кад се ово од њих тражи, говорећи да плаћају Рим-пали.“ У след тога издан је овај ферман са следећим закључцима: „на основу старог закона заповедам: да поменути шокци и латини морају плаћати патријарху и митрополиту све, што је потребно по обичају и правилима њихове вероисповести, и да се нико не сме старом закону противити; да се нико не меша у послове поменутог митрополита, кад он буи обичну мирију и врши своју дужност по јепархији.“

У осталом не пропуштамо овде рећи, да је турска влада мало марила да буде ред међу поданицима немухамеданске вере; на против, потпомагала је њиховом разједињењу и религијозној свађи, која је свагда за њу била

¹ Тако је у турском ферману; три места нису уписана.

од користи . . . Овакво понашање порте спрема раздора религијозног међу хришћанима разне вероисповести, или једне вере а разне народности, свакоме је познато.

IX.

БЕЛЕШКА О ИМЕНУ ЦРНЕ ГОРЕ.

Готово сваки писац, који се више или мање бавио о Црној Гори, са каквог му драго гледишта, рачунао је за своју дужност одговорити и на ова два питања: је ли се Црна Гора звала овим именом у старо доба до 16 столећа, и с којег је узрока Горња Зета прозвана Црном Гором.

Познато је до каквог су апсурда дошли неки писци у својим расправама, као н. пр. А. Попов у своме путопису (Санктпетербург 1847 г.) у Ami Boué у своме делу, кад су хтели одговорити на друго питање, не тичући прво, које је важније. Ал и они писци, који нису хтели оставити и ово питање без одговора, погрешно мисле да се Црна Гора није звала овим именом у старо доба.

Г. Милаковић, у својој историји Црне Горе, каже: „премда се не може знати управо кад је Црна Гора ово име добила, али опет може се рећи: да је то могло бити у ново време; почем учени људи потврђују, да јој се садашње име не налази ни код једног списатеља старог и средњег века. Шта више, вели он, ми видимо из акта публичних, да се Црна Гора, и у време кад су у њој владали Црнојевићи (1427—1499 год.), није писала, а може бити није ни звала тим именом, него Зетом, па ваљда се по Црнојевићима и прозвала Црном Гором“ (стр. 6).

На другом месту (стр. 66) вели: „по свој прилици по Ивану Црнојевићу прозвала се Црна Гора.“

Мој штовани читалац може ми, можда с разлогом, приметити, да то није од великог значаја, је ли се звала Црна Гора овим именом до Ивана Црнојевића, или је овако названа по његовом имену; али пошто је ово безосновно мишљење готово заузело мах и силу у историји, мора му се стати на пут на основу података, који ваљда нису г. Милаковићу били познати, пак ни г. Дучићу, чији ми је чланак, наштампан у Гласнику књ ХL под насловом „Црна Гора“, дао повода да наштампам ову моју белешку.

Г. Дучић у свему се слаже с Милаковићем, и готово понавља све што је о томе Милаковић рекао. Г. Дучић вели, да „до XVI вијека није се ништа знало за име Црне Горе“, и да „војвода Иван Црнојевић није се звао господаром црногорским, но зетским. Ово је, наставља г. Дучић, јасан доказ, да се Црна Гора није звала тијем именом до пресељења у њу војводе Ивана Црнојевића; па послје неколико година, вели опет, није се ништа за то име знало, почем се по Ивановој смрти 1490 г. и син његов војвода Ђурађ потписивао „Господарь зетских.“ Даље г. Дучић каже: „у прилог овом тврђењу иде и то, што се име Црне Горе, колико је мени познато, не наводи споменуто ни у једног писца старог, ни средњег вијека. С тога неки наши писци, који не знају добро нашу народну историју, погрешно уврћују име Црне Горе међу имена српских покрајина прије XVI вијека.“ Тек у почетку XVI века, по казивању г. Дучића, чу се у народу ново име зетској планини, најпре: Црнојева гора, а позније скраћено: Црна Гора, које црногорски суседи преведу сваки на свој језик — Млечићи Montenegro, а Турци — Карадаг.

Дакле, по мишљењу г. Дучића, као и по мишљењу Милаковића, Црна Гора је тако прозвана по Црнојевевићу.

Чини ми се, да је такво мишљење управ равно мишљењу: да је Иван Црнојевевић прозван овим именом по имену Црне Горе. Милаковић не пропушта напоменути да је било и оваквог мишљења, и да се, по казивању неких писаца, Иван Црнојевевић звао Црногорац од имена покрајине у којој се родио — од Црне Горе. Ово је казивање испод сваке критике и подсећа нас на препирку учењака, од којих једни оће да је Рим (Roma) прозван од Ромола, а други да је управ Ромоло прозван од Рома (Рима).

Вредно је овде навести, да је породица Црнојевевића била још пре Ивана Црнојевевића, на име у време Ђурђа Страшимировића, (1385), ком је (Ђурђу) у почетку била и противна, а за тим га признала за старешину (види у Милаковића стр. 34 и Мауро Orbini Regno de gli Slavi стр. 293). Шта више, ми видимо фамилију Црнојевевића у време Душана и његова сина Уроша. У повељи, у којој Стефан цар српски и грчки решава распру између патријарха Данила и града Котора, даној у Неродимљу г. 1351, Михо и Радосав Чрнојевићи поменути су као важна лица, којима је поклоњено било поверење и цара и патријарха у решењу ове распре (види Рад југословенске академије 1867 г. књ. I, стр. 142, листину 13. Оригинална хрисовуља налази се код митрополита цетињског Иларијона). На исти начин у повељи Стефана Уроша, којом он потврђује повластице Которанима (1355 г.), опет су поменути исти Михо и Радосав Чрнојевевићи (види Рад југослав. акад. књ. I, стр. 146, листин. 15). Види такође Acta archivi veneti t. I. p. 271 где је речено да је господар Зете, Будве и др. у 1392 год. био Радић Чрнојевевић — те на једно столеће пре Ивана Црнојевевића!

Како се Иван Црнојевић није звао по Црној Гори, тако се исто ни Црна Гора није звала по Црнојевићу, као што ћемо видети доле.

Истина је, да је садашња Црна Гора била саставни део старе Превлаке, или нове Дукље, а још новије Зете, као што видимо из публичних акта; али не подлежи сумњи ни то, да се у народу Горња Зета звала и Црном Гором. И ако су књижевници у старо доба волели звати Црну Гору књижевним именом Зета, ипак ово није отимало у народа право звати Горњу Зету вулгарним именом „Црна Гора.“ У доста случајева ови књижевници не обраћаше пажњу на народно казивање; ал ни народ такође нимало није обраћао пажњу на њихова имена, те је звао своја места по своме обичају. Јамачно су Словени, дошавши у тако звану Зету, усвојили име ове покрајине од оног народа (илирског), који је онде пре њих био и превели га само на свој словенски језик. Да се Црна Гора пре Црнојевића није звала само Зетом, види се и по томе, што сви Албанези зову Црну Гору - Мализи (Мал = гора, зи = црни, отуд и Маљазес = Црногорац). А да је се звала само Зетом, Албанези би и до сад задржали то име, нити би их во принудио да мењају име Зете у име Црне Горе због тога само: што је тако могло бити драго Ивану Црнојевићу

Исти Албанези зову Мализи (Црном Гором) место, о којем је реч у дипломи Душановој, наштампаној у књ. „Синан-паша“ г. Срећковића стр. 64. У дипломи помешнута Урња гора налази се близу везирова моста на путу од Призрена у Скадар, а граничи од истока Дрином, од запада са Миридитијом, од југа с Дибром, од севера с Дуваћином. Тако исто почели су Албанези звати Мализи црногорску планину што се налази међу Гиланом и Скопљем, где је Урош V заједнички са својом матером Јеле-

ном свршио цркву коју је започео био градити Душан „в урѣмон горн“,¹ али је обично зову управ „Црном Гором“ српски, а то је најбољи доказ да нису они име тој планини дали, него Срби или њихови предходници који су становали у овом пределу.

¹ Свршають црковъ въ похвалоу и славоу успеніе пречистые владычице . . . и до днесь именуется Урѣмогорскя Богородица (види Гласник књ. V. 1867 г. стр. 218. Житије цара Уроша од Пајсија патријарха пећског). Види такође „Родословіе сербскихъ царей“ Гласник књ. IV, 1867 г. стр. 250, где је речено, да је жена Душана сиљног, а мати Урошева, на три године после смрти свога сина умрла као калуђерица „во обители од неѣ созданнои к' црмон горн.“ Само је ту погрешно казано да је црква у име успенија Богородице, него је у име Рождства. Ова црква налази се у селу Летници гиланског округа. Ту католици Старе Србије сваке године иду на светковину на дан успења Богородице. — Сад се у овој Црној Гори налази 20 села, а само у 6 села живе католици и зборе српски. Ова су села следећа: Врнавочоло, Вунез, Љубиште, Летница, Стубља и Шатаре (у Стубљу има и мухамеданаца), У селу Шатаре католици граде цркву св. Рока. Ова је црква била старинска и посвећена имену нерукотворног образа Христова на 16 дан августа, где су сви становници скопањске Црне Горе после светковине у Летници 15 августа носили крсте до овог храма. Пошто је латинско свештенство полатинило Летницу у време кримског рата, и пошто им је ово за руком пошло управ помоћу пригоде истог рата, тад су полатинили и развалили цркве у Летници, сазидавши на овим развалинама нову цркву латинску, па ће исто сазидати нову и на развалинама цркве у селу Шатаре. Да буде по вољи народа и да се уважи његово предање: што се онде сабирао на светковину 16 августа у част нерукотворног образа, јепископ латински реши, да се црква назове именованом свеца латинског што пада 16 августа. — Мухамеданских села има 15 и јесу: Буринце (а овде има и хоца), Буин, Билинце, Дебца, Ловца, Мучибаба, Мађера, Новосељесаџер, Новосељерека, Подграђе, Река, Ранатовце, Станчић, Слубица и Станевце. Сви су се становници са променом вере, или боље рећи са изјавом да су мухамеданци, да не би изгубили своје земље и да би уживали слободу код турског правитељста, морали поарнаутити; јер српски језик и сада служи синонимом хришћанства. У осталом ваља рећи, да су они само по имену мухамеданци. Мухамеданство се међу њима мање него игде у другом месту укоренило, а особито се међу женама чува побожност к црквама хришћанским и по-

Питање, за што је садашња Црна Гора назвата овим именом, готово не заслужује пажње. Бад би она једна носила ово име, не би било сувишно тражити томе узрок, али у свету више разних места зову се „Црном Гором.“ Осим горе већ поменутих, имамо „Црну Гору“ у Србији у црноречком срезу, па Карадаг у Дагестану не далеко од Гунида, па Карадаг у Азији близу Карса, па близу Дијарбекира. Јамачно су ова места назвали „Црном Гором“ по нечем другом а не по Црнојевићу Ивану...

Да се садашња Црна Гора тако звала не само у народу, него и у јавним актима, види хрисовуљу краља Дечанског. Напразно каже Милаковић, а за њим и г. Дучић, да се име Црне Горе, колико је њима познато, не наводи споменуто ни у једног писца ни старога, ни средњег века. У Дечанској хрисовуљи није само Црна Гора овим именом названа, него су и границе означене, које не дају двоумити да се баш о садашњој Црној Гори говори. Уз границе разних села, читају се имена села и вароши, као Гусиње, које се и сад налази на граници Црне Горе, и село **Врмош**. И ако је ово село одавно спаљено, ипак је остало име равнице на којој ово село било — „Врмош.“¹ У хрисовуљи тој читамо следеће: „Село **Врмош**: мегу **Урминь** горамь мегу **Плвкомь** и **Будимломь** конь кознега

новима православним, а не католичким. Они казују, да никад нису били католици. У сваком селу рачуна се до 25 кућа. Дакле турских кућа има 400, а у њих до 2000 душа; латинских кућа 200 и до 1100 душа. —

¹ La vallée au N. O. de Goussigné est déserte parceque le haut et massif Koutzi est déjà dans le pays des Monténégrins et même la plaine de Wrmotch au pied de ces montagnes est souvent le théâtre des combats de tirailleurs. Види *Turque d'Europe* par Ami Boué, t. 2. стр. 153. *Wienne* 1854.

кръвата . . . и т. д. (види Миклошића Mon. Serb. стр. 95).
Зар то није јасно?

У хрисовули краља Милутина (чува се код преосв. Илариона митрополита црногорског), којом је он приложио манастиру св. Николе у Врањини село Орахово и 100 перпера од св. Срђа, међу осталим казано је ово: „и еше придах ѿ Урне горе ѿ арбанас Каснак са децом да кет такожде работник светоме Николе, како и кнше писани“... (Види у чл. X „Препис хрисовула на Цетињу.“)

Напрасно такође г. Дучић важе, у својој расправи о Црној Гори, да се ни по сирти Ивана Црнојевића (1490 год.) није ништа за то име знало; јер, вели он, и син његов, војвода Ђурађ, потписивао се: „Господар зетски.“ — Ако је и Ђурђу Црнојевићу и његовом оцу било мило потписивати се господаром зетским, то опет ни мало није сметало његовим савременицима употребљавати име Црне Горе по народном обичају и у писменом језику. Види се, да г. Дучић није спазио једно место у Миклошића (Mon. Serb. стр. 538) где је јасно оповргнуто његово одлучно казивање. Тамо читамо: „трудихъ же се о семь и рѹкоделисахъ сѣе (октонхъ ѿтъ д. гласа) смиренн свещеникъ мнихъ Макариѣ ѿтъ Урњниѣ гори повеленїемъ господина ми Гюрга Црњоскикк при всѣѣсвещенномъ архїепискоупе зетскомъ митрополите курь Вавиле . . . свкршнше се сѣе книги ѿтъ кнѣга въ лето 7202 (т. ј. 7002=1494 г.). Ту је монах Макарије хтео тачно показати место свог рођења, и Црну Гору, где је рођен, споменути као особити део Зете, у којој је војвода био Ђурађ Црнојевић а јепископ Вавила митрополит.

А и Млечићи су звали Црну Гору овим именом, премда су по већој части употребљавали преведено име т. ј. Montenegro, а што је још важније, да су је звали тако и пре Ивана Црнојевића. Види уговор закључен у

Смедереву 14 августа 1435 год. међу деспотом српским Бурђем Бранковићем и Николом Мемом, послаником млетачким, односно права Србије и Млетака на арбанашке и приморске области и градове (Acta archivi veneti t. 2, p. 294—295). Ту је неколико пута повторено „Сегпагога.“ После уговора о искрцавању соли у Будну из солила которских, међу српским деспотом и послаником млетачким било је разговора о црногорским катунима — сатунос Сегпагоге, које је деспот српски тражио од Млечана себи. Очигледно је, да се овде говорило о садашњој катунској нахији, која је по г. Дучићу од памтивека била горњо-зетска планина, у којој су горњо-зећани (т. ј. Црногорци) имали своје катуне (мандре — реч грчка — у Старој Србији и Албанији, станови у Херцеговини, и бачије — од турског бач — царина — у источној Србији). Ови су катунци и били саставни део Црне Горе (сатунос Сегпагоге) по вулгарној изреци, а по књижној — Превлаке, Дукље и Зете.

Ослањајући се на више наведене доказе, слободно можемо рећи, да се Црна Гора звала овим именом, не само у устима народа, него и у писменом језику, пре Ивана Црнојевића, и ако су у књигама обично називали ову покрајину Зетом, а становнике Зете Зећанима.¹

¹ У осталом ове Зећане звали су кад кад и Закоманима (од Ком планине). У Родословљу Немањина стр. 99 речено је: „Блаша не била добарь на кѣру токмо притворно може обично всегда есть у Закомовъ (Зећан) и предлахъ земли том.“

X.

ПРЕПИС ХРИСОВУЉА НА ЦЕТИЊУ

О МОНАСТИРУ СВ. НИКОЛЕ НА ВРАЊИНИ.

Г. Дучић у своме чланку „Врањина у Зети“ (види Гласник XXVII), побројао је све ориџиналне хрисовуље, које се налазе на Цетињу, и изнео је садржај њихов. Боравећи једном и ја тамо неколико дана, имао сам прилике видети те хрисовуље. Међу њима неке још чекају да их стручни људи обелодане у потпуном и верном тексту, као: 1) хрисовуља српског цара Душана, у којој се решава распра између властеле и грађана града Котора и патријарха Данила, због цркве Аранђела Михаила на Превлаци и жупе Грбља,¹ у корист првих, на основу хрисовуља краља Ђорђа. Уроша, краљице Јелене, краља Радосава и др.; 2) повеља Балше Ђорђевића од 6925 год. т. ј. 1417, којом овај Балша поклања „прѣвнстон“ на Морачнику од његових „солнѣ одъ брѣда једно гѣвно“.... што је „господинъ митрополитъ зетски Арсенне съ всѣмъ зборомъ и клиросомъ прѣвнсте краинске добровољно потврди и записа да давамъ прѣвнстон краинскои десети кѣлъ солѣ“... и т. д.

Осим ових хрисовуља, које нису још наштампане, и осим оних које су већ наштампане у Mon. Serb. од Миклошића, очевидно било је још других хрисовуља и повеља које су изгубљене, јер је у цетињској ризници сачуван препис таквих повеља у листинама, у којима су биле скупуљене све хрисовуље до год. 1469 односно ма-

¹ Ова је хрисовуља наштампана у Раду југослов. академије, али не с ориџинала, него с талијанског превода.

настира св. Николе на врањинском отоку скадарскога језера. А сабрао их је и преписао неки монах Гаврил из истог манастира, год. 7129 т. ј. 1621, као што је исти Гаврил на свршетку тих листина забележио. Он вели:

Покеленнем и благословеннем отца и господина игъмна кур Гаврила Гвръшкокии от места Цеклина и покеленнем брата его Исане йеромонаха от села Бранк. преписаше се сѣи хрисовули мною грѣшним расофором Гаврилом ка храме свѣтаго Николи з мокон кукки и келнах ка тожде лето и саграднише: скетнтелствующѣ тогда и ка то време архіерев кур Данила и архіерев кур Сави имеюще отудско Нѣгъшии. и аще уто наидете ка сих хрисоколах неискрапно, простите, нест моч кина но рѣсоколи от многих времен престарали и предѣти и замрлати, но елико могох преписах и исправих: лето 7129 (1621) Іуліа .ф. (9) на свѣтаго Панкратіа Тавромен: —

Између поменутих хрисовуља износим овде само неке, које нису наштампане, колико ми је познато, ни од Миклошића, ни у Раду југословенске академије, нити пак у Гласнику, а на име: препис хрисовуље краљице Јелене, краља Милутина, Ђорђа Страшимировића и његова сина, и друге неке повеље.

Чутајући овај препис, сваки ће лако опазити, да је монах Гаврил на много места одступао од изворних речи текста и правописа, и за то је допустио доста перифраза, али од тога није пострадала истинитост смисла. Не би било сувишно наштмпати из поменутих листина препис хрисовуље св. Саве са потпуним речима, које г. Миклошић није прочитао, а такође препис хрисовуље Ивана Црнојевића — различне од оне, што је наштампана у Mon. Serb. Ваљало би, да когод једном узме на се труд, да прегледа те листине на Цетињу, и да уредивши их наштмпати, што није до сад наштампано.

1.

Елена Божною помощію кралица сръбска остави село Крнїце и Блажник и Крушекич и сто перперь скетомъ Николи.

Ва науцѣхъ ти Господи землю основа и дела рѣкъ твоєю сътъ небеса. та погнѣвъ ти же превъдеши. и вesa яко риза обетѣшают и яко одеждѣ савнешї и и изменет се. ти же таже еси и лета твоа не осквдеють. Сатвори разумомъ небеса. и землю зтверди на водахъ. приими страсть волнью яко да насъ грешныхъ и недостойныхъ рабъ своихъ изведеши отъ адскихъ нерешимыхъ үзъ. и скончи апостоли и светители постави разлунна скетлаа и рѣкъ им үнѣти люди юже стежа үестною крвию. иже верветъ и спасенъ бѣдетъ. Си свети и велики архїерей Христовъ Никола. нашъ үчитель и пастиръ ка напастехъ и въ бранехъ крепки помагатель. сиротамъ и вдовницамъ и нищимъ скорн и топанъ заступникъ и ва васицехъ бедахъ милостивнъ защититель. Сагради се въ нме его храмъ сан Иларіономъ епискупомъ зетскимъ. иже село любимъ бешѣ господаремъ свекровима ми господина краля прьвовенуаюга Стефана светопуишега. и господинномъ светимъ куръ Савою. Иже юсть үтворивши сїи даръ и принесла къ скетомъ и великомъ архїерею Христовъ Николи. и на многа моленїа ка божимъ црквамъ. и смиренїа ка ангелскому и мнишаскомъ образу любима. Азъ грешна раба Божна Елена кралица последю стопамъ светима господиннома ми. господинномъ мнѣмъ декеромъ светопуишимъ кралемъ Владїсакомъ. еже сътъ дарована ми скетомъ великомъ архїереемъ Христовъ Николи ү селехъ всехъ и в людехъ и в пасицехъ змимныхъ и летнихъ и в васакныхъ правинахъ церковныхъ. По томъжде образъ и азъ припадаю ка милости скетаго Николи. и сне

малое приношенне приношѣ ка светомѣ и великомѣ архиерею Христовѣ Николе. видекши да е ѹбого негово место людми. и дахѣ Гена Воглика¹ са братомѣ и са децями. Андрию Бѣака са братом. Баксѣ са братом. Даминка Салквта са братом. Бардонѣ съ дѣтню. Маршениовиѣ и Кринице да съ конюси. и дахѣ отъ трга скето-срѣскаго .р. (100) перперѣ, да ѹзима црква ѹнмѣ любви всако годище и сна ѹтвердикши дахѣ свецѣѣ замникѣ мон на просвещеніе храмѣ скетомѣ. а беше замникѣ на землю црковнѣ на Крушевниці. и са замникомѣ дахѣ Павла и брата мѣ. И никто да не потворитѣ ѹтверженаго семѣ светомѣ храмѣ мною грешною кралицею Юленою. ни сынѣ мон ни внѣкъ ни сародникѣ королевства ми или кога изводи Богѣ королевати срѣскою и поморьскою землею. Кто ли что потвори еже сътъ света господа ѹткрдила и занисала и азѣ грешна. да мѣ е сѹпарникѣ Богѣ и преѹнста Богомати. и да га порази сила ѹстнаго и жикотворецаго крста. и свети Никола ва место милости да мѣ е сѹпарникѣ и въ семь веце и ва гредѹщемѣ. и да есть проклетѣ отъ прѣаго архієпискѹпа и скетителя кур Саве и отъ мене грешне да есть проклетѣ. А отъ властель великихѣ или малыхѣ и владѣщихѣ проѹнхѣ или е срѣннѣ или латинннѣ или арбанасѣ или влахѣ. кто дрзне исплкостити или отнѣти что любо отъ светаго храма сего или ѹ селехѣ или ѹ людехѣ. или ѹ пасищехѣ зимнихѣ и летнихѣ или ѹ конхѣ правнихѣ црковннхѣ. да прими гневѣ и наказание отъ краля. и да плати краля петь сать перперѣ. сего ради. подписѣе королевство ми ва сведеніе всакомѣ.

¹ Вогъ арнаутски значи мали. Ген мора да је Ђон. Ђона Вогликѣ значи: Јову малага.

2.

Стефанъ краљ Богомъ поставленни Урош
приложн село Орахово и оше .р.
перпер отъ светаго Сръѣа.¹

Благо и уестно што кєсть Богу благоугодно еже кєсть
творити светимъ и божественимъ црквамъ. сего бо ништоже
краснеє кєсть. ни сребро ни злато ни каменне многоценно.
ни бисерска красота. того бо ради изволи краљѣвство ми
сїе доброе дело. И всхотевъ приложити сїе мое малое
приношенїе еже ка светому Николе рекше у Вранїне.
Икоже рекаль еси ка светемъ твоємъ евангели. да про-
светитсе скетъ вашъ предъ уловьки и узреть ваша добра
дѣла. И прославетъ ѿца вашего нже кєсть на небесехъ. и
пакн любен ме възлюбавънъ бѣдѣтъ. оцемъ монимъ и ка
нему идѣе и обителе в него сатворише. да и насъ греш-
нихъ и недостоннихъ рабъ своихъ изведешн отъ адскихъ
нерешинихъ узъ. И са своимн оученїки и апостоли и све-
тители поставивъ разануна свѣтїла. и рекъ нимъ. зунти лю-
дїе. нже стежа уьстною крєню. нже веру иметь и крстнтсе,
спасенъ бѣдетъ. Да понеже сїа келнка обетованїа реуена
бнше любещнмте спасе мон. И азъ грешни дрзѣе прїпа-
даю ка неизреуеному твоємъ уловеколюбню. и си мали
науетавъ приношенн. приношъ твоємъ милосрдїю тво
милост твоя дастми благи животъ. и грехомъ раздрешенїе и
въ бѣдѣшемъ вѣце приуестне царствна небеснаго. Оемже
и азъ грешни Стефанъ Урошъ по мнлостн Божнен краљ
всехъ срсскихъ земаль и поморскихъ припадаю ка мнло-
сти светаго Николи рекше в острове Вранїне. И дахъ село
в Црнїци именовъ Орахово са людми и са васемн меѣами.

¹ Ова хрисовуѣа чува се и у ориѣиналу на Цетнѣу.

а въ томъ селе име Миковити. Дамин Косалъкѣтъ са братномъ. Полакова ћеца. и Драгалева ћеца Нркославъ. и два Раксинта Толнславацъ. Шотевитъ Томица кринице Жвраѣтъ Маршенъ. Бардона са детн. Петаръ златаръ. Къзукити. Драгошь когант¹ са братномъ. Станетина дѣца. Петаръ Оолунѣтъ. А отъ кранскихъ арбанасъ Палауке: И придахъ между Амланди. и между Ораховомъ. полуждребицу. Цинтитаре. са людми. а меће селу томъ. отъ Годиша въ мѣле въ Съсѣтоморъщинѣ. въ рѣки потокъ. обрхъ рѣкега потока въ Плоуу. отъ Плоуе по дѣлу въ дѣвѣ Тропанъ. отъ дѣла право проищребице въ камообан о лнеку странъ мора и въ врхъ въ-ласнице. оттѣда оу Ликовъ продолъ въ ланѣвъ право въ реку према Бнгоръ. низъ реку въ крепъ. отъ оне стране въ уремшнѣтѣтскъ скалаъ поврхъ дѣла. въ Урленъ пещеру. отъ Урлене пещере право въ катѣнъ отъ катѣна оу грядицъ катѣнскъ. И сна вътврдихъ дахъ планинъ между Битомъ и между Цринцомъ именовъ Селца. А меће планинн тон: отъ Бита въ Пегалицъ поврхъ Уртенника како се камн вала ка Сеоцем. по кменицъ голнехъ странъ въ скалаъ между франнами. име между Селца въ Врцановъ стѣнъ. отъ Врелъ въ скалаъ ниже Бзюкицъ. оттѣда прѣлюти на Паурадъ въ орахъ. отъ паурада въ грядицъ. на Корниѣкалъ. са кокорина капа право въ жидовъ мѣкъ. отъ жидове мѣке право опеть въ пегалиннъ: И еше приложихъ свѣщъ на просвѣщенїе скетомъ Николи. отъ трга светаго Сергїа. всако годнице .р. перпер. одъ Николѣ дне до Николѣ дне. да се ѹзнима ѹим се цркнн любн. И виде кралекство ми рѣсоквѣе господина ми деда кур Савн и светопоунвшега господина и деда ми краля Владислава и господина и родителѣ превисокаго краля Ъроша. ннхъ данна и вътврдѣнна. потомъжде образъ и такожде и кралекство ми. сатвори мнолость людѣмъ светаго Николи.

¹ Вогант — мали.

всемь првнмь и конхь сам азъ прѣдаю. да не работаю ра-
боте ни є господствующомъ. ни данн даю ни пѣти тераю
ни конске воюю. ни пѣтинке приплабаю. ни виноградъ теже
ни градъ зиждѣ. ни позоби даю. ни кашане ни пѣсъ хране.
отъсвакне данн свободнхъ касакѣмн прѣкѣнами. разке дасъ
работнищи сакрѣени светомъ Николи: Н еше прѣдахъ отъ
Урне Горе отъ арбанасъ Василѣ са децомъ да єсть та-
кожде работникъ светомъ Николе. такоже и, вниє писани.
Н яко семъ бити твердъ и непоколебимъ: Кто ли се обрете
сна потворникъ или господствуетъ или сародникъ кралекства
ми или кога изволи Богъ по мне бити кралекствующа. да
мъ є супарникъ Богъ и пресвета Богородица. и уєстни
Крстъ Христовъ да мѣ не бѣде помощникъ въ си векъ ни
ка бѣдущи. и скети Никола да мѣ ѣе супарникъ. на вто-
ромъ принаственю. А отъ властель великихъ же и малнхъ. кто
се обрете и что любо испакости домъ свѣтаго Николи. или
ѣ селехъ или ѣ людехъ или од медникъ селъ техъ. или ѣ
земъ иномъ. или сребнѣ или латиннѣ. или арбанасъ. или
влахъ. да приимн гнѣвъ и наказаніе отъ кралекства и да
плати кралевствѣ .т. (300) перпер: сего радѣ подписе
кралекство ми ка свѣденіе всемь:.

3.

Гоуѣргъ Страшнмировник прѣложи Раке.

Божественна и неизреуєна мздрость Божна слова. стро-
ещна васѣ нашего радѣ спасенїа отъ прѣваго. уловѣка прѣ-
дѣда нашего Адама. дажъ и до насъ грѣшннхъ. капниущи
ка намъ гласъ радостни и спасенни (?). ако трѣбами ве-
легласннми ѣглашающн насъ скетнми свонми апостоли и
пророки и мѣуєнники и скетли зєвждающн насъ отъ сна
грѣховнаго. ако теши намъ на пѣть покаянна и ка жнзни

неконудемe егоже милосрдїю и уловѣколюбною припадаю азъ рабъ твои Гѣргъ Страцимировикъ. поменѣхъ—во Господи глаголь пророка твоего Давида глаголюща. яко ти свѣща леть. яко днь вѣрашнн нже мнмонде. саздавбоме Господи и рекми. яко земля еси уловѣе и в'землю тѣюжде пондѣши. и пакн разумеѣ мнѣто бити болшее паѣе Божне любве. и цркви ваздвизати и обнавати. рѣкно стїю раждерохсе божставною люковнио срдца моего. ка васемъ стнмъ црквамъ. а нанпаѣе ка семъ стомъ храмъ светаго великаго архереа хрстова Николи ва острове Браминне. Приложнхъ семъ скетому храмъ положнхъ Ракал. по таннн на Спнлице. и по средѣ дворнцѣ Николя Нанѣа. ѡтѣа на куке Ърокнѣ. и ѡдѣа право велицемъ путемъ в гокѣнн бродъ в Цевнѣхъ, терѣ ннз Цевнѣхъ на Косаѣни камнн и тако ннз цемакек (?) ѡпет нз Спнлицѣ. и сна сввршнхъ спасе мон. предахъ ва державѣ и ѡблст светаго Николи. и тако молесе впнютн прнмн сїе мое малое приложенїе ва дар себе. яко вунѣль твои и владнка нашѣ малн гласѣ разбонннѣхъ прнет и раю того жнтелѣ сатвори. и малне лептн ѡнне вбогїе прнет и дарока еи животъ кеунн и пакн молю егоже Богъ нзволнт по моемъ ошастнню господствовати снѡмъ земломъ сннѣ мон или сародннкн или ннопльменннкѣ како годѣ нзволн Богъ сддрѣжати прѣстолъ нашега господства съмъ непреложнѣ бити. яко и мн неразорнсмо ннѣто ѡтѣ црквннога. на приложнсмо и прн жнкоте обновнсмо. аще ли кто дїаволнмъ наважденнємъ ѡтнмнн и повредн что либо ѡт сего приложенаго мною такового да порази сїла ѣстнаго крста Господнѣа. и ка место помощн да мѣе сѣпарннкъ свети Никола зде и ва бѣдѣщн векъ аминн. — Пнсасе и потврди се лето /сѣвї (6912=1404).

4.

Господинъ Балша приложи Карѹе.

Се яко благоуєстно и село приєтно єст и достоѣпно похваїти са истинною вѣрою царско славословахъ вѣсвѣденне како и самодржавинъ господаръ Балша по милости божией дѣла великии и господаръ земли зетскои и свемѹ западнемѹ поморїю. имамъ хотенне сатворити милость цркви святаго Николе враннинскога за село црковно на уемѣ седе Карѹи да даваю цркви дѣсетакъ ѿ свега що дава лето ѿ жити и ѿдѣ вина одѣ млина и ѿдѣ скаща що имъ лето дава и да копаю цркви два дни винограде. тколи се ѿбръте по семь сега да држи дѣсетакъ ѿдѣ села тога како стон село и съ мѣтамъ села тога науемѣ съеде Карѹи светомѹ Николи враннинскомѹ или бѣде монъ Кефалии или ини тко ѿдѣ владающихъ земли господства ми или села тога или проуи уловкѣ тко се обрете да одржи дѣсетакъ цркви: таковаго да порази Господъ Богъ. и прѣвнста света Богородица. и да га порази сила уєстнаго и животворецаго крста и дамъ свети архїерей христовъ Николае ка место милости свпартникъ на судѣ страшномѹ предѣ Богомъ. и да плати господарѣ. .є. (5) сат перпер а томѹ милостникъ и приставъ бека а ѹ главци Алекса Нресинъ Калогѹрѹевнѣ и Богданъ Медошевнѣ и Гѣргъ Бѹтковнѣ и ти више васи ѿдѣ Карѹѹ. Писахъ лето 7511ки ѹ Бруєли ѹ дворѣ господина Баѹше:.

5.

При царѣ Соултанъ Соултанмане.

Преданномѹ снѣдербегомѹ Црновикемѹ самуакомѹ црногорскимѹ добе нгѣманъ ѿдѣ святаго Николе враннинскога и кадѣгернъ пожалншемисе како имъ съ притисли запешани

меће црковне. съерунне под забес. потому взех и господарь кадию царева изидосмо на Вир и скзисмо .кд. (24) властела отъ све црквице и заклесмо ихъ богомъ и дшшамн ихъ да покажъ кзднесъ меће црковне и забешке. и око матабанско реком. и градъ и камн пътемъ презумнеа и Поганицъ по краи Пание и кршъ до Теоуарнице низъ мефъ старога виноградъ радостина Фхобер ѿбидъ и плоуѣ злицъ по врхъ крша и Мель како гледа око и Године. по ванномъ како се камн вала ка лѣгъ исподъ костанъ ѿпетъ и око Матабанско. а съерунна и лѣгъ и бесацъ и обида набоше да е црква вранинске. и тако кметъ обнабоше и предъ нами показаше. и ми съ кадиомъ ѿсѣдисмо съдомъ честного цара и цркви дасмо да држи какое и првомъ држала и книгъ иписасмо и законимъ пѣуатомъ Господства мога запѣуатихъ зато се молимо свакога господара комъ Богъ да ѿвомъ земломъ заповнедати да ѿвѣ книгъ не би потворно и рнеуѣ нашѣ него потврдно како господарь коне. и томъ сведокъ Мехметъ Плавница Мустава драгоман. Скендеръ жарина. Жаверь Жабакъ. Новакъ канса Лазарь. Милое Нванъ Вѣковнѣ Степанъ Драговиѣ. Ва лето зде (7035 = 1527) писахъ и Жабакъ .: —

6.

Господарь Нванъ Урноевникъ.

Приложи сѣло Забес са васемн мефами и правинами: а съ меће Забес црковномъ и око матабанско. рекомъ и Градъ. и камн пътемъ презъ Зинель и Поганицъ покраи Пание и кршъ до Теоуарнице низъ мефъ старога виноградъ. Радостина. и хобер ѿбиде и плоуѣ злицъ. поврхъ крша и мель како гледа око и Године по ванномъ како се камн вала ка лѣгъ исподъ костанъ опеть и око матабанско. а

Матагѹжи прїложнше Ѣвнѹ 8 Зетн.

Благовольниемъ Ѣца и поспешеннемъ сына и свршенемъ светаго и животворещаго и вѣселинаго дѹха приде ва домъ светаго Николе 8 Бранинѹ Никола Гѣфална. и Левъ Грѹбауевнѣъ и Гвргъ и Бвзѹ и Петаръ. и Павкал и Андреа и приложнше на благословенїе Богѹ и светомѹ Николи землю Ѣевѹ междѹ реку Плавницѹ и потокъ Откабежъ. и до брода Михола. то приложнше и припасаше цркви светога Николе. за поменъ родителъ своихъ и своихъ и напредъ ва родъ и родъ вѣъ веки веки. И томѹ договорѹ зѹни нѣгѹман куръ Іѹснѣ и Никандро проиговманъ їеклисархъ Дамъзанъ Юванъ Квунновнѣъ Ърнѹ и Лазаръ Шиншоевнѣи. и вѣса братна велики и мали и дадоше дарованне .г. гроба ванѹтаръ монастыра Матагѹжемъ. оѹ вѣнѣк. и к томѹ ко годѹ бн дошаѹ ѡтѹ ннхъ да нма ѹасть 8 вѣсако доба како кто ѡтѹ насъ братне конъ слѹжимо светомѹ монастырѹ. нанъ воломъ или ѡтѹ нвжде или бнсе ктнѹ пострїѣнн. да нн ѣ воланн нн нѣгѹман нн кто ѡтѹ братне да реѹе нѣѣмо те примитъ него да ѣсть примѣенъ како братъ монастырскн. и даннѣе мертнѣгъ вѣсагда каденъ ко дошаѹ. сего радї подпнсѹю ва свѣденїе всемъ: летъ 7302 (1468) ноембра .кг. (23) данъ 8 Бранинн: —